

Россия Федерациясынын
каржылык колдоосу менен

«Баткен областындагы климаттын өзгөрүшү жана гендердик көйгөй» ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ БОЮНЧА ОТЧЁТ

Бул отчет Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү Программасы тарабынан ишке ашырылып жаткан «Климатты туура жолдо ирригациялоо жана селден коргоо чараларын ишке ашыруу аркылуу Баткен областынын климатка туруктуулугун күчөтүү» долбоорунун алкагында Россия Федерациясынын каржылык колдоосу менен даярдалган.

Бул отчетто айтылган пикирлер Бириккен Улуттар Уюмунун, Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү Программасынын, ошондой эле программаларынын/долбоорлорунун көз карашын чагылдырбайт.

«Баткен областындагы климаттын өзгөрүшү жана гендердик көйгөй» **ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ БОЮНЧА ОТЧЁТ**

МАЗМУНУ

1. КИРИШҮҮ	5
2. ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ	6
2.1. Гендердик баалоонун максаты жана багыттары	6
2.2. Изилдөө методдору жана этаптары	6
3. КОНЦЕПТУАЛДЫК ЖАНА САЯСИЙ ТАРТИПТЕР	10
3.1. Климаттын өзгөрүүсүнүн гендердик аспектилери	10
3.2. Климаттын өзгөрүүсүнүн гендердик аспектилери боюнча эл аралык документтер	12
3.3. Улуттук стратегиялык документтер жана мыйзам чыгаруу	15
4. ГЕНДЕРДИК АНАЛИЗДИН СТАТИСТИКАЛЫК БАЗАСЫ	18
4.1. Демографиялык көрсөткүчтөр	18
4.2. Жакырчылыктын деңгээли, эмгек жана жумуштуулук көрсөткүчтөрү ...	21
4.3. Суу маселелеринин гендердик аспектилери	29
4.4. Энергияга жетишүүнүн гендердик аспекттери.....	31
4.5. Климаттын өзгөрүүсү аялдардын жана эркектердин ден-соолугуна тийгизген таасири	34
4.6. Өзгөчө кырдаалдар.....	38
4.7. Иштегендер жана катышкандар	39
5. ПИЛОТТУК АЙЫЛ ӨКМӨТТӨР БОЮНЧА ТАЛДОО	41
5.1. Пилоттук айыл өкмөттөр тууралуу жалпы маалыматтар	41
5.2. Пилоттук айылдардын социалдык-демографиялык көрсөткүчтөрүнүн гендердик талдоосу	42
5.3. Бийликтин жергиликтүү жана өз алдынча башкаруу органдарында иштеген аялдар	47
6. МАЕКТЕШҮҮНҮН ЖАНА ФГТ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ	48
ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР	52
Маалымат булактарынын тизмеси	54
Англис тилиндеги адабияттын тизмеси	54
Орус тилиндеги адабияттын тизмеси	54

КЫСКАРТУУЛАР

СПА	Суу пайдалануучулар ассоциациясы
АӨ	Айыл өкмөтү
ЖӨБИЗАММА	Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттиги
КР МКК	Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кадр кызматы
ҮБДТ	Үй-бүлөлүк дарыгерлер тобу
АБЖК	БУУнун аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенциясы
ҮЧКИ	Үй чарбасын бир нече индикаторлор боюнча комплекстүү изилдөө
МЧА	Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар
КР ББЖИМ	Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги
КР ССЭЖСӨМ	Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо, эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги
УИАП	Кыргыз Республикасынын гендерлик теңчиликке жетишүү боюнча иш-аракеттердин улуттук планы
ӨЭУ	Өкмөттүк эмес уюмдар
ӨУС 2018-2040	2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы
КР УСК	Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети
БУУ	Бириккен улуттар уюму
БУУ-аялдар	Бириккен Улуттар Уюмунун Аялдар үчүн өнүктүрүү фонду
БУУӨП	БУУнун Өнүктүрүү программасы
ПИП	Пекин иш-аракеттер платформасы
БУУ КӨРК	Бириккен Улуттар Уюмунун климаттын өзгөрүшү жөнүндө рамкалык конвенциясы
ИСПАКУ	Ичүүчү суу пайдалануучулардын айылдык коомдук уюмдары
КР СФ	Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду
КТТ	Катуу тиричилик таштандылар
ФАП	Фельдшер-акушердик пунктту
ФГТ	Фокус-группадагы талкуулар
КР БШК	Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана Референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясы
ТӨМ	2030 Туруктуу өнүгүүнүн күн тартиби – Туруктуу өнүгүүнүн максаттары
ӨК	Өзгөчө кырдаал

1. КИРИШҮҮ

Бул «Баткен областындагы климаттын өзгөрүүсү жана гендердик көйгөйлөр» изилдөө отчету Россия Федерациясы тарабынан каржыланган **БУУӨП Кыргыз Республикасындагы «Климаттык акылдуу» суугат жана селден коргоо чараларын ишке ашыруу аркылуу Баткен областынын климатка туруктуулугун күчөтүү» долбоорунун алкагында даярдалган.**

Климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо боюнча талкуулар гендердик анализди толук кандуу камтыбайт. Гендердик комплекстүү мамиленин бардык саясатка жана программаларга, бара-бара интеграцияланышы, мыйзамдардын өзгөртүлүшү, Кыргыз Республикасында аялдардын чечим кабыл алуу процессине катышуусун жогорулатуу гендердик теңсиздиктин абалын өзгөртүп, эки жыныстын муктаждыктарына багытталышы керек.

Гендердик мамилени жайылтуу – бул жөн гана социалдык адилеттүүлүк жөнүндө эмес, бул коомдун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуунун зарыл шарттары. Бул ишмердүүлүктүн бардык тармактарындагы, анын ичинде климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо чөйрөсүндөгү көйгөйлөрдүн гендердик өлчөмүн ачыка чыгарат. Ошол эле учурда, гендердик мамиле аялдар менен эркектерди өзүнчө карабайт – эки жыныстагы өкүлдөр өнүгүү процессинин жыйынтыктарынын катышуучулары жана колдонуучулары катары бааланат.

Кыргыз Республикасы Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) аялдарды басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенциясын (АБЖК), ратификациялап, аны аткарууга милдеттенди. Анын ичинде саясий, социалдык, экономикалык жана маданий чөйрөлөрдү эске алуу менен бирге бардык чөйрөлөрдө гендердик теңчиликти камсыздоо боюнча милдеттенмелер бар (3-берене).

Кыргыз Республикасы туруктуу өнүктүрүү максаттарын (ТӨМ) улутташтыруу аркылуу БУУнун 2030-жылга чейинки туруктуу өнүгүү күн тартибинин эл аралык милдеттенмелерин аткаруусун билдирди. Бул процесс ыктыярдуу мезгилдүү сереп механизми аркылуу ТӨМ ге карай прогрессти баалоону болжолдойт. 2020-жылы БУУга ТӨМ боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук ыктыярдуу отчету сунушталган¹. Бул отчет ТӨМ 13 – климаттын өзгөрүшү жана анын таасири менен күрөшүү үчүн чукул чараларды көрүүгө багытталган. Глобалдык денгээлде ТӨМ 13. b үчүн гендердик сезимтал максат түзүлдү: «Аялдарга, жаштарга, жергиликтүү жана маргиналдашкан жамааттарга көбүрөөк көңүл буруу менен климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу пландоо жана башкаруу мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүү механизмдерине көмөктөшүү».

Бул максатка жетүү аялдардын жана эркектердин ден соолугунун көрсөткүчтөрүнө (ТӨМ 3), таза сууга (ТӨМ 6) жана энергетикалык ресурстарга жетүүгө (ТӨМ 7), кырсыктардын жана өзгөчө кырдаалдардын жыштыгына жана таасирине (ТӨМ 13) түздөн-түз байланыштуу экенин эске алганда, отчет гендердик бөлүштүрүлгөн жеткиликтүү көрсөткүчтөрдүн анализин бул максаттар боюнча да камтыйт.

2015 жылдын декабрь айында Бириккен Улуттар Уюмунун климаттын өзгөрүшү жөнүндө рамкалык конвенциясы (БУУ КӨРК) боюнча 21-конференциясынын жыйынтыгында Париж климаттык келишими кабыл алынган, ал келишимге 2019-жылы Кыргыз Республикасынын өкмөтү кол коюп жана ратификациялаган. 2019-жылдын ноябрында өлкөнүн өкмөтү 2019-2023-жылдарга карата Жашыл экономиканы өнүктүрүү Программасын кабыл алган, анда туруктуу өнүгүүнүн артыкчылыктуу багыттары көрсөтүлгөн жана климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттерине адаптациялоо боюнча чараларды камтыган максаттар коюлган.

Климаттын өзгөрүшүнө каршы чараларды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда гендердик маселелерди эсепке алуу Кыргыз Республикасы үчүн актуалдуу болуп саналат. Ошол эле учурда аялдар жана эркектер үчүн климаттын өзгөрүүсүнө аялуулук жана адаптация маселелерин чагылдыруу үчүн маалыматтар өтө эле жетишсиз.

Буга байланыштуу, жергиликтүү калктын жашоосунун гендердик аспектилерин аныктоо жана климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу көйгөйлөрдү элеттик кабылдоону баалоо үчүн жер-жерлердеги реалдуу кырдаалды изилдөөгө бардык негиздер бар. Бул гендердик баалоонун жыйынтыктары гендердик көз караштарды жергиликтүү өнүгүү саясатына жана программаларына киргизүү үчүн пайдалуу болушу мүмкүн.

Бул отчетто берилген гендердик баалоонун жыйынтыктары 2020-жылдын декабрынан 2021-жылдын февралына чейин чогултулуп жана түзүлгөн. Маалыматтарды чогултуу Бишкекте улуттук статистиканын кабинеттик талдоосу, пилоттук айылдардын паспорттору, андан кийин айыл активисттери менен жарым структуралаштырылган интервьюлар, Баткен облусунун Кадамжай жана Лейлек райондорунда жайгашкан 7 пилоттук айыл өкмөтүндө аялдар менен эркектердин катышуусу менен фокус-группадагы талкуулар (ФГТ) аркылуу жүргүзүлдү.

1 https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26372VNR_2020_Kyrgyzstan_Report_Russian.pdf

2. ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ

2.1. Гендердик баалоонун максаты жана багыттары

«Баткен областындагы климаттын өзгөрүшү жана гендердик көйгөйлөр» изилдөөсүнүн максаты – колдо бар маалыматтарды талдоо жана анын негизинде климаттын өзгөрүүсү аялдардын жана эркектердин абалына кандай таасир тийгизерин аныктоо, жалпы аялдарга жана дыйкан-чарбадагы аялдарга климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу боюнча инновациялык чаралардан пайда көрүүдө тоскоолдуктарды четтетүүчү мүмкүн болгон чаралар жөнүндө кеңеш берүү.

Климаттын өзгөрүшү – глобалдык көйгөй жана коркунуч, бирок жарды үй-бүлөлөр бул факторго көбүрөөк дуушар болушат: экологиялык шарттарга аялуу жана чектелген каражаттардын (социалдык жана финансылык ресурстардын) негизинен алардын климаттын өзгөрүшүнө адаптациясы начарыраак болот. Эркектер менен аялдардын ортосундагы ушул жана башка социалдык теңсиздиктер (гендердик теңсиздик) глобалдык климаттын өзгөрүшү менен ого бетер курчуйт.

Аялдар климаттын өзгөрүшүнөн эркектерге караганда көбүрөөк азап чегет, анткени акыры алар дефициттүү суу жана отун сыяктуу табигый ресурстар менен камсыз кылуу аркылуу үй-бүлөлөрүнүн аман калуусу үчүн жооптуу. Натыйжада, аялдар балдарды жана үй-бүлөнүн улгайган мүчөлөрү үчүн кам көрүү менен акы төлөнбөгөн үй жумуштарынын репродуктивдүү жүгүн көбүрөөк тартышат. Жүктөмдүн көбөйүшү аялдардын ансыз деле климаттын өзгөрүшүнө аялуу болуп бараткан ден соолугуна терс таасирин тийгизүүдө. Миграция феминизациясы жана COVID-19 пандемиясынын таасири менен байланышкан чектөөлөр сыяктуу жаңы көрүнүштөр да жашоо мүмкүнчүлүктөрүнө таасирин тийгизүүдө. Аялдар үчүн үй-бүлө, жергиликтүү жамаат, аймак жана мамлекеттин деңгээлинде чечим кабыл алуу процессине катышуу жетишсиз бойдон калууда.

Бул факторлорду эске алуу менен төмөнкү теориялык ыкмалардын негизинде талдоо жүргүзүлдү:

Адам укуктарына негизделген ыкма. Глобалдык өнүгүүнүн негизги өзгөчөлүгү катары, азайып бараткан жаратылыш ресурстарына жетүү азыркы дүйнөдө адамдын укугу катары таанылат. Бул баарына, анын ичинде аялдарга жана кыздарга экономикалык абалын жакшыртуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Бул ыкма мүмкүнчүлүктөрдү жана жеткиликтүүлүктү жынысына, жашына, майыптыгына, башка факторлорго жана ар кандай социалдык топтордун бардык чечимдерди кабыл алуу механизмдерине толук катышуусуна карап баалоого мүмкүндүк берет. Бул ыкманы колдонуу ресурстарга эң аз жетүү менен аялуу калкты аныктоого жардам берет.

Гендердик ыкма аялдардын жана эркектердин мүмкүнчүлүктөрүн жана ресурстарын, экологиялык таза жаңы технологияларды өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө үчүн колдонулган. Баалоо бардык жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, уюмдарда жана процесстерде гендердик бийлик мамилелерин жана аларда аялдар менен эркектердин ойногон ролун аныктайт.

Гендердик баалоо төмөнкү багыттарды камтыды:

- **Саясат чөйрөсү, мазмун алкагы:** эл аралык милдеттенмелерди жана улуттук саясатты, гендердик теңчиликти, жергиликтүү башкаруу жана өзүн өзү башкаруу боюнча мыйзамдарды; калктын социалдык жашоо шарттарын (экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү, мамлекеттик кызматтардын сапаты жана жеткиликтүүлүгү); жана реалдуу кырдаалды баалоо үчүн жыныстык жактан бөлүштүрүлгөн статистиканын болушу.
- **Жеткиликтүүлүк:** үй-бүлөлөрдө жана жамааттарда жаратылыш ресурстарын пайдаланууда аялдар менен эркектердин ролу, алардын гендердик көз караштан алганда ресурстарга, насыяларга, инновациялык технологияларга жана билимдерге, анын ичинде экологиялык таза мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болуусуна баа берүү; аялдар менен эркектердин жеткиликтүүлүгүнө таасир берүүчү маданий нормалар жана гендердик басмырлоонун формалары.
- **Лидерлик:** жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана өзүн-өзү башкаруу процессине катышкан мекемелерде жана уюмдарда гендердик курамын, аялдардын жана эркектердин ролун баалоо, климаттын өзгөрүшүнүн таасирине байланыштуу маселелер боюнча аялдардын чечим кабыл алуу процессине катышуусу.

2.2. Изилдөө методдору жана этаптары

Изилдөө сандык (Баткен областындагы КР УСК нын статистикалык маалыматтарынын анализи, пилоттук айыл өкмөттөрүнүн ар биринин паспортторунун санариптик маалыматтары) жана сапаттык (анкеталык сурамжылоо, фокус-группадагы талкуулар) изилдөө методдорунун айкалышын колдонуу менен жүргүзүлдү.

Климаттын өзгөрүшү жана анын кесепеттери калктын ар кандай топторуна, биринчи кезекте аялдар менен эркектерге, ар кандай жолдор менен таасир тийгизгендиктен, калктын жарды катмарынын канча пайызына, жылытууга, жарыктандырууга, тамак бышырууга кайсыл энергиясын колдонуп, таштандыларды кантип жок кылышына жараша, бул экосистемалардын сакталышында кандай чагылдырылган, КР УСК тарабынан берилген гендердик-бөлүштүрүлгөн жеткиликтүү маалыматтарды талдоо.

Статистикалык маалыматтарды чогултуу **кабинеттик изилдөө** аркылуу жүргүзүлгөн. Бул ыкма эл аралык жана улуттук программалык документтерде, мыйзамдарда чагылдырылган саясат алкактарын, жана гендердик сезимтал климаттын өзгөрүүсү боюнча статистика жана башка изилдөөлөр сыяктуу экинчи маалыматтарды карап чыгуу үчүн колдонулган.

Маанилүүлүгүнө жана актуалдуулугуна карабастан, климаттын өзгөрүүсү боюнча дүйнөлүк жана улуттук деңгээлде бекитилген жана анын аялдар менен эркектерге тийгизген таасирин баалаган расмий индикаторлордун көбү гендердик сезимтал көрсөткүчтөргө ээ эмес. Контексти кененирээк анализдөө үчүн изилдөө КР УСК нын Баткен областы боюнча топтогон гендердик сезимтал маалыматтарды талдоого алды. Негизги басым жынысы, жашы, билим деңгээли жана кирешеси, аялдар менен эркектердин жашаган жери боюнча бөлүштүрүлгөн көрсөткүчтөрдү талдоого багытталган.

Статикалык маалымат булактары:

- Жыл сайын жаңырлануучу «Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери» статистикалык жыйнагынан алынган маалыматтар²;
- 2018-жылы өткөрүлгөн бир нече көрсөткүчтөр (УЧКИ) боюнча кластердик сурамжылоонун жыйынтыктары³.

2 Басылмалардын архиви: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/>
3 УЧКИ-нин акыркы отчетту, 2018-жыл, Кыргызстан <http://www.stat.kg/ru/itogovyj-otchet-komp-kyrgyzstan-2018/>

Бул этапта талдоо үчүн пилоттук айыл өкмөттөрдүн ар биринин паспорттору көрсөтүлдү. Бардык мүмкүн болгон, гендердик ченемге ээ болгон паспорттордун, тилекке каршы, чектелген маалыматтары гана талдоого алынган. Бул этаптын аягында жарым структураланган интервью, ФГТ үчүн негизги информаторлордун тизмеси аныкталган жана интервью анкетасы иштелип чыккан. Бул этап 2020-жылдын декабрынан бери ишке ашырылган.

Сурамжылоо пилоттук айылдардын активи үчүн бланкка жоопторду белгилөө менен жарым структуралаштырылган интервью түрүндө жүргүзүлдү, анын ичинде төмөнкүдөй негизги респонденттер үчүн:

- айыл өкмөт башчылары
- айылдык кеңештин депутаттары (аялдар жана эркектер)
- айыл башчы
- аксакалдар сотунун төрагалары
- аялдар кеңештеринин өкүлдөрү
- жергиликтүү ӨЭУ нын активисттери
- Суу пайдалануучулар ассоциациясы
- жайыт комитетинин мүчөлөрү

Жалпысынан 33 интервью жүргүзүлгөн, ага 13 аял (39,4%) жана 20 (60,6%) эркек катышкан.

Фокус-группадагы талкуулар (ФГТ) пилоттук калктуу конуштардын ар биринде өттү. Жалпысынан 161 адам 7 ФГТ га катышты, алардын 58и аялдар (36%) жана 103ү эркектер (64%).

1-таблица. Респонденттердин саны

№	Айыл өкмөтү	Адамдардын саны	Аялдар	%	Эркектер	%
1	Ак-Суу (Лейлек)	24	6	25	18	75
2	Алга (Кадамжай)	19	5	26,3	14	73,7
3	Кулунду (Лейлек)	27	7	25,9	20	74,1
4	Марказ (Кадамжай)	19	1	5,2	18	94,8
5	Орозбеков (Кадамжай)	24	10	41,6	14	58,4
6	Самаркандек (Баткен)	23	8	34,7	15	65,3
7	Төрт-Гүл	25	21	84	4	16
БААРДЫГЫ:		161	58	36	103	64

Топтор жаш курак курамы боюнча тең салмактуу болуп чыкты, катышуучулардын көбү 35 жаштан 55 жашка чейинкилер (43%), бирок жаштардын (31%) жана улгайган адамдардын (26%) өкүлчүлүгү да жетиштүү болду.

2-таблица. Респонденттердин жаш курагы

№	Айыл өкмөтү	25-35 жаш	35-55 жаш	55 жаштан жогору
1	Ак-Суу (Лейлек)	3	7	10
2	Алга (Кадамжай)	10	5	5
3	Кулунду (Лейлек)	5	15	10
4	Марказ (Кадамжай)	6	5	9
5	Орозбеков (Кадамжай)	5	15	3
6	Самаркандек (Баткен)	7	10	3
7	Төрт-Гүл	14	12	2
БААРДЫГЫ:		50/31%	69/43%	42/26%

ФГТ-нын жүрүшүндө маселелердин төмөнкү блоктору талкууланды:

1. Калктуу конуштун өзгөчөлүктөрү, анын ичинде калктын экономикалык (киреше алып келүүчү) иш-аракеттеринин негизги түрлөрү жана алардын айлана-чөйрөгө тийгизген таасири; социалдык инфратүзүмдүн объекттеринин бар болуусу жана сапаты (репродуктивдүү курактагы айымдар үчүн экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүгө мүмкүндүк берген мектепке чейинки билим берүү, анын ичинде саламаттыкты сактоо кызматтарын көрсөтүү, жалпы билим берүү).
2. Аялдардын экономикалык анын ичинде каржылык (кредиттер), жер, мүлк ресурстарга жеткиликтүүлүгү, аялдардын жана эркектердин мүлкүнүн жана киреше булактарынын болуусу. Чыгашалар түзүмү тууралу да суроо берилген – аялдар менен эркектер акчаларын эмнеге жумшашат.
3. Жаратылыш ресурстарын башкаруу боюнча калыптанган практикасы: бул процессте аялдардын катышуу формаларын жана алар үчүн болгон тоскоолдуктарды аныктап ресурстарды көзөмөлгөө алуу жана башкаруу.

4. Калктын практикалык жашоосу тууралу суроолор, алардын климаттын өзгөрүшүнө тийгизген таасири жана тескери процесси: тышкы шарттардын өзгөрүшү адамдардын жашоосуна кандай таасир берет (анын ичинде жылытуу, үйлөрдү жарыктандыруу, тамак жасоо үчүн колдонулган энергиянын түрлөрү, ошондой эле тиричилик таштандыларын утилизациялоо).
5. Климаттын өзгөрүшү, анын кесепеттери жана алардын аялдар менен эркектердин жашоосуна тийгизген таасири жөнүндө жалпы суроолор (анын ичинде жашоочулар тарабынан жаан-чачындын өлчөмүндө, жылдык орточо температурада, дарыялардын агымынын көлөмүндө байкалган өзгөрүүлөр). ФГТ-нын катышуучулары тарабынан айыл чарбасынын абалына, дан эгиндеринин, жашылчалардын, коон-жемиштердин түшүмдүүлүгүнө баа берүү. Мындан тышкары, коомдун саламаттыгы, саламаттыкты сактоо мекемелерине жетүү маселелери талкууланды.
6. Климаттын өзгөрүүсүнүн жана өзгөчө кырдаалдардын кесепеттерин баалоо, атап айтканда, калктын аялуу топторунун категорияларын аныктоо.
7. Калктын климаттын өзгөрүүсүнө каршы туруусуна мүмкүнчүлүк берүү үчүн алардын муктаждыктарын жана талаптарын баалоо.
8. ФГТ-нын учурунда Гарвард университетинин⁴ окумуштуулары тарабынан иштелип чыккан жана бардык жамааттарда өзгөчө (позитивдүү-девианттык) башка көйгөйлөргө, чектөөлөргө жана ресурстарга ээ болгонуна карабастан, жүрүм-туруму бар адамдар жана үй чарбалары бар деген идеяга негизделген «позитивдүү четтөөнүн» инновациялык ыкмасын сыноо аракети көрүлгөн, бул ыкма жакшыраак чечимдерди табууга мүмкүндүк берет.

Издөөнүн талаа жумуштары 2021-жылдын 11-январынан 18-январына чейин Алга, Ак-Суу, Кулунду, Марказ, Орозбеков, Самаркандек жана Төрт-Гүл, Баткен областынын Баткен, Кадамжай жана Лейлек райондорунун пилоттук айылдарында жүргүзүлдү.

Маалыматтарды талдоо жана отчет берүү. Чогултулган маалыматтар 2021-жылдын 22-январынан 4-мартына чейин иштетилип, талданган.

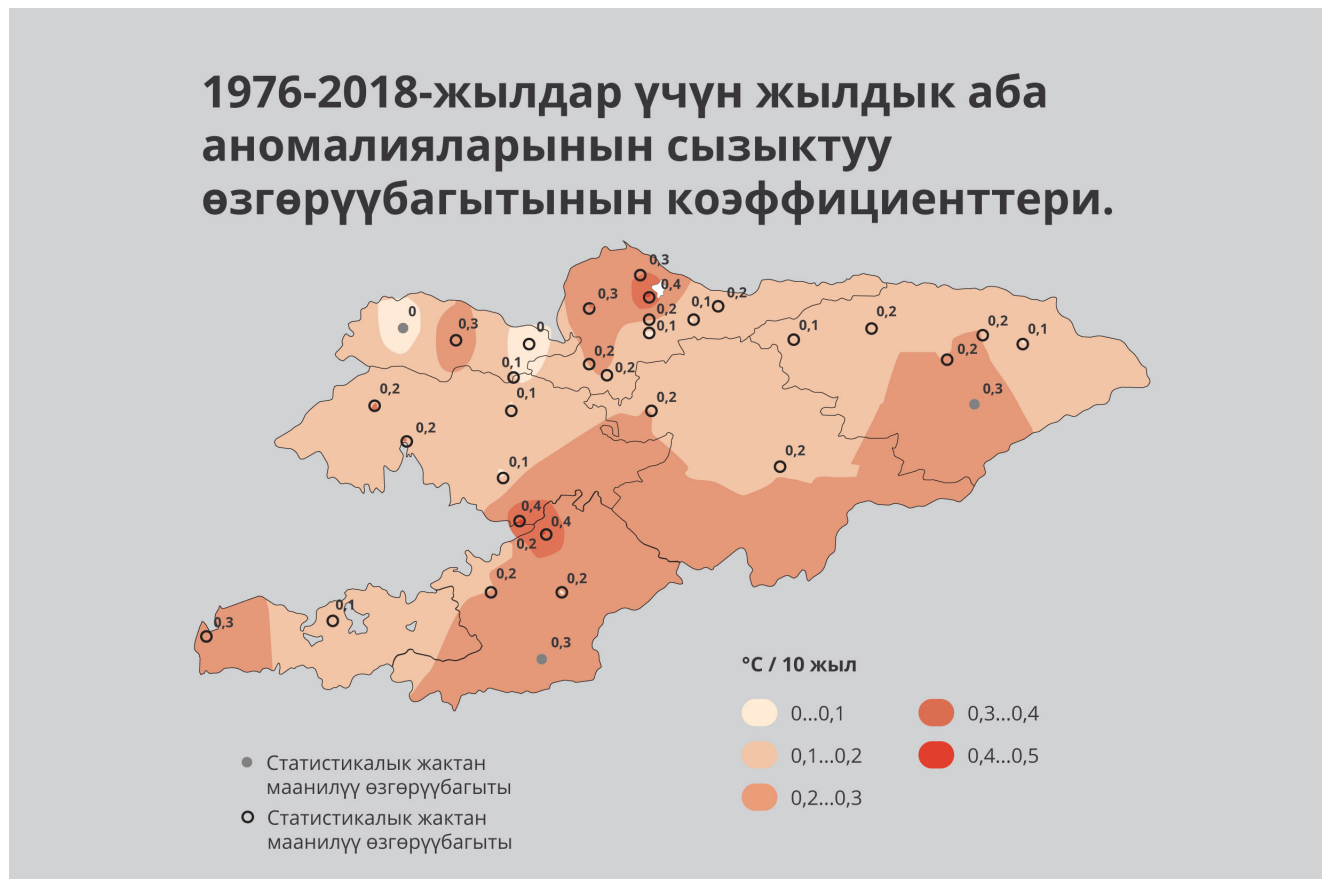
4 Позитивдүү четтөөлөрдүн Синаал мааниси 2013 ж. – Ай сайын иштелип чыгаруучу журналы (июнь 2013) https://www.dropbox.com/s/8lslk4nlejstu69/Singhal_Value%20of%20Positive%20Deviations_2013_Development%20Magazine.pdf?dl=0; Позитивдүү четтөөнүн кыскача көрсөтмөсү – Позитивдүү четтөө демилгеси https://www.dropbox.com/s/wrlrcoqfrs1yqgs/%20PD_Guide_outline.doc?dl=0; Инклюзивдүү өнүктүрүү үчүн массалык инновациялар. Парадигматикалык жылыштарга талап – Анил Гупта https://www.academia.edu/14661069/Grassroots_Innovations_for_Inclusive_Development_Need_for_a_Paradigmatic_Shift?email_work_card=view-paper; Liberating Structures INCLUDING AND UNLEASHING EVERYONE – Introduction <http://www.liberatingstructures.com>.

3. КОНЦЕПТУАЛДЫК ЖАНА САЯСИЙ ТАРТИПТЕР

3.1. Климаттын өзгөрүүсүнүн гендердик аспектилери

Экологдордун божомолуна ылайык, Кыргызстандын ар кайсы областында абанын температурасы жылдын бардык мезгилинде көтөрүлүп, жаан-чачындын аймактык жана мезгилдүү бирдей эмес режими сакталат. Бул табигый жана климаттык мүнөздөгү жаратылыш кырсыктардын көбөйүшүнө даярдыкты жакшыртуу зарылдыгын жаратат.

Кыргызгидрометтин байкоолоруна ылайык, бир нече жылдар бою аймака жана мезгилге жараша айырмаланып турган климаттык өзгөрүүлөр болуп келет. Баткен областы да климаттын өзгөрүшүнө дуушар, анын аймагынын бир бөлүгү аномалдуу климаттык өзгөрүү зоналарына кирет⁵.

1-чи сүрөт. Жылдык аба аномалияларынын сызыктуу өзгөрүүбагытынын коэффициенттери.

Глобалдык жылуулуктун фонунда жаан-чачындын көбөйүшү же азайышы кургакчылык, жер көчкү, сел, суу ташкыны, кар көчкү сыяктуу коркунучтуу табигый-климаттык кубулуштардын коркунучунун өсүшүнө алып келет.

Климаттын өзгөрүшү Кыргыз Республикасында суунун болушуна жана сапатына таасирин тийгизет. Жылуулук мөңгүлөрдүн, мөңгүлөрдүн чокусунун жана катмарынын тез эрип кетишине, жаан-чачындын азайышына жана суунун бууланышынын алып келип, кургакчылыктын, суу ташкынынын жана баткактын пайда болушуна алып келет.

Кыргызстан – калкынын көпчүлүгү жакырчылыкта жашаган өлкө. Республиканын жашоочуларына глобалдык климаттын өзгөрүүсү, башкача айтканда, суунун, күйүүчү майдын жетишсиздиги жана начарлоосу, токойлордун кыйылышы олуттуу таасирин тийгизери күтүлүүдө.

Бул эффекттер аялдар менен эркектердин жашоосуна ар кандай таасир берет. Ошентсе да, айыл жеринде эки жыныстагы өкүлдөр көп учурда бирдей оор экономикалык абалга туш болушат. Тактап айтканда, эркектер үчүн кепилденген кирешенин жоголушу өзүн-өзү сыйлоо сезимин жоготууга жана аялдарга менен балдарга карата зомбулуктун күчөшүнө алып келиши мүмкүн.

Жумушсуздук элди экономикалык шарттары ыңгайлуу болгон башка региондордо жана өлкөлөрдө жумуш издөөгө мажбурлайт, бул болсо миграциялык агымды күчөтөт. Миграциянын кесепети аялдардын жүгүн көбөйтөт жана климаттын өзгөрүшү гендердик теңсиздиктин ушул жана башка түрлөрүн күчөтүү коркунучун жогорулатат.

5 <https://cabar.asia/ru/chto-takoe-natsionalnyj-plan-adaptatsii-i-pochemu-on-neobhodim-kyrgyzstanu>

Аялдар үй чарбасын башкарып жана үй-бүлө мүчөлөрүнө кам көрүшөт, бул көбүнчө мобилдүүлүктү чектеп, аба ырайына байланыштуу күтүлбөгөн кырсыктарга аялуусун жогорулатат. Кургакчылык жана туруксуз жаан-чачын аялдарды үй-бүлөсүн азык-түлүк, суу жана энергия менен камсыз кылуу үчүн мурдагыдан да көп иштөөгө мажбурлайт. Кыздар энелерине жардам берүү үчүн окуусун ташташат. Түшүмдүн көлөмүнүн азайышы (жашоо мүмкүнчүлүгү чектелген аймактарда) ачарчылыкты күчөтүшү мүмкүн. Климаттын өзгөрүшү байлар менен кедейлердин ортосундагы болгон ажырымдын көбөйүшүн божомолдойт. Жокчулуктун, жакырчылыктын жана теңсиздиктин бул каардуу айлампасы климаттын өзгөрүшүн натыйжалуу чечүү үчүн зарыл болгон социалдык капиталды бузат.

Жыгач – отун менен көбүнчө аялдарга таандык болгон ашпозчулукта тыгыз байланышы бар. Айылдын жашоо тиричилиги көбүнчө токой ресурстарына көз каранды. Ошентип, токойлордун кыйылышы киреше мүмкүнчүлүктөрүн начарлатышы мүмкүн. Токойлордун кыйылышы көбүнчө аялдардын ден соолугуна таасирин тийгизет: алыскы аралыкка оор отундарды алып жүрүү омурткасына зыян келтирип, кош бойлуулукту татаалдаштырып, энелердин өлүм коркунучун жогорулатат.

Гендер, жакырчылык сыяктуу эле, климаттын өзгөрүүсүнүн көйгөйүнүн маанилүү аспектиси болуп саналат жана аны ошондой деп таануу керек. Чындыгында, гендер менен жакырчылык чырмалышып, социалдык өзгөрүүлөр үчүн бири-бирин бекемдөөчү тоскоолдуктарды түзөт. Ошондуктан, карама-каршы ишенимди ачык-айкын кылуу үчүн чыныгы мисалдар керек⁶.

Мунун себеби, аялдар менен эркектердин ар түрдүү функциялары менен милдеттерине байланыштуу гендердик ажырымдын, аялдарды басмырлоонун жоюлбагандыгы. Аялдар келечек муундар үчүн өзгөчө жоопкерчиликке ээ, ошондуктан ар кандай приоритеттерди көрүшөт жана көбүнчө туруктуу өнүгүү жаатында, айрыкча ден соолук жана жашоо тиричилигинде активдүү болушат.⁷

Фергана өрөөнүндө жаан-чачындуу күндөрдүн саны өзгөрбөсө да, болжолдуу эсептөөлөр боюнча жазында жаан-чачындын интенсивдүүлүгү жогорулайт. Натыйжада, өлкөнүн түштүгүндө суунун тартыштыгы күчөп, кургакчылык тез-тез болуп калат⁸.

Климаттын өзгөрүшүнүн глобалдык процесси коомдун алдында турган чакырыктардын контекстинде жаратылыш жана социалдык ресурстарга бирдей жетүү үчүн конструктивдүү механизмдердин жоктугу социалдык чыр-чатактардын кескин түрдө өзгөрүлүшүнө алып келет. Ошол эле учурда, салттуу түрдө чыр-чатактарды чечүүнүн жана мамилелерди жөнгө салуунун зомбулуксуз ыкмаларына артыкчылык берген аялдар чыр-чатактардын алдын алуу жана калыбына келтирүү иштеринде чоң демилгени көрсөтүшөт, бирок, ӨКМ жана күч структураларында чечим кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө чанда ээ болушат.

6 Климаттын гендер өзгөрүшү: <http://www.gencc.interconnection.org/about.htm>

7 Э. Шукуров. Климаттын өзгөрүүсүнүн гендердик аспектилери.

8 Кыргыз Республикасынын түштүгүндө сугат суу чырлары. USAID, ACTED, 2013, С. 14

Бул өзгөчө чек ара аймактарынын шартында маанилүү, анткени кыргыз-тажик чек арасынын жалпы узундугу болжол менен 970 чакырымды түзөт жана абдан татаал. Эгерде Түркөстан кырка тоосун бойлогон чек ара талаш жаратпаса, анда анын Фергана бөлүгү талаштуу жерлердин тизмеси менен татаалдашкан. Анын үстүнө кээ бир эксперттер Фергана өрөөнүн «улуттар аралык жашырын конфликттин орду» катары тааныйт⁹. Болжол менен 22 миң чарчы километр жер тилкесинде 15 миллионго жакын адам жашайт. Фергана өрөөнү – Орто Азия өрөөндөрүнүн ичинен эң жыш жайгашкан аймагы болуп келет (бир чарчы кмге 650 киши).

Бул жерде өнөр жай өнүкпөйт, бирок айыл чарбасы кеңири жайылган. Андыктан жердин ар бир метри, суунун ар бир литри жогору бааланат. Азырынча Кыргызстан менен Тажикстан чек аранын так чегин чыгара алышкан жок, болжол менен 519 километр дагы деле талаштуу статусунда кала берет. Болжол менен 60-70 талаштуу аймактардын онго жакыны проблемалуу жана кооптуу аймактар болуп келет¹⁰.

Бул шарттарда аялдардын билими жана потенциалы кесепеттерди жумшартуу жана жаңы климаттык кырдаалга көнүү боюнча чараларды иштеп чыгуу үчүн өтө маанилүү, анткени аялдар жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдалануу жана кризистик кырдаалдарды чечүү боюнча атайын жөндөмдөргө ээ болушат.

Ошол эле учурда, климаттын өзгөрүүсүнүн маселелеринде гендердик ченемди эсепке алуу өзгөчө климат саясатын түзүүдө жана ишке ашырууда теңсиздикти алдын ала чара көрүү үчүн өзгөчө маанилүү.

Бул иш-аракеттин негизги элементтери болуп төмөнкүлөр саналат:

- ооруга чалдыкандык жана өлүм көрсөткүчтөрү;
- жаратылыш ресурстарына, биринчи кезекте суу жана энергия булактарына жетүү;
- табигый кырсыктардын таасирин баалоо;
- пландаштыруу жана чечим кабыл алуу процесстерине аялдардын катышуусу.

3.2. Климаттын өзгөрүүсүнүн гендердик аспектилери боюнча эл аралык документтер

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакты (ЭСМУЭП)¹¹ пактка катышкан мамлекеттерди эркектер менен аялдардын бардык экономикалык, социалдык жана маданий укуктардан пайдалануусуна бирдей укукту камсыз кылууга милдеттендирет (3-берене).

Аялдарды басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция (АБЖК)¹² милдеттенмелерди аныктайт. Бул гендердик баалоонун максаттары үчүн 14-берене өзгөчө маанилүү болуп саналат, анда айыл жергесинде жашаган аялдар туш болгон өзгөчө көйгөйлөр жана алардын үй-бүлөлөрүнүн экономикалык жыргалчылыгын камсыздоодо, анын ичинде экономиканын товардык эмес секторлорундагы ишмердүүлүгү жөнүндө сөз болот. Бул беренедө, ошону менен бирге, катышуучу мамлекеттердин айылдык аялдарга укуктарын камсыздоо боюнча милдеттери камтылган:

- а)** бардык деңгээлдеги өнүктүрүү пландарын түзүүдө жана ишке ашырууда катышуу;
- б)** Үй-бүлөнү пландаштыруу боюнча маалыматты, кеңештерди жана кызматтарды камтыган тиешелүү медициналык жардамга жетүү;
- в)** социалдык камсыздандыруу программаларынын артыкчылыктары менен пайдалануу;
- г)** Окутуунун бардык түрлөрүнө, расмий жана расмий эмес билимге, анын ичинде функционалдык сабаттуулукка ээ болуу, жана бардык коммуналдык кызматтардын, айыл чарба консультациялык кызматтарын колдонуу, тактап айтканда техникалык билимди жогорулатуу;
- е)** ишке орношуу же жеке иш менен камсыз кылуу аркылуу экономикалык мүмкүнчүлүктөргө бирдей жетүүнү камсыз кылуу максатында өз алдынча жардам топторун жана кооперативдерди уюштуруу;

9 А. Мурзакулова, Кыргыз-Тажик чек арасындагы чыңалуу жана социалдык биримдикке чакырыктар, БАУ, 2018, https://www.ucentralasia.org/Content/downloads/Challenges%20of%20Social%20Cohesion_RUS.pdf,

К. Токтомушев, Кыргызстан менен Тажикстандын чек ара аймактарындагы социалдык биримдик жана конфликтти түшүнүү, Бишкек, 2017: <https://www.ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP40-Promoting%20Social%20Cohesion%20and%20Conflict%20Mitigation-RUS.pdf>

10 К. Ларионов. Тажикстан жана Өзбекстан ортосундагы созулган чек ара талашынын кыргыз тарапка эмне үчүн пайдасы жок? https://cabar.asia/ru/pochemu-zatyagivayushhij-sya-prigranichnyj-spor-s-tadzhikistanom-i-uzbekistanom-ne-vygoden-kyrgyzskoj-storone#_ftn14

11 Башкы Ассамблеянын 1966-жылдын 16-декабрындагы 2200 А (XXI) токтому менен кабыл алынган, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml; Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 12-январындагы №1406-XII токтому менен кошулган.

12 Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 1996-жылдын 25-январындагы №320-1 жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөр Ассамблеясынын 1996-жылдын 6-мартындагы №257-1 токтомдору. АБЖК-на кошулууну ратификациялоо грамотасы 1997-жылдын 10-февралында тапшырылган. Кыргыз Республикасы АБЖК-нын Факультативдик Протоколуна 2002-жылдын 22-июлунда кошулган.

- е) жамааттык иш-аракеттердин бардык түрлөрүнө катышуу;
- ж) айыл чарба насыя жана зайымдарга, сатылыш системасына, ылайыктуу технологияларга жетүү, жерге жана агрардык реформаларга, ошондой эле жерлерди кайра жайгаштыруу пландарына бирдей статуска ээ болуу;
- з) Жашоонун тиешелүү шарттары, айрыкча турак жай, санитария, электр жана суу менен камсыздоо, ошондой эле транспорт жана байланыш каражаттары менен пайдалануу.

АБЖК-ын ишке ашыруу боюнча Кыргызстандын бешинчи мезгилдүү отчетунда, бул отчетто берилген маалыматка байланыштуу атайын пункту бар: “154. Аялуу үй чарбалар жана аялдар – жамааттардын башчылары жөнүндө маалымат базасы дайыма жаңыртылып турат¹³.”

1992-жылы Рио-де-Жанейродо өткөн Жер саммитинде аялдар туруктуу өнүгүү жана экологиялык саясат жаатында негизги топ деп аталган. Бул фактыны карабастан, аялдар дагы деле саясий процесстерге бирдей тартылбайт. Мурдагыдай эле, өзгөрүүлөрдүн кыймылдаткыч күчү катары аялдардын эбегейсиз потенциалы жана ресурстарды туруктуу пайдалануунун маанилүү жактоочулары жана экологиялык саясатты жүзөгө ашыруу жана Миң жылдыктын Өнүгүү Максаттарына жетишүү боюнча алардын көз караштары дагы деле эске алынбайт. Мунун себеби, аялдар менен эркектердин ар түрдүү функциялары менен милдеттерине байланыштуу гендердик ажырым дагы эле чоң экендигинде, аял өкүлдөрүнө карата дискриминация али жоюла электигинде болуп келет¹⁴.

Пекин иш-аракеттер платформасынын¹⁵ (ПИП) «Аялдар жана айлана-чөйрө» бөлүмү улуттук жаратылышты коргоо аракеттеринде аялдардын жана кыздардын талаптары жана муктаждыктары эске алынышы камсыз кылуу үчүн БУУга мүчө мамлекеттердин кадамдарын сунуштайт. Алардын ичинде:

«П. 246. Акыркы он жылдыктарда ресурстардын азайышы, табигый системалардын деградациясы жана булгоочу заттардын чыгышы менен байланышкан коркунучтар сыяктуу түшүнүүлөрдүн өсүшү байкалган. Шарттардын мындай начарлашы назик экосистемалардын бузулушуна, адамдардын, айрыкча аялдардын өндүрүштүк иштерден чыгып калуусуна алып келет, ошондой эле коопсуз жана дени сак чөйрөгө коркунуч жаратат. Жакырчылык менен экологиянын бузулушу тыгыз байланышта. Жакырчылык айлана-чөйрөгө кандайдыр бир күч келтирсе да, глобалдык экологиянын үзгүлтүксүз начарлашынын негизги себеби, айрыкча өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдө, туруксуз керектөө жана өндүрүш үлгүлөрү-бул жакырчылыктын жана диспропорциясынын начарлашынан олуттуу тынчсызданууну жаратат. Бул тери рагы, көз оорулары жана иммундук системанын начарлашы сыяктуу адамдардын ден соолугу үчүн оор кесепеттерге алып келет. Ошондой эле экологияга, анын ичинде айыл чарба өсүмдүктөрүнө жана флорага зыян келтирет.

П. 247. Айыл жеринде жашаган жана айыл чарбасында иштеген аялдардын ролу жана өзгөчө позициясы айрыкча көңүл бурууну жана таанууну талап кылат, бул жерде аялдарга кесиптик билим алууга, жер, табигый жана өндүрүштүк ресурстарга, кредиттерге, өнүктүрүү программаларына жана кооперативдик структураларга мүмкүнчүлүк берүү алардын туруктуу өнүгүүгө катышуусун жогорулатууга жардам берет. Аялдардын жумушта жана үйдө болгон экологиялык тобокелчиликтери ар кандай химиялык заттардын уулуу таасирлерине мүнөздүү болгон ар кандай сезгичтиктен улам ден соолугу үчүн ченеми келишпеген оор кесепеттерге алып келиши мүмкүн.

П. 249. Аялдар табигый ресурстар жана айлана-чөйрөнү башкаруу, жаратылышты сактоо, айлана-чөйрөнү коргоо жана калыбына келтирүү боюнча саясатты түзүү жана чечим кабыл алуунун бардык деңгээлдеринде аз бойдон калууда, ошондой эле экологиялык жакшы тажрыйбаларды жайылтуу жана көзөмөлдөө боюнча алардын тажрыйбасы жана көндүмдөрү дагы эле көп учурда саясатчылар, чечим кабыл алуучулар жана билим берүү мекемелеринин башкаруучулары деңгээлинде талап кылынбайт. Аялдар саясатка таасир берүүчү адис катары жаратылыш ресурстарын башкаруу боюнча профессионалдык билимге анда-санда гана ээ болушат.

П. 252. Аялдардын жаратылыш ресурстарын жана айлана-чөйрөнү сактоого жана башкарууга кошкон салымын жана колдоосун таанууда өкмөт жана башка саясий катышуучулар бардык саясаттын жана программалардын борбордук элементи катары гендердик көз карашты жайылтуу үчүн активдүү жана көрүнүктүү саясатты жүргүзүшү керек, анын ичинде, зарыл болгон учурда, чечеимдерди кабыл алууга чейин алардын аялдар жана эркектерге болчу таасирин талдоосун талап кылуу абдан маанилүү».

13 Конвенциянын 18-беренеси боюнча Кыргызстандын бешинчи мезгилдүү отчету, <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/CEDAW/C/KGZ/5>

14 https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml

15 Принята четвертой Всемирной конференцией по положению женщин, 4-15 сентября 1995 г. <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>

Эл аралык коомчулук билдиргендей, аялдардын жана эркектердин бул процесстин бардык деңгээлдеринде бирдей катышуусу камсыз болбосо, климаттын өзгөрүүсү көйгөйүн чечүү мүмкүн эмес.

Климаттын өзгөрүшү боюнча негизги эл аралык келишимдер БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча конвенциясы жана бул конвенциянын алкагында Париж келишими болуп саналат.

2019-жылдын 17-октябрында Кыргыз Республикасы Париж келишимин ратификациялады, ошону менен климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүү боюнча өз милдеттенмесин ырастады. Кыргызстан 2000-жылдын 14-январынан тартып Климаттын өзгөрүшү боюнча конвенциянын катышуучусу болуп келет.

Париж келишиминин кириш сөзүндө гендердик теңчилик көйгөйлөрү баса белгиленген: «Климаттын өзгөрүшү адамзаттын жалпы көйгөйү экенин моюнга алып, Тараптар климаттын өзгөрүшүнө каршы чара көрүүдө, адам укуктары боюнча тийиштүү милдеттенмелерин: ден соолукка болгон укукту, жергиликтүү калктын, жергиликтүү жамааттардын укутарын, мигранттардын, балдардын, аялуу абалда болгон мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын, өнүгүү укугун жана ошондой эле гендердик теңчиликти урматтоого, жайылтууга жана эску алууга, аялдардын укуктарын кеңейтүү жана муундар аралык адилеттүүлүгүн камсыз кылууга тийиш».

2014-жылы Климаттын өзгөрүшү боюнча Конвенциянын алкагында Конвенциянын Тараптарынын Кеңешмесинин Күн тартибинин 16-пунктунда **гендердик маселелер боюнча Лиманын иштөө программасын** бекиткен «Гендердик маселелер жана климаттын өзгөрүшү» документи кабыл алынган. Ал гендердик тең салмактуулукту жакшыртууну, климаттык саясатты иштеп чыгууда жана ишке ашырууда гендердик агымды жайылтууну жана Конвенцияга ылайык бардык иш-аракеттерде гендердик климаттын саясатын ишке ашырууну, аялдардын өз делегацияларына жана Конвенцияга ылайык түзүлгөн бардык органдарга катышуусун камсыз кылууну жана жандандырууну, тематикалык артыкчылыктуу багыттарда гендердик баланс боюнча иштеп жаткан иштерди күчөтүүсүн камтыйт жана төмөнкүлөргө колдоо көрсөтөт:

- а) Гендердик тең салмактуулук жана климаттын өзгөрүшү менен байланышкан маселелер боюнча аял жана эркек делегаттарын окутуу жана маалымат таратуу;
- б) Аял делегаттардын БУУ КӨРК-нын жолугушууларына эффективдүү катышуу үчүн сүйлөшүү, мыйзам долбоорлорун иштеп чыгууга жана стратегиялык баарлашууга тиешелүү көндүмдөрүн жана жөндөмдөрүн өнүктүрүү¹⁶.

2019-жылы Мадридде **Лиманын кеңейтилген гендердик программасы жана анын беш жылдык¹⁷ гендердик аракеттер планы** кабыл алынган. Ал төмөнкү блокторду камтыйт:

1. потенциалды жогорулатуу, билимди жана коммуникацияны башкаруу;
2. гендердик баланс, аялдардын катышуусу жана лидерлиги;
3. секторлор аралык маселелер;
4. гендердик факторлорду эске алуу менен ишке ашыруу жолдору;
5. мониторинг жана баалоо.

16 <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/2014/sbi/rus/l43rev01r.pdf>

17 https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2019_L03R.pdf

Документ Тараптарды климаттын өзгөрүүсү боюнча сүйлөшүүлөрүн ишке ашырууга жана мониторинг жүргүзүү үчүн гендердик жана климаттык өзгөрүүлөр боюнча улуттук координаторлорду дайындоого жана колдоого чакырат; жана түзүлгөн органдар гендердик прогрессти алардын процесстерине интеграциялоодогу жетишкендиктер жөнүндө маалыматты үзгүлтүксүз отчетторуна киргизүүнү сурайт;

Гендердик саясат жана аракеттер инструменттери Тараптарга климаттын максаттарынын амбициясын жогорулатууга, ошондой эле гендердик теңчиликти бекемдөөгө жана иштөөнүн адилеттүү өзгөрүүсүн, иштин татыктуу шарттарын жана өнүгүүнүн улуттук аныкталган приоритеттерине ылайык сапаттуу жумуш орундарын камсыздоого мүмкүндүк берет.

3.3. Улуттук стратегиялык документтер жана мыйзам чыгаруу

Гендердик теңчиликти камсыз кылуу кепилдиктери жагынан Кыргыз Республикасынын улуттук мыйзамдары кыйла прогрессивдүү жана **Кыргыз Республикасынын Конституциясына негизделген**. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 16-берененин 2-пунктунда жынысына, расасына, тилине, майыптуулугуна, улутуна, динине, жашына, саясий же башка ишенимдерине, билимине, тегине, мүлкүнө, башка статусуна ошондой эле башка жагдайларга карап басмырлоого жол бербөө принциби жарыяланган. Ошол эле учурда, мыйзамда белгиленген жана эл аралык милдеттенмелерге ылайык ар кандай социалдык топтор үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталган чаралар дискриминация болуп саналбайт деп ырасталат. Ушул эле берененин 4-пунктунда Кыргыз Республикасында эркектер менен аялдар бирдей укуктарга, эркиндиктерге жана аларды ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөргө ээ экени айтылат.

2003-жылы «**Гендердик теңчиликти камсыздоонун мамлекеттик кепилдиктеринин негиздери жөнүндө**» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, ал эми 2008-жылы анын “Эркектер менен аялдардын бирдей укуктары жана бирдей мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө” жаңы редакциясы кабыл алынган, анда гендердик теңчиликти камсыз кылуу механизмдери жана бийликтин милдеттери аныкталган. Мыйзам мамлекеттик гендердик саясаттын негизи – бул мамлекеттик, аймактык жана жергиликтүү программаларда жана өнүгүү стратегияларында гендердик мамилени эсепке алуу экенин белгилейт (6-берене). Мындай эсепке алууну камсыз кылуу үчүн жоопкерчилик КР Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги – Кыргызстанда гендердик саясатты ишке ашыруу боюнча ыйгарым укуктуу органга жүктөлгөн. Мыйзам эркектер менен аялдардын, тактап айтканда экономикалык жана социалдык мамилелерде теңчилигине кепилдик берет (3-бөлүк). Кыргыз Республикасында айрым мамлекеттик органдарда аялдардын жана эркектердин өкүлчүлүгүн камсыз кылуу үчүн мыйзам тарабынан аныкталган атайын чаралар колдонулат.

2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы¹⁸ (2018-2040 ӨУС) бүтүндөй коомду атаандаштыкка жөндөмдүү санарип экономиканы түзүү, инновациялык жана экологиялык таза технологияларды колдонуу максаттарына багыттап жатат. Стратегияда «Айлана-чөйрө, климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо жана табигый кырсыктардын тобокелчилигин азайтуу» деген бөлүм бар, бирок анда климаттын өзгөрүүсү маселелери өтө кылдаттык менен козголгон.

«Жакырчылыкты кыскартууну жана социалдык прогрессти камсыз кылган экономикалык ишмердүүлүк, бир жагынан, табигый экосистемалардын экологиялык туруктуулугунун чегинен ашпаса, экинчи жагынан, «жашыл» өнүгүүнүн ар кандай элементтери аркылуу өлкөнүн туруктуу өнүгүүгө өтүүсүн жана **климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо боюнча чараларды киргизүүнү кыйла натыйжалуу пландаштырууну жана башкарууну талап кылат**. Буга байланыштуу Кыргызстан Глобалдык Жашыл Климаттык Фонду менен тыгыз кызматташтыкты курат.

Жашыл өсүмдүктөрдүн аянтын кеңейтүү климаттын өзгөрүшү, жердин деградациясы жана абанын булганышы коркунучун азайтуунун негизги элементтеринин бири болуп саналат».

Кыргыз Республикасын 2018-2022-жылдарга өнүктүрүү программасында. «Биримдик, Ишеним, Жаратуу»¹⁹ климаттын өзгөрүшү – учурдун негизги чакырыктарынын бири экенин айтат. Экологиялык компоненттин алкагында мамлекеттик саясат техногендик кырсыктар жана климаттын өзгөрүүсү түралуу учурдагы жана потенциалдуу тобокелдиктерге активдүү жооп кайтаруу чараларын камтышы керек, андан тышкары кесепеттерин алдын алуу жана адаптациялоо боюнча кадамдарды аныктоого тийиш экендиги белгиленген.

2018-2022-жылдардын Өнүктүрүү Программасында өзгөчө маанилүү болуп үч айкалышкан приоритет аныкталган: гендердик, экологиялык жана технологиялык ченемдер, алар Программанын ар бир багыттарына киргизилиши керек (1.4.6-пункттар).

Бул деңгээлдеги мамлекеттик программалар үчүн биринчи жолу өнүгүүнүн гендердик аспектинин айкалыш мүнөзү документтин текстинде бул ыкманын маңызын түшүндүрүүнү камтыйт:

18 Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы ПЖ №221 Жарлыгы менен бекитилген

19 Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2018-жылдын 20-апрелиндеги № 2377-VI токтому менен бекитилген

7.1. Өнүгүүнүн гендердик аспектиси

7.1.1. Бул Программанын алкагында коюлган максаттарга жана милдеттерге жетүү аялдардын жана кыздардын толук катышуусун жана алардын укуктарын кеңейтүүнү камсыз кылмайынча мүмкүн эмес. Ошондуктан, программанын гендердик өлчөмүн баалоо – бул милдеттүү кадам.

7.1.2. Гендердик багытталган саясатка кайчылаш жана бардыгын камтыган критерийлери аныкталышы керек. Бул критерийлер өнүгүүнүн бардык приоритеттик багыттарын билдирип жана көрүлгөн чаралардын гендердик аспектилерин эсепке алуу аркылуу, кабыл алынган чаралардын көйгөйлүү жана күтүлгөн таасирин талдап, гендердик сезимтал индикаторлорун аныкташы керек.

7.1.3. Түпкү жыйынтык – чечимдерди кабыл алууда да, көрсөтүлгөн багыттарды ишке ашырууга катышууда да гендердик теңчиликте камсыз кылуу, гендердик басмырлоонун өбөлгөлөрүн азайтуу жана адамдык өнүгүүнүн бардык чөйрөсүндөгү мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү.

7.1.4. Өкмөт адамдык ченемдердин бардык өлчөмдөрүндө теңчиликтин абалын ченемдүү түрдө жакшыртуу үчүн зарыл болгон аракеттерди жасайт, анын ичинде эмгекке бирдей укуктар жана анын баалуулугу, социалдык жана экономикалык пайдаларга бирдей жетүү, коомдук инфратүзүм, коопсуздук жана адилеттүүлүк үчүн инфратүзүм.

Сөзсүз түрдө мамлекеттик программага документтин текстинде бул эмнени билдирерин толук түшүндүрмөсү менен берилген ушул деңгээлдеги комплекстүү гендердик ченемдин киргизилиши, албетте, прогрессивдүү кадам болуп келет. Бирок, документте экологиялык жана гендердик өлчөмдөрдүн айкалышкан жери жок. Кыргыз Республикасында кабыл алынган стратегиялык өнүгүү программаларын талдоосу климаттын өзгөрүшү менен байланышкан жана азыркы учурда актуалдуу болгон документтерде айтылган бардык шилтемелер мурунку программаларга салыштырмалуу кыйла чектелген пункттарды камтыганын көрсөтөт.

Мисалы, 2013-2017-жылдарда туруктуу өнүгүүгө өтүү программасы жана планы²⁰.

Мурунку программа «**Кыргыз Республикасынын 2013-2017-жылдарда туруктуу өнүгүүнүн улуттук стратегиясы**»²¹ 5.2 бөлүгүн камтыган. «Кырсык коркунучун азайтуу жана өзгөчө кырдаалдарга даярдыкты жакшыртуу». Бул бөлүк табигый жана техногендик кырсыктардын коркунучунан калкты жана аймактарды комплекстүү коргоо маселелери боюнча мамлекеттик органдардын ишин жакшыртууну жана алардын жарандык коом менен өз ара аракеттенүүсүн карайт. ТӨУС боюнча артыкчылыктуу багыттардын катарында табигый кырсык коркунучун азайтуу, ал коопсуз шарттарды түзүү үчүн билимди, инновацияны жана маалыматты колдонуу менен, кырсык коркунучунун факторлорун ишке ашыруу, аныктоо, баалоо жана мониторинг жүргүзүү, эрте эскертүүнү жакшыртуу үчүн күчтүү институционалдык негизге ээ жана баардык деңгээлдерде каршылык көрсөтүү потенциалы болуп саналат; табигый кырсык коркунучун азайтууга жана бардык деңгээлдерде эффективдүү жооп кайтаруу үчүн кырсыкка даярдыкты жакшыртууга умтулуу.

Кыргыз Республикасын 2013-2017-жылдарда туруктуу өнүктүрүүгө өтүү Программасына²² 8.5.3 “Калктын жана аймактын табигый жана техногендик кырсыктардан комплекстүү коопсуздугун камсыздоо” бөлүгү камтылган, анда табигый кырсыктардын кесепетинен жыл сайын келип чыгуучу экономикалык зыян, 30-35 миллион долларга бааланган эксперттин айтымында, жыл сайын жабыр тарткан үй-бүлөлөрдүн саны 2 миңден ашат.

Ошол эле учурда ыктымалдуулугу жогору болгон кырсыктардын зыяны өлкөнүн ички дүң өнүмүнөн (ИДӨ) көп эсе ашып кетиши мүмкүн. Табигый жана техногендик тобокелдиктер социалдык-экономикалык алсыздыктан улам күчөйт. Негизги алсыздыктар, жакырчылык жана жергиликтүү деңгээлде табигый кырсык коркунучун башкаруу менен бирге, жерди туура эмес пландаштыруу, инфратүзүмдүн начарлашы, курулуш эрежелеринин сакталбагандыгы жана эскириши, токойлордун кыйылышы, тоонун боорундагы жерлердин туруктуулугунун бузулушу жана алыскы райондордо байланыш жолдорунун жетишсиздиги кирет.

Практика көрсөткөндөй, табигый кырсыктар аз камсыз болгон жарандарга ченемсиздик таасирин тийгизет жана негизинен жакырчылык маселелери менен байланыштуу. Пландалган чаралар туруктуу өнүгүүнү пландаштыруу процессине, жакырчылыкты азайтууга жана климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоого табигый кырсык

20 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2013-жылдын 30-апрелиндеги № 218 токтому менен бекитилген, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/53067>

21 Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 21-январындагы № 11 Жарлыгы менен бекитилген. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61542>

22 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2013-жылдын 30-апрелиндеги №218 токтому менен бекитилген. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/53067>

коркунучун азайтууну камтыйт; кырсык коркунучун азайтуу үчүн алдын алуучу чараларды көрүү (структуралык жеңилдетүү); 7-11-класстын окуучулары жана жогорку окуу жайлары үчүн «Жашоонун коопсуздугунун негиздери» билим берүү программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу; (iii) телерадиокомпанияларда жана башка маалымат каражаттарында табигый кырсыктын коркунучу жөнүндө социалдык роликтерди көрсөтүп баштоо.

Гендердик теңчиликке 2020-жылга чейин²³, жетишүү боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиясында, Кыргыз Республикасынын «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Мыйзамында табигый кырсыктарда гендердик жана климаттын өзгөрүүсү программаларында гендердик муктаждыктарга карата талаптарды камтыбайт.

Кыргыз Республикасынын калкын жана аймагын 2018-2030-жылдарда өзгөчө кырдаалдардан комплекстүү коргоо концепциясы²⁴. Натыйжада Концепция өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу боюнча чараларды эртерээк ишке ашырууну аныктайт, бул табигый кырсыктардын алдын алуу жана коркунучун азайтуу; калктын жана аймактардын коргоо даражасын жогорулатуу; өзгөчө кырдаалдардан социалдык, экономикалык жана экологиялык зыянын көлөмүн азайтууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Бул Концепциянын негизги күтүлгөн натыйжалары: калкты эрте эскертүү системасы менен толук камсыз кылуу; 2030-жылга чейин кырсыктардан өлүмдү минимумга чейин азайтуу; 2030-жылга чейин түз экономикалык жоготууларды жана зыянды минимумга чейин азайтуу; мүмкүн болгон өзгөчө кырдаалдарга калктын жашоосун камсыздоочу жайлардын туруктуулугун жогорулатуу. Гендердик өзгөчөлүктөр боюнча калктын аялуу маселелери өзүнчө бөлүнгөн эмес. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2013-жылдын 2-октябрындагы №549 токтому менен 2017-жылга чейин **Кыргыз Республикасында климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоонун приоритеттүү багыттары бекитилген**. Ар бир приоритеттүү сектор үчүн зыяндын белгилүү бир маанисине келтирилген, аялуулуктун сандык баалоосу алынган, б.а. өз убагында адаптациялоо аракеттери болбогондо күтүлгөн экономикалык жоготуулардын өлчөмү.

Бардык негизги министрликтер менен ведомстволор приоритеттик багыттардын негизинде климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо үчүн тармактык программаларды жана пландарды даярдашы керек болчу. Ошол эле учурда, бул пункт аткарылбай жатат. Климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо боюнча 4 секторлук план гана иштелип чыккан, алар эскирүү мөөнөтүнө байланыштуу азыр иштебейт.

3-таблица

№	Министрлиги / мекеме	Сектор	Бекитүү буйругу
1.	Айыл чарба жана мелиорация министрлиги	Суу ресурстары жана айыл чарбасы	№228 31. 07. 2015 жылынан тартып
2.	Өзгөчө кырдаалдар министрлиги	Өзгөчө кырдаалдар	№692 7. 07. 2015 жылынан тартып
3.	Саламаттыкты сактоо министрлиги	Саламаттыкты сактоо	№531 31. 10. 2011 жылынан тартып
4.	Курчাপ турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча мамлекеттик агенттиги	Токой жана биоартүрдүүлүк	№ 01-9/110 17. 04. 2015 жылынан тартып

Кыргыз Республикасынын министрликтеринин жана башка мекемелеринин климаттын өзгөрүүсү боюнча тармактык программаларынын жана пландарынын ичинен гендердик аспект мурда 2011-2015-жылдарга климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо боюнча **Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо секторунун программасында гана чагылдырылган**²⁵. Программа климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо боюнча саламаттыкты сактоо секторунун жооп иш-аракеттерин камтыйт, анын ичинде өлкөдөгү кырдаалды, байкалган абалды жана Кыргызстанда күтүлүп жаткан климаттык өзгөрүүлөрдү да баяндайт.

Кыргыз Республикасынын калкын жана аймагын 2018-2030-жылдарда өзгөчө кырдаалдардан комплекстүү коргоо Концепциясы кабыл алынды.

Секретариат, Кырсыктардын тобокелдигин азайтуу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук платформасынын (КТА КР УПС) жумушчу органы болуп саналат. Сендай алкактык иш-аракеттерин иш жүзүнө ашырууда, Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин 2016-жылдын 18-ноябрындагы №1194 буйругу менен, кызыкдар болгон мамлекеттик органдардын жана коомдук бирикмелердин өкүлдөрүнөн турган мекемелер аралык жумушчу топ түзүлгөн.

23 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 27-июнундагы №443 токтомунун 1-тиркемеси, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/12728>

24 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 29-январындагы №58 токтому. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/11990>

25 <http://www.infoik.net.kg/images/files/KGZ%202011.pdf>

4. ГЕНДЕРДИК АНАЛИЗДИН СТАТИСТИКАЛЫК БАЗАСЫ

4.1. Демографиялык көрсөткүчтөр

КР УСК-нын 2020-жылга²⁶ карата маалыматы боюнча, Баткен областы (Нарын областы менен бирге) улуттук тенденцияга карама-каршы аялдар (49,1%) эркектерге караганда (50,9%) аз болгон аймактарга кирет. Жалпысынан, өлкө боюнча 2020-жылдын башында аялдардын саны республиканын калкына мүнөздүү болгондой эркектердин санынан ашып 48,3 миң адамды түзгөн (2016-жылдын башында 57,7 миң адам). 2016-жылдын январында ар бир 1 000 аялга 981 эркек туура келсе, 2020-жылдын башында 985 эркек туура келген.

4-таблица. Негизги жаш курактык топтор жана аймактар боюнча туруктуу калктын саны (2020-жылдын 1-январы; адамдардын саны)

	Эркектер менен аялдар	Аялдар	Эркектер	Үлүш, пайыз менен	
				аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	6 523 529	3 285 923	3 237 606	50,4	49,6
эмгекке жарамдууга караганда жашыраак	2 254 754	1 100 361	1 154 393	48,8	51,2
эмгекке жарамдуу курактагы	3 742 738	1 817 802	1 924 936	48,6	51,4
эмгекке жарамдууга караганда улуураак	526 037	367 760	158 277	69,9	30,1
Баткен областы	537 365	263 625	273 740	49,1	50,9
эмгекке жарамдууга караганда жашыраак	197 988	96 206	101 782	48,6	51,4
эмгекке жарамдуу курактагы	302 807	142 781	160 026	47,2	52,8
эмгекке жарамдууга караганда улуураак	36 570	24 638	11 932	67,4	32,6

Ошол эле учурда, улуттук көрсөткүчтөрдүн айырмасы өзгөчө эмгекке жарамдуу курактагы адамдарга мүнөздүү²⁷. Өлкө үчүн жалпы болгон Баткен областында да эмгекке жарамдуу курактагы адамдардын санынын жыл сайын өсүшүнүн жалпы тенденциясы мүнөздүү. 2020-жылдын башында, бул курактык топто, жашоочулардын негизги бөлүгүн аялдар түзгөн, анткени алардын өмүрүнүн узактыгы эркектердикине караганда жогору. Кошумчалай кетсек, аялдардын пенсияга чыгуу жашы беш жылга эрте.

Өспүрүмдөрдүн кош бойлуулугу жана энелиги олуттуу медициналык жана социалдык көйгөйгө айланды.

Маанилүү жана дурус тенденция Баткен областында никеге чейинки курактагы (15-17 жаш) аялдардын төрөт көрсөткүчтөрүнүн төмөндөшү болуп саналат. Акыркы 5 жылда ал дээрлик 2,5 эсеге азайган.

5-таблица. Аймак боюнча никеге чейинки курактагы (15-17 жаш) аялдардын төрөтү (бул курактагы 1 000 аялга карата төрөлгөндөрдүн саны)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	7,0	6,4	5,4	5,0	5,7
Баткен областы	4,4	2,4	2,5	1,5	2,0
Жалал-Абад областы	8,0	6,6	5,2	3,9	5,0
Ысык-Көл областы	6,8	6,9	6,0	5,4	5,5
Нарын областы	3,6	5,0	2,2	4,2	4,8
Ош областы	6,1	4,7	4,3	3,0	3,6
Талас областы	11,6	12,1	8,9	8,2	7,4
Чүй областы	10,6	10,0	11,7	12,0	12,0
ш. Бишкек	4,6	5,8	2,8	4,5	6,9
ш. Ош	8,1	8,0	5,2	4,5	5,2

Бирок ошол эле учурда Баткен областында 15 жаштан 19 жашка чейин төрөгөн аялдардын үлүшү республикадагы эң жогорку көрсөткүчтөрдүн бири болуп келет (бул курактык топтогу 1 000 аялга 35, 7). Салыштыруу үчүн ушул эле көрсөткүч Ысык-Көл областы боюнча 25,3, Нарын областында – 20,8, Бишкекте – 28,9 түзөт.

Кыргыз Республикасында никеге туруунун эң төмөнкү жашы Үй-бүлө кодекси менен белгиленген (2003-ж.) – эркектер үчүн да, аялдар үчүн да 18 жаш. Ошондуктан, 18 жашка чейинки кыздардын курагы төрөп

26 Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери.

<http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/>

27 Мындан ары эмгекке жарамдуу куракка жетпеген калкка 0 жаштан 15 жашка чейинки балдар жана өспүрүмдөр кирет, эмгекке жарамдуу куракта-эркектер 16-62 жашта жана аялдар 16-57 жашта; эмгекке жарамдуу курактагы – эркектер 63 жаштан жана андан улуу, аялдар 58 жаштан жогору (2011-жылы Кыргыз Республикасынын Эмгек, жумуштуулук жана миграция министрлигинин түшүндүрмөсү).

балалуу болушу үчүн эрте деп аныкталат. Иш жүзүндө, бул Баткен областында өтө жаш энелердин үлүшү жогору жана алардын репродуктивдүү жүгүнүн чоң экенин билдирет. Билим алуу жана кесиптик квалификацияга ээ болуу мүмкүнчүлүктөрү чектелген.

6-таблица. 15-19 жаштагы аялдардан төрөлгөн балдардын саны (тиешелүү курактагы 1 000 аялга төрөлгөндөрдүн саны)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	42,3	38,1	33,9	35,9	37,7
аялдар	20,6	18,9	16,7	17,4	18,2
эркектер	21,7	19,3	17,2	18,5	19,5
Баткен областы	42,5	36,5	31,2	30,2	35,7
аялдар	21,5	18,3	14,8	13,2	16,8
эркектер	21,0	18,2	16,4	16,9	19,0
эркектер	25,7	20,6	16,9	19,7	16,9

Никесиз төрөгөн аялдардын саны боюнча Баткен областынын бул көрсөткүчү республикалык орточо көрсөткүчтөн (17,1%) төмөн болгон аймактардын бири.

7-таблица. 2019-жылы аймак боюнча, никеде турбаган аялдардан төрөлгөн балдардын саны.

	Никеде турбаган аялдардан төрөлгөн балдардын саны, адам			Никеде турбаган аялдардан төрөлгөн балдардын үлүшү, төрөттүн жалпы санында, пайыз менен		
	Бүткүл калк	шаар тургундары	айылдын тургундары	Бүткүл калк	шаар тургундары	айылдын тургундары
Кыргыз Республикасы	37 760	15 222	22 538	21,8	23,1	21,0
Баткен областы	2 751	701	2 050	17,8	20,3	17,1
Жалал-Абад областы	6 410	1 590	4 820	19,9	24,5	18,7
Ысык-Көл областы	1 994	694	1 300	18,9	18,1	19,3
Нарын областы	1 074	191	883	17,8	18,3	17,7
Ош областы	7 678	724	6 954	21,7	25,6	21,4
Талас областы	1 165	216	949	19,4	24,7	18,5
Чүй областы	7 118	1 574	5 544	28,9	35,3	27,5
Бишкек шаары	7 382	7 364	18	24,9	24,9	26,5
Ош шаары	2 188	2 168	20	16,1	16,2	8,5

Кыргыз Республикасынын азыркы демографиялык профилине мүнөздүү болгон эң маанилүү көрсөткүч – бул миграциянын феминизациясы. Акыркы жылдары ички жана тышкы миграцияда аялдар басымдуулук кылууда.

8-таблица. Калктын тышкы миграциясы (адам)

	Келгендердин саны			Кеткендердин саны		
	эркектер менен аялдар	аялдар	эркектер	эркектер менен аялдар	аялдар	эркектер
2015	3 559	1 823	1 736	7 788	4 603	3 185
2016	3 160	1 671	1 489	7 125	4 324	2 801
2017	1 974	1 019	955	5 899	3 660	2 239
2018	1 687	836	851	7 077	4 550	2 527
2019	1 400	710	690	7 560	4 799	2 761

2019-жылы республикага 1 400 адам келип, 7 560 адам кеткен, ал эми миграциялык агым 6 160 адамды түзгөн.

Республиканын аймактарындагы миграциялык процесстердин басымдуу компоненти ички миграция болуп саналат. Аймактар аралык оорун которуу мурдагыдай эле Бишкек шаарына жана Чүй облусуна багытталган. Калган аймактарда, анын ичинде Баткен областы да бар, калкынын саны туруктуу түрдө төмөндөп жатат.

9-таблица. Калктын ички миграциясы (адам)

	Келгендердин саны			Кеткендердин саны		
	эркектер менен аялдар	аялдар	эркектер	эркектер менен аялдар	аялдар	эркектер
2015	21 337	13 906	7 431	20 916	13 726	7 190
2016	22 962	15 101	7 861	21 255	14 218	7 037
2017	25 729	17 170	8 559	22 905	15 512	7 393
2018	26 734	17 282	9 452	26 734	17 305	9 429
2019	24 810	16 401	8 409	24 810	16 401	8 409

2014-жылдан бери ички (облустар аралык) миграцияга катышкан аялдардын саны эркектердин санынан кыйла ашып кеткен. Мындан тышкары, 2019-жылы алардын саны эркектердин санынан дээрлик 2 эсе көп болгон.

Бул тенденция Баткен областына да мүнөздүү. 2019-жылы бул жакка эркектерге караганда дээрлик 3 эсе көп аялдар келген, ал эми аялдар аймактан 2 эсе көп кеткен.

10-таблица. 2019-жылы калктын аймагы боюнча ички миграциясы (Адам)

	Келгендердин саны			Кеткендердин саны		
	эркектер менен аялдар	аялдар	эркектер	эркектер менен аялдар	аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	24 810	16 401	8 409	24 810	16 401	8 409
Баткен областы	1 308	936	372	1 876	1 273	603
Жалал-Абад областы	1 839	1 365	474	3 481	2 381	1 100
Ысык-Көл областы	1 610	1 117	493	2 250	1 547	703
Нарын областы	858	608	250	2 352	1 583	769
Ош областы	2 836	1 940	896	5 316	3 616	1 700
Талас областы	528	347	181	1 060	718	342
Чүй областы	6 208	3 946	2 262	4 283	2 748	1 535
Бишкек шаары	7 413	4 713	2 700	3 448	2 091	1 357
Ош шаары	2 210	1 429	781	744	444	300

4.2. Жакырчылыктын деңгээли, эмгек жана жумуштуулук көрсөткүчтөрү

Республиканын калкынын жыргалчылыгынын өлчөөсүн баалоо КР УСК-нын тарабынан квартал сайын 5 016 жана жумушчу күчүн камтыган үй чарбаларынын бюджеттеринин жыл сайын комплекстүү тандалма изилдөөлөрүнүн негизинде жүргүзүлөт. Сурамжылоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй, 2019-жылы жакырчылыктын деңгээли керектөө чыгашаларынын негизинде эсептелип, жалпысынан республика боюнча 20,1 пайызды түзгөн, бул өткөн жылга салыштырмалуу 2,3 пайыздык пунктка аз.

Жакырчылыктын деңгээлин баалоо үчүн 3. 7-пунктка ылайык керектөөнүн бааларынын жылдык орточо индекси боюнча индекстелген 2018-жылдын жакырчылык чеги босого катары колдонулган. «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жылдын 25-мартындагы №115 токтому менен бекитилген жакырчылыктын чегин аныктоо методологиясы». Жалпы жакырчылык чегинин баасы 2019-жылы киши башына жылына 32 981 сомду, эң четки баасы 17 706 сомду түзгөн.

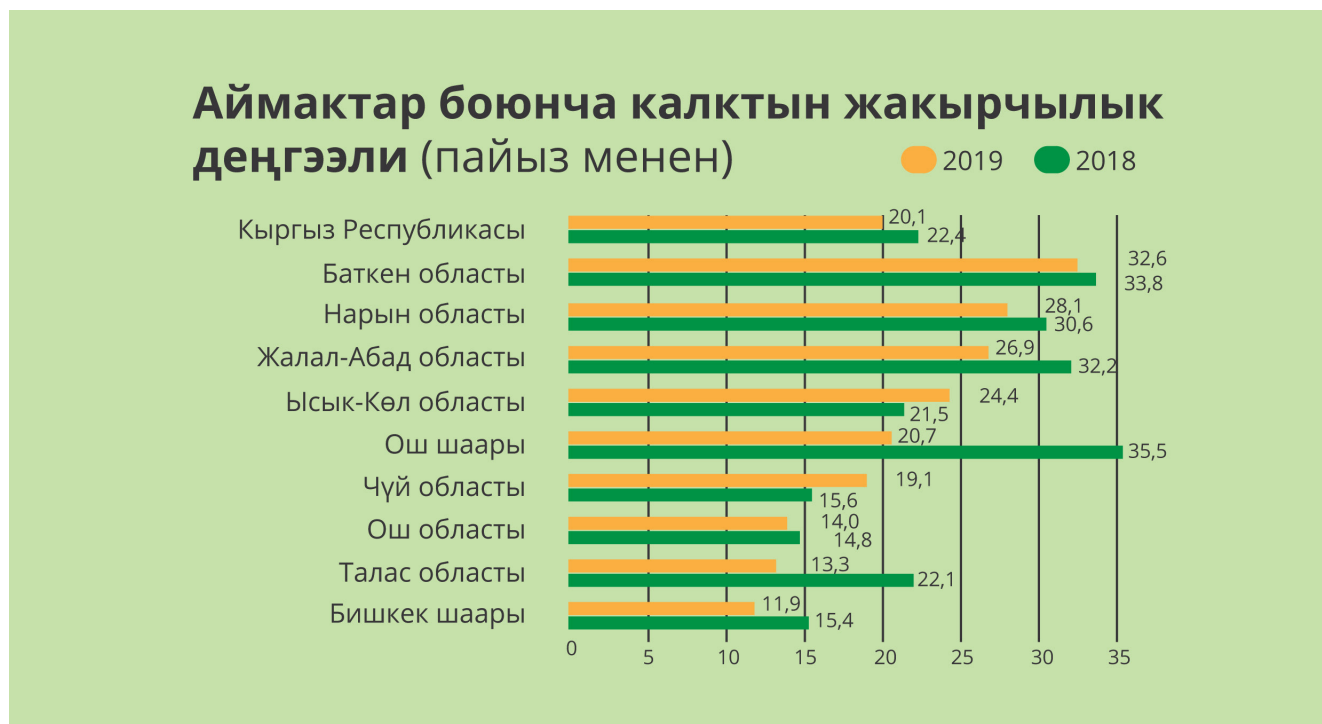
Шаар конуштарында жакырчылыктын деңгээли 5,4 пайыздык пунктка, ал эми айыл жергесинде 0,5 пайыздык пунктка төмөндөгөн. 2019-жылы 1 миллион 313 миң адам жакырчылыктын чегинен төмөн жашаган, анын 73,8 пайызы айылдык калктуу конуштардын тургундары.

2019-жылы жакырчылыктын деңгээлинин өткөн жылга салыштырмалуу төмөндөшү Таласта (8,8%га), Жалал-Абадда (5,3%га), Нарында (2,5%га), Баткенде (1,2%га) жана Ошто (0,7%) аймактарда, ошондой эле Бишкек (3,5%) жана Ош шаарларында (14,8%) байкалган.

Баткен облусу жакырчылыктын деңгээли өтө жай түшүп жаткан региондорго кирет.

2019-жылы өтө төмөн жакырчылыктын деңгээли 0,5 пайызды түздү. 36 миңге жакын адам жакырчылыктын чегинен төмөн жашаган, алардын 94,9 пайызы айылдардын тургундары.

Баткен облусунда жакырчылыктын деңгээли 0,6 пайыздык пунктка, Жалал-Абад облусунда – 0,4, Чүйдө – 0,1, Бишкекте – 0,3 жана Ошто – 0,6 пайызга төмөндөгөн. Аны менен бирге, жакырчылыктын өсүшү Ошто (0,9%га), Ысык-Көлдө (0,4%га) жана Нарын облустарында (0,3%га) байкалган.

1-диаграмма. Аймактар боюнча калктын жакырчылык деңгээли (пайыз менен)

Гендердик бөлүштүрүлгөн маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, жалпысынан республикадагыдай эле Баткен облусунда эркектер орточо алганда аялдарга караганда жакыр жашашат. Кыргызстанда эркектер менен аялдардын ортосундагы жакырчылыктын деңгээли ачык айырмачылыкты көрсөтпөйт, ал эркектер менен аялдар арасындагы жакырлардын үлүшүнүн бир пайыздык пунктуна жетпейт. Ошол эле учурда аялдар арасындагы жакырчылыктын деңгээли Баткен областында эркектерге караганда төмөн, ошондой эле абал Бишкек жана Ош шаарларында.

Бирок, аймакта болгону 1 жылдын ичинде шаар калкынын жашоо деңгээлинин 31,8% дан 23,8% га, башкача айтканда 8 пайыздык пунктка кескин төмөндөшү байкалган, бул маалыматтар өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

11-таблица. Жынысы жана аймагы боюнча калктын жакырчылык деңгээли (пайыз)

	2018			2019		
	баардыгы	шаар	айыл	баардыгы	шаар	айыл
Кыргыз Республикасы	22,4	20,1	23,7	20,1	14,7	23,2
аялдар	22,5	19,5	24,3	20,1	14,3	23,5
эркектер	22,2	20,7	23,0	20,2	15,1	22,8
Баткен областы	33,8	31,8	34,6	32,6	23,8	36,2
аялдар	33,7	30,8	34,9	32,4	22,2	36,9
эркектер	33,9	33,1	34,2	32,8	25,9	35,4

Эркектер башкарган үй-чарбаларынын үлүшү бардык үй чарбаларынын 61,1 пайызын түздү. Эркектер басымдуулук кылган үй чарбаларынын орточо өлчөмү 4,5 адамды жана аялдар баш болгон үй чарбалары 3,4 адамды түздү.

Башчысы аял болгон үй чарбаларында жалпы жана четки жакырчылыктын деңгээли эркектер башкарган үй чарбаларына караганда төмөн. Ошол эле учурда, 2019-жылы эркек башкарган үй-чарбалардын 16,5 пайызы жана аялдар башкарган-үй чарбаларынын 10,0 пайызы кедей категориясына кирген.

2-диаграмма. 2019-жылы үй-чарба башчысынын жынысы боюнча жакырчылыктын деңгээли.

Жакырчылыктын деңгээли балдар арасындагы чала тою жана жетишсиз салмак көйгөйү менен түздөн-түз байланыштуу. Акыркы жылдары Баткен областы бул көрсөткүчтүн туруктуу өсүшүн көрсөтүп, республика боюнча үчүнчү орунду ээледі.

12-таблица. Аймак боюнча 1-6 жаш курактык топтордо аз салмак көйгөйүнөн жапа чеккен балдардын үлүшү (тиешелүү курактагы балдардын жалпы санына карата пайыз менен)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	7,9	7,1	7,2	7,9	8,6
кыз балдар	9,1	7,6	8,1	9,6	9,1
эркек балдар	6,7	6,5	6,3	6,0	8,1
Баткен областы	9,7	8,8	10,1	10,9	11,7
Жалал-Абад областы	7,5	5,7	9,1	5,6	6,4
Ысык-Көл областы	5,9	5,5	5,9	8,4	9,2
Нарын областы	13,7	14,6	11,9	15,9	14,7
Ош областы	9,3	4,4	5,6	8,0	7,1
Талас областы	2,3	1,3	2,8	0,8	6,9
Чүй областы	9,6	8,7	6,2	9,4	12,8
Бишкек шаары	3,4	2,8	2,9	5,1	5,2
Ош шаары	7,5	10,1	7,5	9,3	9,2

Булак: Үй чарбаларынын бюджетин жана жумушчу күчүн тандап алып текшерүү.

Баткен областынын тургундары орточо айлык акыны республикалык орточо көрсөткүчтөн алда канча аз алышат – 11 583 сом. Төмөнкү көрсөткүчтөр Ош областына гана таандык.

13-таблица. Кызматкерлердин жынысы жана аймагы боюнча орточо айлык эмгек акысы (сом)

	2015	2016	2017	2018	2019
Орточо айлык эмгек акы	13 483	14 847	15 670	16 427	17 232
жынысы боюнча:					
аялдар	11 125	11 743	12 183	12 574	14 421
эркектер	14 743	15 592	16 802	17 556	18 724
аймак боюнча:					
Баткен областы	9 468	10 093	10 486	11 026	11 583
Жалал-Абад областы	12 035	13 277	13 939	14 600	15 843
Ысык-Көл областы	17 979	19 800	21 543	21 397	22 208
Нарын областы	12 724	13 991	14 339	14 925	15 945
Ош областы	8 708	9 950	10 180	10 307	11 368
Талас областы	9 882	10 625	11 295	12 511	12 969
Чүй областы	11 288	12 554	13 391	14 114	14 724
Бишкек шаары	16 526	18 185	19 336	20 517	21 082
Ош шаары	11 894	13 008	13 274	13 804	14 866

Аялдардын жана эркектердин эмгек акысынын катышында, тескерисинче, Баткен областы республикалык орточо көрсөткүчтөн бир аз жогору көрсөткүчтү көрсөтүүдө.

14-таблица. Аймак боюнча аялдардын эмгек акысы менен эркектердин эмгек акысынын ара катышы (пайыз менен)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	75,5	75,3	72,5	71,6	77,0
Баткен областы	76,9	82,0	75,2	78,3	80,7
Жалал-Абад областы	75,4	64,6	61,1	60,7	63,4
Ысык-Көл областы	86,4	86,1	76,5	86,7	93,1
Нарын областы	84,9	82,8	87,7	81,1	83,6
Ош областы	80,3	82,7	90,9	82,8	91,7
Талас областы	81,3	81,0	73,1	63,0	62,5
Чүй областы	74,7	75,9	71,6	70,1	74,1
Бишкек шаары	77,0	79,7	75,9	76,2	82,9
Ош шаары	78,8	81,9	79,1	80,8	85,1

Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун маалыматы боюнча, жалпысынан республикада, демек, көпчүлүк аймактарда пенсия алуучулардын арасындагы аялдардын саны эркектерге караганда 2 же андан көп эсе көп. Бирок дал ушул тенденция Баткен областында тастыкталган эмес: аялдар болгону эле 1,5 эсе көп. Дагы бир өзгөчөлүк: бул аймактын пенсия курагындагы аялдар өлкөдөгү эң аз пенсияны алышат, ал эми эркектер, тескерисинче, Кыргызстандагы орточо пенсиядан көп алышат. Ошол эле көрсөткүч борбордо гана жогору экени көңүлдү бурулат.

15-таблица. 2019-жылы пенсия алуучулардын саны жана жынысы, аймагы боюнча ай сайын берилүүчү пенсиянын орточо өлчөмү (жылдын аягында)

	Пенсия алуучулардын саны, адам		Орточо пенсиянын өлчөмү, сом	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	449 622	220 813	5 403,7	5 856,2
Баткен областы	35 007	23 499	4 015,4	6 614,0
Жалал-Абад областы	81 927	40 748	5 098,4	5 145,6
Ысык-Көл областы	43 091	20 207	5 254,1	5 387,3
Нарын областы	33 630	17 221	5 959,1	5 836,1
Ош областы	89 452	43 231	5 110,5	5 138,5
Талас областы	19 451	10 741	5 214,0	4 844,2
Чүй областы	69 471	34 413	5 451,6	5 636,4
Бишкек шаары	61 377	22 456	6 923,0	8 943,8
Ош шаары	16 216	8 297	5 077,5	5 988,0

Булак: Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду.

Баткен областында аялдардын пенсиясынын өлчөмү (4 015 сом) өлкөдөгү пенсионердин орточо тиричилик минимумунан (4 287 сом) төмөн болуп чыкты.

3-диаграмма. Пенсионердин тиричилик минимуму жана дайындалган айлык пенсиянын орточо өлчөмү (сом)

Мамлекеттик ай сайын берилүүчү жөлөкпулдун эки түрүн тең алуучулардын саны боюнча (социалдык жөлөкпулдар жана балдары бар аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө жөлөкпулдар) Баткен областы республикада үчүнчү орунда.

16-таблица. 2019-жылы жынысы жана аймагы боюнча ай сайын мамлекеттик жөлөкпул алуучулардын саны.

	Социалдык жөлөкпул алуучулардын саны, адам		Ай сайын жөлөкпул алуучулардын саны (балдары бар аз камсыз болгон үй-бүлөлөр), адам	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	48 286	44 848	161 482	147 288
Баткен областы	3 704	3 613	19 432	18 436
Жалал-Абад областы	9 296	8 616	58 338	53 661
Ысык-Көл областы	5 302	5 873	9 256	8 322
Нарын областы	3 355	3 252	9 851	9 129
Ош областы	8 588	6 862	48 700	42 952
Талас областы	2 039	2 160	10 227	9 575
Чүй областы	9 326	8 667	3 554	3 267
Бишкек шаары	4 273	4 337	1 303	1 148
Ош шаары	2 403	1 468	821	798

Булак: Кыргыз Республикасынын Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги.

2018-жылга салыштырмалуу жалпы республика боюнча микрокредиттөөнүн көлөмү 30,6 пайызга, алуучулардын саны – 29,6 пайызга (142,6 миң адамга) көбөйгөн. Микрокредит алуучулардын арасында аялдар басымдуулук кылат – 56,7 пайыз (354,2 миң адам).

Баткен областынын башка областарга салыштырмалуу өзгөчөлүгү, аялдардын пайдасына жынысы боюнча микрокредит алуучулардын ортосундагы айырма анча чоң эмес жана 2018-жылы Ош менен бирге, эркектер аялдарга караганда көбүрөөк насыя алган аймак болуп аныкталган. Бул аймактарда жашаган аялдардын кредиттик ресурстарга жеткиликтүүлүгү чектелүү экенин бул сандар кыйыр түрдө көрсөтүшү мүмкүн.

17-таблица. Жынысы жана аймагы боюнча караганда микрокредит алуучулардын саны (адам)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	333 658	239 413	307 997	481 895	624 460
аялдар	206 169	135 981	171 001	263 888	354 172
эркектер	127 489	103 432	136 996	218 007	270 288
Баткен областы	24 133	16 175	20 847	39 192	58 701
аялдар	13 693	8 468	10 862	19 152	30 520
эркектер	10 440	7 707	9 985	20 040	28 181
Жалал-Абад областы	58 927	32 803	42 368	78 574	110 364
аялдар	38 071	19 289	24 715	44 685	64 996
эркектер	20 856	13 514	17 653	33 889	45 368
Ысык-Көл областы	36 022	23 384	29 938	52 911	67 435
аялдар	23 816	13 467	17 603	30 118	39 370
эркектер	12 206	9 917	12 335	22 793	28 065
Нарын областы	28 457	19 703	26 215	40 995	48 455
аялдар	19 184	12 324	15 984	24 489	30 108
эркектер	9 273	7 379	10 231	16 506	18 347
Ош областы	71 748	53 924	72 295	110 198	145 555
аялдар	40 567	27 920	36 969	56 933	79 663
эркектер	31 181	26 004	35 326	53 265	65 892
Талас областы	14 800	6 972	8 365	17 069	22 480
аялдар	9 790	4 313	5 139	9 874	13 312
эркектер	5 010	2 659	3 226	7 195	9 168
Чүй областы	50 714	42 656	49 377	63 122	73 817
аялдар	31 388	25 452	27 855	36 417	42 623
эркектер	19 326	17 204	21 522	26 705	31 194
ш. Бишкек	36 562	35 393	47 296	61 537	75 414
аялдар	22 436	20 581	26 349	33 524	42 763
эркектер	14 126	14 812	20 947	28 013	32 651
ш. Ош	12 295	8 403	11 296	18 297	22 239
аялдар	7 224	4 167	5 525	8 696	10 817
эркектер	5 071	4 236	5 771	9 601	11 422

Аялдардын жумуштуулук деңгээли боюнча Баткен областы республикалык орточо көрсөткүчтөн (32,5%) бир кыйла төмөн болгон аймактардын бири болуп саналат жана ал 2018-жылга салыштырмалуу дагы төмөндөдү.

18-таблица. Жынысы жана аймагы боюнча караганда жумуш менен камсыз болуу деңгээли (пайыз)

	Бүткүл калк		Шаар тургундары		Айылдын тургундары	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
2018						
Кыргыз Республикасы	41,9	71,1	47,7	70,6	38,5	71,3
Баткен областы	35,9	69,4	41,1	69,6	34,3	69,3
2019						
Кыргыз Республикасы	42,7	71,9	47,2	71,9	40,0	71,9
Баткен областы	32,5	69,8	40,0	71,2	30,1	69,4

Булак: Үй чарбаларынын бюджетин жана жумушчу күчүн тандап алып текшерүү.

Аялдардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн төмөндөшү, Баткен областында бул көрсөткүч 5 пайыздан ашык туруктуу төмөндөшү далилдеп турат, башка бир катар аймактарда (Нарын, Ысык-Көл областарында жана Бишкек жана Ош шаарларында) болсо, акыркы жылдары көрсөткүчтүн өсүшү байкалган.

19-таблица. Иштеген аялдардын саны (пайыз)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	41,0	40,2	39,1	38,6	38,7
Баткен областы	37,5	38,2	37,8	34,8	32,4
Жалал-Абад областы	40,1	38,2	36,1	34,3	35,5
Ысык-Көл областы	37,2	35,1	33,0	33,8	34,4
Нарын областы	27,5	30,2	31,7	30,0	30,0
Ош областы	42,4	41,2	37,8	38,2	39,4
Талас областы	45,7	44,5	42,2	41,4	40,4
Чүй областы	40,5	39,0	38,9	38,0	38,1
Бишкек шаары	46,8	47,3	48,3	48,3	47,4
Ош шаары	31,9	31,6	31,4	32,3	32,9

Булак: Үй чарбаларынын бюджетин жана жумушчу күчүн тандап алып текшерүү.

Бардык экономикалык көрсөткүчтөр Баткен областында жашаган аялдар аялуу абалда экенин далилдейт. Аймак өлкөдөгү аялдардын жумушсуздугунун рекорддук көрсөткүчү болуп келет – 11,5%.

20-таблица. 2019-жылы жынысы жана аймагы боюнча караганда иштеген жумушчулардын жана жумушсуздардын саны (пайыз)

	Жумушчу күчтүн курамына катышуу деңгээли		Жумуштуулук деңгээли		Жумушсуздук деңгээли	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	45,5	75,7	42,7	71,9	6,2	5,0
Баткен областы	36,7	74,8	32,5	69,8	11,5	6,7
Жалал-Абад областы	35,7	65,3	32,9	62,6	7,9	4,2
Ысык-Көл областы	35,9	70,5	34,1	63,8	4,9	9,4
Нарын областы	31,9	72,0	28,4	66,9	11,1	7,1
Ош областы	57,6	87,9	55,1	85,3	4,3	3,0
Талас областы	52,3	76,3	50,5	74,9	3,6	1,8
Чүй областы	42,2	73,3	39,1	68,8	7,4	6,1
Бишкек шаары	58,1	78,3	54,9	73,4	5,5	6,2
Ош шаары	33,0	76,1	31,6	75,0	4,4	1,5

Булак: Үй чарбаларынын бюджетин жана жумушчу күчүн тандап алып текшерүү.

Эгерде областын эркектери үчүн бул көрсөткүч азайып баратса, анда аялдар үчүн ал туруктуу өсүүдө. Жаштардын жумушсуздук деңгээли да өлкөдөгү эң жогорку көрсөткүчтөрдүн бири. Болгондо да, аялдардын жумушсуздугу боюнча аймактын көрсөткүчү улуттук көрсөткүчтөн эки эсе көп болуп саналат. Ал эми жаш жигиттердин арасында жумушсуздук азайып жатса, кыздар арасында бул көрсөткүч өсүүдө.

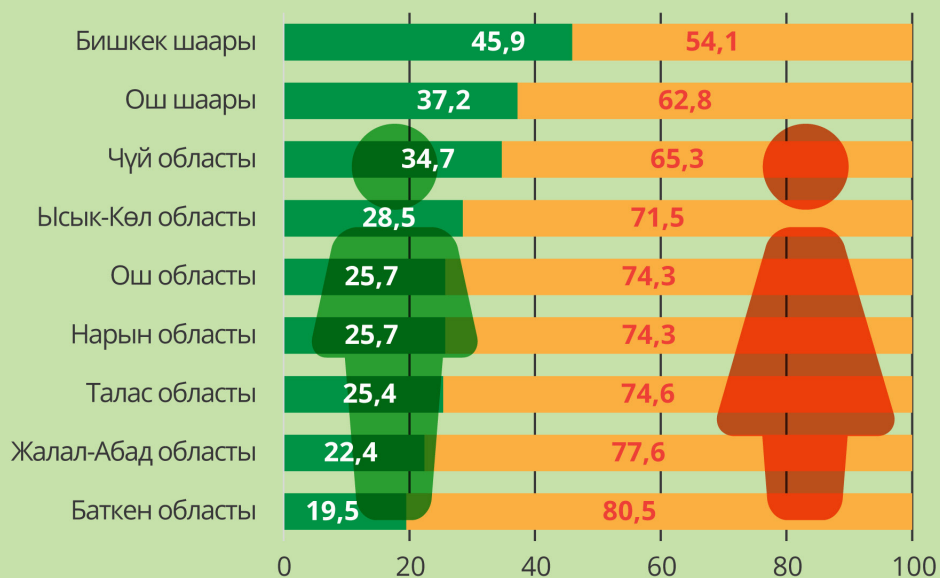
21-таблица. 15-28 жаш курак тобунда жалпы жумушсуздуктун деңгээли¹ (пайыз)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	11,6	11,9	11,7	10,8	10,0
аялдар	15,0	15,3	16,8	14,9	13,6
эркектер	9,6	10,0	9,1	8,7	8,3
Баткен областы	13,9	14,1	13,1	14,4	11,7
аялдар	22,6	22,2	22,0	21,8	23,3
эркектер	9,1	9,7	7,9	10,7	7,2

Иштеп жаткан чарбалык субъекттердин жетекчилеринин ичинен эң аз аялдар Баткен областында.

22-график. Жынысы жана аймагы боюнча караганда иштеп жаткан субъектилеринин жетекчилери (2020-жылдын 1-январына карата, жалпысында караганда пайыз менен)

Жынысы жана аймагы боюнча караганда иштеп жаткан субъектилеринин жетекчилери

Баткен областы фермердик чарбалардын жетекчилеринин арасынан аялдардын саны боюнча республикада эң начар көрсөткүчкө ээ.

23-таблица. Иштеп жаткан дыйкан (фермердик) чарбалардын жетекчилери¹ жынысы жана аймагы боюнча караганда (2020-жылдын 1-январына карата)

	Бардыгы		Жалпы сандын ичинен жетекчилердин үлүшү, пайыз менен	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	68 136	274 028	20	80
Баткен областы	2 938	28 446	9	91
Жалал-Абад областы	13 236	66 144	17	83
Ысык-Көл областы	3 262	16 428	17	83
Нарын областы	5 769	26 596	18	82
Ош областы	23 995	77 584	24	76
Талас областы	4 219	18 541	19	81
Чүй областы	13 770	38 037	27	73
Бишкек шаары	262	378	41	59
Ош шаары	685	1 874	27	73

¹ Статистикалык бирдиктердин Бирдиктүү мамлекеттик регистринде катталгандар.

24-таблица. Дыйкан (фермер) чарбаларынын жана жеке чарбаларынын жетекчилери жынысы жана аймагы боюнча караганда ишкерлер (2020-жылдын 1-январына карата)

	Бардыгы, адам	Алардын ичинен	
		аялдар жетекчилер	эркектер жетекчилер
Кыргыз Республикасы	460 849	98 114	362 735
Баткен областы	41 189	4 677	36 512
Жалал-Абад областы	105 334	18 990	86 344
Ысык-Көл областы	38 076	8 188	29 888
Нарын областы	45 510	9 576	35 934
Ош областы	127 904	29 704	98 200
Талас областы	29 574	6 012	23 562
Чүй областы	68 027	19 326	48 701
Бишкек шаары	1687	666	1021
Ош шаары	3 548	975	2 573

4.3. Суу маселелеринин гендердик аспектилери

Сууга жетүү аялдар үчүн да, эркектер үчүн да өтө маанилүү. Ошол эле учурда, алардын салттуу гендердик ролдору суу ресурстарынын жеткиликтүүлүгүнө жана сапатына алардын ар кандай даражада көз карандылыгын аныктайт. Үй чарбасынын убакыт бюджетине ылайык²⁸, иштеп жаткан шаардык аялдардын үйүнө жана үй-бүлөсүнө жумшаган убакыты жумуш күнүндө 3 сааттан 4 саат 20 мүнөткө чейин, айыл жергесинде – 5 сааттан 5 саат 30 мүнөткө чейин барат. Анын үстүнө үй-бүлөлүү аялдар үй жумуштарына 1,5 эсе көп убакыт коротушат. Көпчүлүк үй жумуштарын (тамак жасоо, тазалоо, пол жуу, кир жуу ж. б.) суу жок аткарууга мүмкүн эмес. Тамак жасоо таза ичүүчү сууга жетүүнү талап кылат.

Жакшыртылган ичүүчү суу булагына (ТӨМ 6. 1. 1) жетүү мүмкүнчүлүгү бар калктын үлүшү 2018-жылы 91,8 пайызды түздү. Шаарларда ал жогору жана 99,3 пайызга жетет, айыл жергесинде – 87,8 пайыз. Аялдардын (92,0%) бул көрсөткүчү эркектерге (91,6%) караганда бир аз жогору.

25-таблица. Жакшыртылган ичүүчү суу булактары менен камсыз болгон калктын үлүшү (пайыз)

	2015	2016	2017	2018
Кыргыз Республикасы – бардыгы	89,1	89,9	91,1	91,8
аялдар	89,7	90,4	91,6	92,0
эркектер	88,5	89,5	90,6	91,6
Шаар тургундары – бардыгы	99,1	99,3	99,3	99,3
аялдар	99,2	99,3	99,3	99,2
эркектер	99,0	99,3	99,2	99,3
Айыл тургундары – бардыгы	83,7	84,9	86,7	87,8
аялдар	84,2	85,2	87,1	87,9
эркектер	83,3	84,5	86,2	87,6

Калктын ичүүчү суунун коопсуз булактарына жана канализацияга жетүүсү аймактардын контекстинде олуттуу айырмачылыктарга ээ. Оштун (83,2%), Баткендин (83,6%) жана Жалал-Абаддын (86,4%) жашоочулары ичүүчү таза сууга жеткиликтүүлүгү чектелген.

26-таблица. Областар боюнча таза ичүүчү сууга жетүү динамикасы боюнча²⁹

Аймактар	2014	2015	2016	2017	2018
Кыргыз Республикасы	88.9	89.1	89.9	91.1	91.8
Баткен областы	74.3	73.3	74.1	79	83.6
Жалал-Абад областы	89.5	87.7	87.3	91.2	86.4
Ысык-Көл областы	96.8	96.4	97.3	97	96
Нарын областы	84.4	90.3	95.9	95.8	96.3
Ош областы	72.9	74.5	76.4	77.3	83.2
Талас областы	99.7	99.2	100	99.4	99.4
Чүй областы	100	100	100	100	100
Бишкек шаары	99.8	100	100	100	100
Ош шаары	96,5	95,7	96,6	95,7	96,5

2014-жылга салыштырмалуу суу менен камсыздоонун абалы бардык жагынан кыйла жакшырды.

27-таблица. УЧКИ-нин 2014 жана 2018 жылдарынын жыйынтыктарына негизделген ичүүчү суу булактары

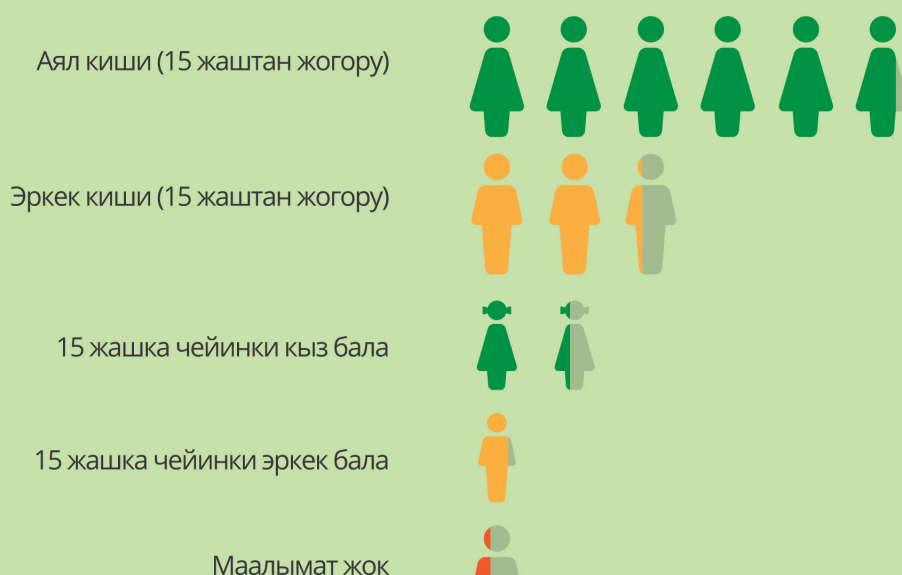
	Баардыгы		Шаар		Айыл	
	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Суутүтүктөн келген суу						
Үйгө киргизилген	28,6	38,7	67,0	73,2	10,9	19,2
Короого/жер участогуна киргизилген	28,7	31,1	24,2	21,7	30,9	36,5
Кошуналарга туташтырылган	1,5	1,3	0,7	0,4	1,8	1,7
Көчөдөгү суу кудук/суу чорго	21,9	14,8	5,3	2,7	29,6	21,6
Калкалоонун астындагы булак						
Түтүк кудук/скважина	1,3	1,9	0,4	0,9	1,7	2,5
Калкалоонун астындагы кудук	3,4	5	0,3	0,8	4,9	7,3
Калкалоонун астындагы суу булагы	1,5	0,5	0,2	0,1	2,1	0,8
Ачык булак						
Ачык кудук	0,3	0,1	0	0	0,4	0,1
Ачык суу булагы	1,5	2	0,2	0,1	2,2	3,1
Жер үстүндөгү суу	10,8	4,3	1,1	0,1	15,3	6,6

15 жана андан да жашы улуу кыздар 56,8% учурларда үй чарбасында суу ташыйт. Бул көрсөткүч (56,7%) 2014-жылдан бери дээрлик өзгөргөн жок. Суунун чыккан жеринин алыс жайгашуусу маангилүү көрсөткүч болуп саналат, анткени суунун чыккан жери канчалык алыс болсо, үй чарбасындагы үй-бүлө мүчөлөрүнө ал жумушу ошончолук түйшүктүү³⁰. Айыл жериндеги үй чарбасындагы 69,7%да суу алардын аймагынан чыгат (2014-жылы – 62,6%). Адамдардын 33,2%ы сууну ташууга жарым сааттан ашуун убакык коротушат, адатта, бул иш менен аялдар алек.

29 Глобалдык суу тилектешиги: Кыргыз Республикасында борборлоштурулган кызматташтык аркылуу сууга жана санитарияга жетүүнү жакшыртуу. Бишкек шаары, 2014 жыл. УСК-нин 2018-жылдагы маалыматына ылайык жаңыртылган. https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/biom/work/pub/water_research_ru.pdf.

30 Айыл чарбанын жана айылдагы үй чарбалардын улуттук гендердик профили – Кыргыз Республикасы, БФА, 2016

Үйгө суу жеткирүүчүлөр, жынысы жана жашы боюнча караганда (2018-ж)

Туруктуу суу келип турбаган райондордо (өлкөдөгү калктын 12%ы ушундан калктуу конуштарда жашайт) суунун келишине карап, үй-тиричилигин уюштурат, ошондой эле үй-тиричилигинде сууну пайдалануу үчүн жетиштүү суу топтоп алышы керек.

Үй чарбаларда жана социалдык мекемелерде коопсуз жана ыңгайлуу санитардык орнотмолорду түзүү үчүн канализацияга жетишүү начар болгондуктан жана инфратүзүмдүк мүмкүнчүлүктөр жок болгондуктан кырдаал татаалдашууда. Айыл жериндеги туалеттердин көбү (85,3%) жери колго казылып, үстү ар кандай материал ылайыкталып төшөлгөн (ушул көрсөткүч 2014-жылдан бери өстү – 81,4% болчу). Алар жылуу эмес жана тазалыкты кармай турган жабдыктары жок. Мындай туалеттерди түндө жана кыш мезгилинде пайдаланууда ден-соолукка байланыштуу көйгөлөр келип чыгат, сийдик-тукум мүчөлөрүнүн инфекциялары өнүгө баштайт. Мындай туалеттер балдар үчүн дагы эби жок жана кооптуу³¹.

ҮЧКИ-2018 жыйынтыктары боюнча аялдардын 93,3%ы үйдө жалгыз жуунуп, кийинүү мүмкүнчүлүгү бар; 7% акыркы жолу кир этеги келген учурда коомдук иш-чараларда катышкан эмес, окуу жайларга жана жумушка барган эмес. Таза суунун чектелүүсү жана начар санитардык шарттар айылдагы аялдардын абалын начарлатат, үй-тиричилигиндеги жумуштарды аткаруу боюнча түйшүктүү артыкбаш арттырат, натыйжада мындай түйшүк алардын ден-соолугуна жана жумушка орношуу мүмкүндүгүнө терс таасирин тийгизет.

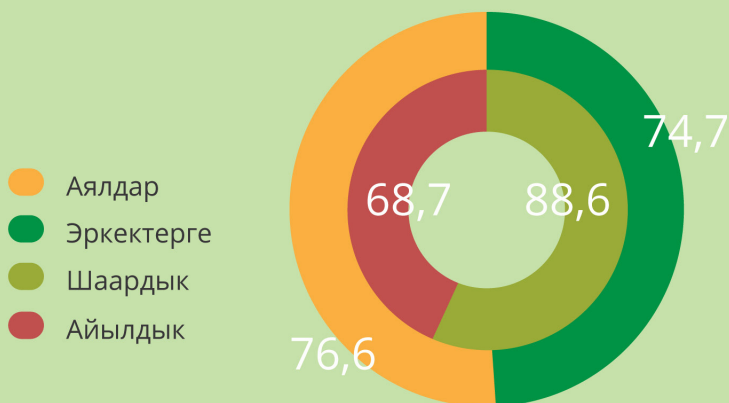
4.4. Энергияга жетишүүнүн гендердик аспектери

ТӨМ 7 2030-жылга карата арзан, ишеничтүү, күчтүү жана заманбап энергияга көпчүлүктүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга багытталган. Мындай жеткиликтүүлүктү алсыз топтор үчүн, анын ичинде айылдагы аялдар үчүн кеңейтүү үйдөгү акы төлөнбөгөн эмгек боюнча түйшүктүн кыскартууда жана алардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүдө маанилүү ролго ээ болот.

Электр кубаттуулугу Кыргыз Республикасынын бүткүл аймагын камтыган коммуналдык кызматтардын жалгыз түрү. Калк аны жарык катары, отун катары жана тамак даярдоо үчүн пайдаланат. ҮЧКИ-2018 маалыматтары боюнча дээрлик бардык үй чарбалар электр тармагына туташтырылган. Бирок электр тармактарынын болушу, калктын ал электрэнергиясына туруктуу жеткиликтүү боло алат, жылына бир нече жолу мүмкүн болуучу өчүрүүлөр менен электр кубаттуулугунун ишеничтүү, туруктуу берилип турат дегенди билдирбейт. Калктын орто эсеп 76% электр кубаттуулугун туруктуу пайдаланышат, айыл жеринде ал көрсөткүч – 68,6% (ТӨМ 7.1.1.). Эректерге караганда (74,7%), аялдарда (76,6%) бул көрсөткүч кыйла жогору. Региондордун ичинен эң аз көрсөткүчтөр Жалал-Абад (64,4%) жана Талас (54,4%) областтарында.

31 Айыл чарбанын жана айылдагы үй чарбалардын улуттук гендердик профили – Кыргыз Республикасы, БФА, 2016

2018-жылы электр кубаттуулугуна омоктуу жеткиликтүүлүккө ээ болгон калктын катмары (пайыз түрүндө)

4-диаграмма Электрэнергиясына жеткиликтүү болгон калктын үлүшү

2018-жылы электрэнергиясынын туруктуу берилип туруусун үй чарбалардын 10,9%ы гана белгилей алды. 64,9%ында электр кубаттуулугу жылына бир нече жолу өчүрүлүп турган, бирок ал бир дагы үй чарба үчүн күнүмдүк көйгөйгө айланган эмес³². Электрэнергиясынын маал-маалы менен өчүрүлүп туруусу суу тарткан жабдыктар электр аркылуу иштегенде³³, суу үзгүлтүккө учурашы мүмкүн дегенди билдирет. Мындан көбүнесе айылдагы аялзат жабыркайт. Алардын үй тиричилигин жүргүзүү, балдарды жана үй-бүлөдөгү улгайган адамдарды кароо боюнча түйшүгү көбөйөт.

28-таблица. 2018-жылы үй чарбалардын жайгашкан жерине жараша электр кубаттуулугунун өчүрүлүп туруусунун жыштыгы (жыйынтыкка)

	Баардыгы	Шаардагы конуштар	Айылдагы конуштар
Баардыгы	100	100	100
анын ичинде:			
эч качан өчүрүлгөн эмес:	10,8	19,6	6,1
жылына бир нече жолу	64,9	69,1	62,6
айына бир жолу	23,0	10,4	29,8
жумасына бир жолу	1,2	0,9	1,4
жумасына бир нече жолу	0,1	0,1	0,1
күнүгө	-	-	-

Булак: ИОДХ.

ҮЧКИ-2018 жыйынтыктары боюнча өлкөдө бардыгы болуп үй чарбасынын 74,9%ы тамакты даярдоо үчүн «таза³⁴» отундун түрлөрүн колдонот, анын ичинен, шаар ичинде – 92,8%, айыл жеринде – 64,7% (ТӨМ 7.2.1.). Ал эми шаарда 43,5%ы табият газын борбордук берүү тутумуна туташтырылган плита пайдаланылат. Бирок калктын негизги бөлүгү шаарда – 42,1%ы жана айылда – 56,5%ы электр плитаны колдонушат

32 «Калктын жашоо деңгээли» басылмасы – Б.: У71, 2016

33 Айыл чарбанын жана айылдагы үй чарбалардын улуттук гендердик профили – Кыргыз Республикасы, БФА, 2016

34 Электр плитаны, күн энергиясынан иштеген плитаны, суюк май же табият газын, этанол же спирти күйүп кетүүчү бигазды же суюк отунду пайдаланган үй чарбалар отундун «таза» түрлөрүн пайдаланат деп эсептелинет.

Өлкө калкынын бешинчи бөлүгү гана үй чарбада тамакты даярдоо жана үйдү жылытуу үчүн отундун жана технологиянын таза түрлөрүн колдонушат. ҮЧКИ-2018 маалыматтары боюнча калктын 70,3%ы үйлөрүн көмүр менен жылытат, 6,5%ы электр кубаттуулугун колдонушат. Калктын 3,7%ы отундун «таза эмес» түрлөрүнөн кургатылган тезекти пайдаланышат. Адатта, тезекти жана майда-барат отундун аялдар менен балдар камдашат. Үнөмдүүлүк стратегиясынын кеңири колдонулуп келаткан түрү – үйдүн бир бөлүгүн же бир бөлөмүсн гана жылытуу, бул үй-бүлөнүн үйдө кенен басып туруусун чектейт, жаш аялдар менен кыздар үчүн өзгөчө ыңгайсыздык алып келет.

Тиричилик муктаждыктарды канааттандыруу үчүн катуу же органикалык отундун салттуу түрлөрүн пайдалануу аялдардын жана балдардын ден соолугуна терс таасирин тийгизет, анткени алар үйдө көп убакыт өткөрүп келгендиктен тезек менен шакек сыяктуу калдыктарды жагуудан чыккан истер менен көбүрөөк дем алышат³⁵.

Ошентип, үй чарбадагы электрэнергиясын берүүдөгү үзгүлтүктөр жана отундун таза эмес түрлөрүн колдонуу аялзаттын түйүшүгүн көбөйтөт, ушундан улам алар тамакты даярдоодо жана үйдү жылытууда отунду даярдоого жана мешти жагууга көп убакыт сарпаташат. Электрэнергиясын сапатсыз берилип туруусунан улам аялзат көбүрөөк жабыркайт, анткени тиричилик электр жыбдактарын пайдаланууга мүмкүндүктүн жоктугу үй тиричилигин татаалдыштырат; эркектерге салыштырмалуу муздак үйлөрдө отурган аялдар менен балдардын ден соолугу начар болот; таза сууга, электрэнергиясына жеткиликтүүлүктүн төмөн болуусуна байланыштуу тиричилик кыйынчылыктары эркектерге салыштырмалуу аялдар менен балдарга көбүрөөк терс кесепетин тийгизет; ыңгайсыз шарттар, иштебеген медициналык аппаратура оорулардын өз убагындагы диагностикасын, кош бойлуу аялдарды жана өнөкөт оорулары бар пациенттерди эсепке алууну татаалдыштырат, төрөт учурунда, жаңы төрөлгөн наристелерге, ошондой оор оорулууларга ж.б. өз убагында медициналык жардам көрсөтүүгө жол бербейт.

35 Кыргыз Республикасынын жергиликтүү жамаатынын социалдык жана гендердик өнүгүүсүнө чакан жана мини ГЭСтердин дарамете бар таасирин аларды орнотууга пландаштырылган жерлерде изилдөө. Гендердик изилдөөлөр борборунун Талдоо отчету, БУУӨП/ГЭФ долбоору: «Чакан ГЭСтерди өнүктүрүү» Бишкек, 2010

4.5. Климаттын өзгөрүүсү аялдардын жана эркектердин ден-соолугуна тийгизген таасири

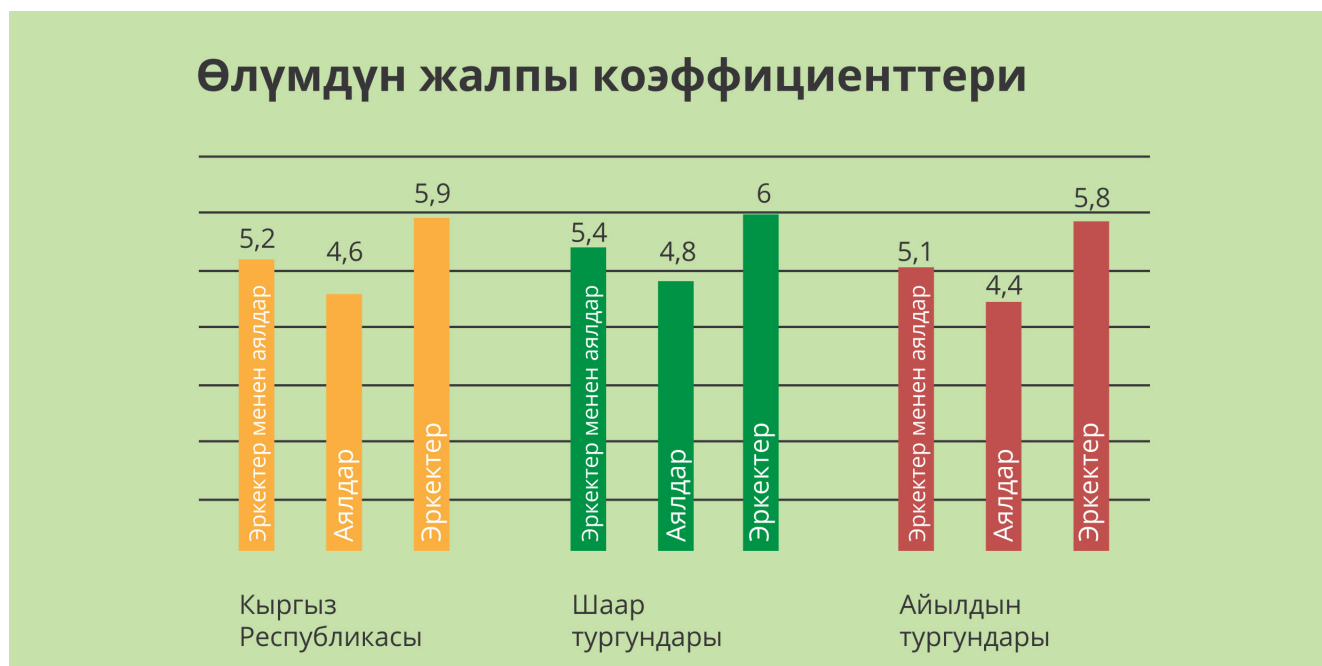
Климаттын өзгөрүүсү калктын саламаттыгына терс таасирин тийгизүүдө, бирок азыркы учурда мунун таасирин баалоо көбүнесе күмөндүүлүк даражасына эгедер. Климаттык өзгөрүүлөрдүн кошумча натыйжасы болуп ар кандай экстремалдык жаратылыш көрүнүштөрү саналат: суу ташкындары, ысык же, тескерисинче муздак күндөрдүн басымдуулуган байланыштуу аба ырайынын кырдаалдары. Таасир этүүнүн формалары жана ыкмалар ар кандай болушу мүмкүн: жогорку (же төмөн) температуралардын түздөн-түз тийгизген таасири, ошондой эле экстремалдык климаттык көрүнүштөргө, абанын артыкбаш булганышына, аба жана азык-түлүк аркылуу жугуучу оорулардын өсүшүнө байланыштуу таасирлер.

СДУнун усулдук сунуштарына жараша³⁶ калктын алсыздык көрсөткүчтөрү болуп өлүм, оорулар, жүрк-тамыр тутумунун оорулары боюна кайрылуулар (ЖТТ), дем алуу органдары (бронхиалдык астма, өпкөнүн өнөкөт оорулары, жугуштуу оорулар, баарыдан мурда, ичеги жана трансмиссивдик инфекциялар) саналат.

калктын алсыздык көрсөткүчтөрү болуп өлүм, оорулар, жүрк-тамыр тутумунун оорулары боюна кайрылуулар (ЖТТ), дем алуу органдары (бронхиалдык астма, өпкөнүн өнөкөт оорулары, жугуштуу оорулар, баарыдан мурда, ичеги жана трансмиссивдик инфекциялар) саналат.

Кыргыз Республикасында аялдар менен эркектердин жашоосунун узактыгы ортосунда айырма 8,2 жылды түзөт экен. 2018-жылы күтүлүүчү жашоо узактыгы эркектер арасында – 67,4 жыл, аялдардыкы – 75,6%. Акыркы 10 жыл ичинде аялдардын жана эркектердин жашоо узактыгы орто эсеп менен 2,1 жыл болду.

Эркектердин арасында өлүм деңгээли жогору. Эркектер үчүн калктын 1 000не коэффициент 5,9 учурду түзөт, ал эми аялдарда бул көрсөткүч 4,6га барабар.

5-диаграмма. Өлүмдүн жалпы коэффициенттери (тийиштүү жыныстагы туруктуу жашаган калктын 1 000 өлгөндөрдүн саны)

ТӨМ 3 даана гендердик аспектилерге ээ болгон жана климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу оорулардын жана өлүмдөрдүн себептеринин бир катар көрсөткүчтөрүн камтыйт

Маселен, жүрөк-тамыр ооруларынан өлүмдүн көрсөткүчү жогору бойдон сакталып турат (ТӨМ 3.4.1.). Жүрөк-тамыр оорулары 2018-жылы 100 миң калк ичинен 265, 7 учурду түздү, адаттагыдай, эркектерде бул көрсөткүч аялдардыкынан жогору. 2010 жана 2014-жылдарга салыштырмалуу бул көрсөткүчтө чоң эмес азаюу байкалууда.

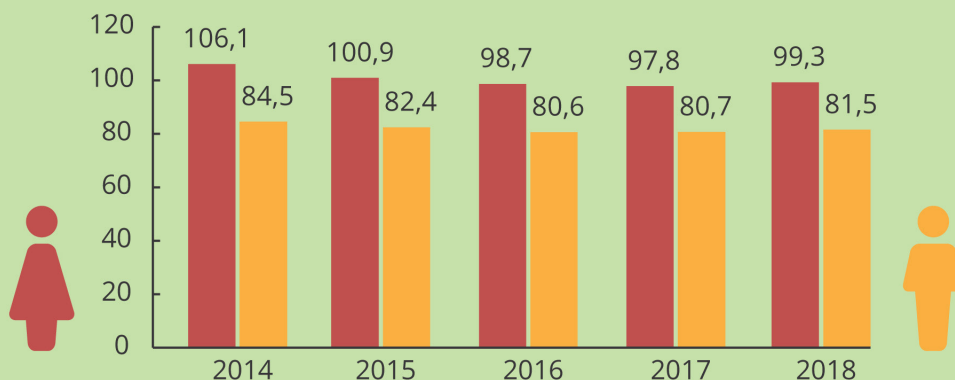
29-таблица. Жынысына жана ймагына жараша 100 000 калктын санына жараша жүрөк-тамыр ооруларынан болгон өлүм

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Кыргыз Республикасы	323,9	307,0	297,0	279,7	276,0	265,7
аялдар	319,6	296,3	290,7	275,0	267,7	257,8
эркектер	328,3	317,8	303,5	284,6	284,3	273,8

36 Климаттын өзгөрүүсүнө карата адамдын ден-соолугунун сезимталдыгын жана коомдук саламаттыктын байырлашуусун баалоо усулдары» (Sari Kovats, Kristie L. Ebi и Bettina Menne, 2006)

Аялдар арасында рак оорусунун жогорку деңгээли сакталып турат (ТӨМ 3.4.1.). Бул көрсөткүч 2014-жылга салыштырмалуу аялдар ичинде 2018-жылы 6,4%га азайды да, калктын 100 миңине 99,3 учурду түздү. Бирок өлүмдүн негизги себептеринин бири эмчек безинин жана жатын моюнчасынын рагы болууда.

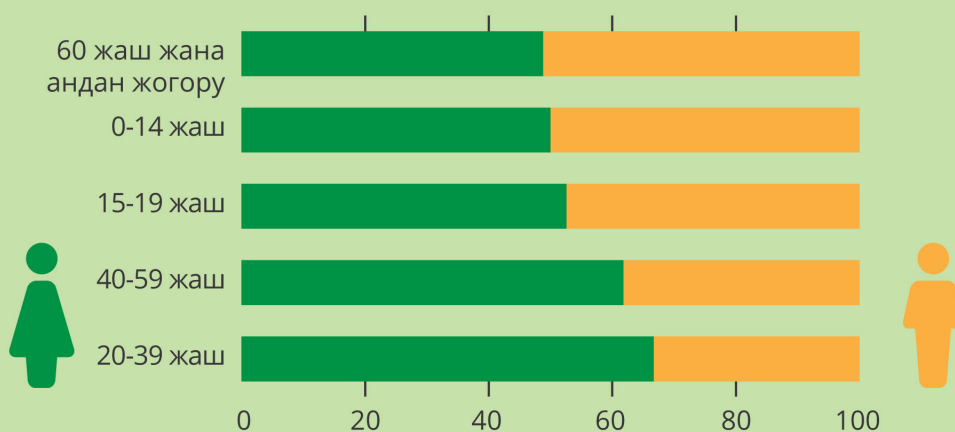
Аялдардын жана эркектердин залал шишиктерге чалдыгуусу (калктын 100 000ине)

6-диаграмма. Аялдардын жана эркектердин залал шишиктерге чалдыгуусу (калктын 100 000ине)

Балалуу болууга жөндөмдүү курагындагы аялдардын эркектерге караганда залал шишиктүү ооруларга чалдыгуусу көп болот. 2018-жылы 0-14 жашка чейинки, ошондой эле 60 жаштан жогорку курактагы топтордо эркектер жана аялдар ортосунда ооругандардын үлүшү болжолу бирдей болгон. Калган жаш курагы бирдей топтордо ооругандардын ичинде аялдар көп.

2018-жылы аялдардын жана эркектердин залал шишиктерге чалдыгуусу. (жыйынтыкка карата пайыз түрдө)

7-диаграмма. 2018-жылы аялдардын жана эркектердин залал шишиктерге чалдыгуусу. (жыйынтыкка карата пайыз түрдө)

30-таблица. Аймак боюнча жатын моюнчасы рагына аялдардын чалдыгуусу жана өлүмү (калктын 100 000ине)

	Ооругандардын саны			Өлгөндөрдүн саны		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	15,6	15,4	12,8	3,7	4,1	3,1
Баткен областы	13,6	11,4	11,1	2,6	3,3	1,9
Жалал-Абад областы	13,8	14,4	10,3	3,3	3,5	2,0
Ысык-Көл областы	19,9	19,7	17,0	5,4	7,4	5,7
Нарын областы	28,8	20,0	23,3	9,2	6,3	6,2
Ош областы	12,4	13,5	11,2	2,2	3,8	2,1
Талас областы	15,7	18,6	10,7	5,1	3,8	4,1
Чүй областы	21,8	21,6	14,7	4,4	5,2	5,3
Бишкек шаары	10,6	12,6	9,4	3,3	2,4	2,0
Ош шаары	19,7	11,9	23,5	3,2	4,1	3,6

31-таблица. Аймак боюнча жатын моюнчасы рагына аялдардын чалдыгуусу жана өлүмү (калктын 100 000ине)

	Ооругандардын саны			Өлгөндөрдүн саны		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	19,1	20,5	19,2	4,1	5,0	4,5
Баткен областы	7,6	16,1	7,7	2,0	4,0	2,1
Жалал-Абад областы	15,2	12,6	15,6	3,1	3,9	4,3
Ысык-Көл областы	19,5	20,5	17,0	4,4	4,9	5,1
Нарын областы	15,8	17,8	19,8	3,5	4,9	3,5
Ош областы	11,5	13,5	11,5	2,1	2,4	1,8
Талас областы	18,1	16,3	13,0	1,9	6,5	2,6
Чүй областы	30,6	30,5	24,9	7,1	6,7	7,3
Бишкек шаары	29,0	29,3	29,9	6,5	7,4	6,8
Ош шаары	17,0	30,3	36,2	5,6	7,1	5,9

Балалуу болуу жөндөмдүүлүгүн жана жыныстык катнаш ден-соолукту чыңдоо боюнча маалыматтан кабардар болуп туруу жана сапаттуу кызмат көрсөтүүлөрдү алып туруу үй-бүлөнү пландоо үчүн маанилүү. Бир аялга балдардын төрөлүшүнүн суммардык коэффициенти 3,9ду түзөт, мында айыл жериндеги аталган коэффициент жогору (4,4), ал эми билим деңгээли төмөн аялдарда (4,2). Акыркы жылдар ичинде жакшы маанайдагы динамикага жетишкендикке карабастан энелик өлүмдүн деңгээли омоктуу өнүктүү чөйрөсүндө өзөктүү көйгөй бойдон калууда (ТӨМ 3.1.1.). 2018-жылы энелик өлүмдүн бир аялга болгон коэффициенти аман-эсен төрөлгөн балдардын 100 000ине 28,6 учурду түзгөн, ал эми 2010 жана 2014-жылдарга салыштырмалуу эки эсе кыскарган. Мында Нарын (105,7) жана Ысык-Көл (71,2) областтары боюнча бул көрсөткүч өлкө боюнча салыштырганда кыйла жогору. Шаарга (25,8) салыштырмалуу айыл жеринде (30,2) энелик өлүм көп. 2014-жылы айырма мындан да чоң болчу: шаарда – 37,9 жана айылда – 56,4.

32-таблица. Аймак боюнча энелик өлүм (боюнда бар кезинде ооруп, төрөт мезгилинде жана төрөттөн кийинки мезгилде каза болгон аялдардын саны)

	Баардыгы					Төрөлгөн 100 000 наристеге карата				
	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	63	48	49	49	43	38,5	30,3	31,9	28,6	24,8
Баткен областы	4	6	7	5	4	26,1	41,9	51,9	33,6	25,8
Жалал-Абад областы	17	10	16	12	12	53,3	33,5	53,6	38,2	37,2
Ысык-Көл областы	3	4	4	8	3	26,7	34,7	37,0	71,2	28,4
Нарын областы	2	3	-	7	1	30,6	43,7	-	105,7	16,6
Ош областы	17	9	9	7	9	43,4	24,9	25,6	19,5	25,5
Талас областы	1	-	-	-	1	15,1	-	-	-	16,6
Чүй областы	9	11	5	4	8	40,3	47,9	22,9	16,1	32,5
Бишкек шаары	7	4	3	5	5	30,5	17,6	13,4	18,0	16,9
Ош шаары	3	1	5	1	-	40,9	13,5	64,9	8,3	-

33-таблица. Төрөлгөндөрдүн 1000ине бала өлүмүнүн коэффициенти (5 жашка чейинкилер)

	2015	2016	2017	2018	2019
Кыргыз Республикасы	21,5	19,8	18,5	17,6	17,5
аялдар	19,6	18,4	16,6	15,6	15,8
эркектер	23,2	21,1	20,3	19,4	19,2
Баткен областы	21,8	18,8	18,6	14,9	17,7
аялдар	20,1	18,4	17,7	13,7	16,8
эркектер	23,3	20,0	19,5	16,0	18,5
Жалал-Абад областы	21,1	19,8	17,2	15,7	16,2
аялдар	19,6	18,4	15,4	15,0	15,7
эркектер	22,5	21,0	18,9	16,3	16,6
Ысык-Көл областы	18,8	17,8	15,2	14,3	18,3
аялдар	16,7	16,8	12,0	12,3	15,6
эркектер	20,7	12,8	18,1	16,3	20,8
Нарын областы	16,8	17,9	18,2	15,1	12,5
аялдар	12,1	15,5	16,5	13,5	11,9
эркектер	21,2	20,2	19,8	16,6	13,2
Ош областы	14,3	12,2	11,7	11,0	10,6
аялдар	13,3	11,2	10,8	9,2	8,5
эркектер	15,2	13,2	12,7	12,7	12,5
Талас областы	17,8	19,7	17,1	22,8	20,6
аялдар	11,8	19,3	16,7	17,9	19,6
эркектер	23,3	20,0	17,5	27,5	21,6
Чүй областы	17,1	16,5	12,9	12,7	13,1
аялдар	14,2	16,2	12,7	11,7	11,8
эркектер	19,7	16,7	13,2	13,7	14,2
Бишкек шаары	26,6	25,7	26,4	25,0	21,7
аялдар	25,6	22,8	23,0	22,6	20,0
эркектер	27,6	28,5	29,6	27,2	23,3
Ош шаары	70,3	60,0	53,1	39,0	37,2
аялдар	70,2	52,3	44,9	34,1	31,3
эркектер	70,4	67,0	60,4	43,6	42,8

2011-2015-жылдар мезгилине климаттын өзгөрүүсүнө карата байырлаштыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо секторунун программасынын алкагында климаттын ден-соолукка тийгизген таасири кийинки кесепеттерге алып келет деп белгиленген:

- Эркектердин өмүрүнүн³⁷ кыскарган жылдары. Баалоо маалыматтары боюнча 15тен 65 жашка чейинки эркектердин кан айлануу тутумунун ооруларынан каза болгон өмүр жылдарын кошкондо 5258 жылды түзгөн, ал эми дем алуу органдарынын ооруларынан 1694 жылды түзгөн.
- Аялдардын өмүр жылдары эркектердикидей болуп анча кыскарган эмес, бул бүтүндөй калк үчүн мүнөздүү көрүнүш. Аялдардын тийиштүү жаш курагы үчүн кан айлануу тутумунун ооруларынан өмүрүнүн кыскарган жылдары 1,948 жылды түзгөн, ал эми дем алуу органдарынан ооруларынан 734 жылды түзгөн.
- Эркектерге салыштырмалуу аялдар атмосфералык басымга байланыштуу дем алуу органдарынын ооруларынан көп каза болот. 15-44 жаш курагындагы аялдар атмосфералык басымдын өзгөрүүсүнө өтө сезимтал болушат. Дем алуу органдарынын ооруларынан себептүү өлүм атмосфералык басымдын өзгөрүүсүнө тике көз каранды экендиги белгиленген.
- Ден соолугу боюнча калктын алсыз топтору – бул кенже жаштагы балдар, алардын ичинен, өзгөчө тамагы жетишсиз болгондуктан жаш курагынан салмагы ылдый болгон балдар. Андан тышкары, жүрөк-тамыр жана респиратордук оорулардан жабыркап жүргөн пациенттер, ден соолугу начар адамдар жана улгайган адамдар жылуулук толкундарынын таасирине өтө сезимтал болушат.

37 2009-жылдын маалыматтары боюнча эсептелген өмүрдүн кыскарган жылдары – бул климаттын өзгөрүүсүнүн кесепетинен өмүрдүн кыскарган жылдары температуранын, жаан-чачындын жана атмосфералык басымдын өзгөрүүсүнө байланыштуу өсөт, мында температурага көз карандылык абдан күчтүү болуп келген.

4.6. Өзгөчө кырдаалдар

Өлкөдө экстремалдык климаттык көрүнүштөрдөн көз каранды болгон Өзгөчө кырдаалдардын бөлүгүнүн көбү – селдер, суу ташкындар, жер көчкүлөр, кар көчкүлөр, нөшөрлөгөн жаан-чачын, бороон-чапкын, мөндүр, кардын басылбай жаашы.

Талдоо өзгөчө кырдаалдардын саны өсүп келаткандыгын ырастайт. Алсак, 1991-2000-жылдары өзгөчө кырдаалдардын ортостатистикалык саны жылына 123тү, 2001-жылы 235ти, 2011-2016-жылдары 313тү түзгөн³⁸.

Жер көчкүлөр. Кыргыз Республикасынын аймагында 5000ден ашуун жер көчкү болуп турат. **600 калктуу конуштар жер көчкүгө ар кандай даражада дуушар болушу мүмкүн.** 10 миңге жакын турак үй өтө кооптуу жерлерде жайгашкан.

Жер астындагы суулардын деңгээлинин көтөрүлүшү. Баардыгы болуп республика боюнча сууда калуу процесстерине дуушар болуучу жердин аянты 3200 кв км, ал эми **344 калктуу конуштар коркунучтуу абалда.**

Селдер жана суу ташкындары өзгөчө жайылуусунун жана көп болуусунун өзгөчөлөгүнөн улам, ошондой эле келтирүүчү суммардык зыяны боюнча башка кооптуу жаратылыш процесстеринин ичинен биринчи орунда турат. Республиканын дээрлик бүтүндөй аймагы сел агымдарынын таасирине дуушар. Кыргыз Республикасында 3103 сел болуп ага турган дарыялар менен суулар бар. Белгилүү болгон жалпы учурлардын ичинен 80%ы жаан-чачындан улам башталган селдер.

Айрым райондордо мындай селдер жылыга кайталанып турушу мүмкүн. Селдердин калыптануусу жана баштылышы үчүн кар эрип, жаан-чачын менен аралашкан учурда фактор катары олуттуу орунга ээ. Алардын үлүшү жалпы сандын ичинен 15%ды түзөт. Мындай селдер 3-5 жылда 1 жолудан 6-10-жылда 1 жолуга чейин кайталанат. Муз менен кар жаткан бийик-тоолуу аймактарда муздардын эришинен жана жыл мезгилине жараша жааган кардан селдин пайда болуу үлүшүнүн учурлары болжолу 13%га чейин жетет. Көлдөрдөн жана муздар ичиндеги эринди боштуктардан пайда болгон жарылма типтеги селдер 1%дан кем болот.

105 миң кв км жерден кар көчкү түшүшү мүмкүн, бул республиканын бүтүндөй аймагынын 53%ын түзөт. 779 көчкү пайда болуучу райондун чегинде 30 миңден ашуун көчкү пайда болуу жерлер аныкталган. Кыргыз Республикасында көчкү түшө турган мезгил 3-4 айдан (Батыш Тянь-Шань) 11-12 айга (Борбордук Тянь-Шань) чейин созулат. Көчкүлөр Тянь-Шанда февраль жана март айларында атоунаа жүргө жолдорду көп бууп салат (автотрассаларга зыян келтирген көчкүлөрдүн катталган жалпы санынан 63%). Бардык көчкүлөрдүн 16%ы январь айына туш келет. Апрель айында, адатта, бардык көчкүлөрдүн 13%ы катталат. Декабрь айында кардын 4%ы түшөт. Ноябрь айында – 1, 5%, ал эми май айында – 2,5%. Көчкү алып түшкөн кардын болушунча саны март айында туш келет (52,6%). Көчкүлөрдүн негизги бөлүгү түндүк жана түндүк-батыш беттеринен жылып түшөт.

Урандылар менен жер көчкүлөр негизинен республиканын түштүгүндө болот, түштүктө айрым жер тилкелеринде 1 кв км 30-40ка чейин жер көчкү туура келет. Бардыгы болуп Кыргызстандын түштүк аймактарында 3000ден ашуун жер көчкү катталган, алардан, ошондой эле урандылардан негизги зыянды автоунаа жүргөн жолдор жана Майлы-Суу, Сүлүктү, Миң-Куш сыяктуу бийик тоолуу шаарлар тартат.

Республикада жалпысынан 5000 жер көчкү боло турган жер бар, алардын 3500ү өлкөнүн түштүк аймагында³⁹. Калктын жакыр катмарлары өзгөчө кырдаалдардын таасиринен эбегейсиз тобокелчиликте жашап келет. Алсак, турак үйлөрү бузулган учурда алар коопсуз калктуу конуштарга көчүп кете албайт жана андай жерден үй сатып ала албайт, мында мамлекет тарабынан компенсация көп учурда жашоонун мурдагы деңгээлин калыбына келтирүүгө жетишпейт. Жашоонун деңгээли түшүү процессинде адамдардын аң-сезиминен татаал социалдык жана маданий муктаждыктар жуулуп, ушул жерден, азыр аман калууга багытталган экономикалык муктаждыктар⁴⁰ гана калат, натыйжада климаттык өзгөрүүлөрдү токтотуу тутуму болгон айлана чөйрө жана табигый экотутумдар жөнүндө кам көрүү зарылдык жокко чыгат.

Алааматтардын натыйжасында, анын ичинде сууга байланыштуу (ТӨМ 11.5.) каза тапкандардын жана жабыр тарткандардын ичинде көбү эркектер. Калктуу конуштардын дээрлик 95%ы сууга жакын болуп, дарыялардын жээгин бойлой жайгашкан. Алааматтардан каза болгондордун саны жалпысынан кыскарууда: 2010-жылы – 158 адам, 2018-жылы – 18 адам каза болгон. Бирок бул көрсөткүч дагы туруктуу эмес, ал ар бир жылдагы алааматтардын мүнөзүнө жана масштабдарына көз каранды. Алсак, 2017-жылы алааматтардан курман болгондордун саны 141 адамга жеткен. Жер-жерлер боюнча Жалал-Абад, Ош жана Чүй областтары алааматтарга көп дуушар болот.

38 Кыргыз Республикасынын калкын комплекстүү коргоо концепциясы. <http://ru.mes.kg/2018/02/22/koncepciya-kompleksnoj-zashhity-naseleniya-i-territorii-kyrgyzskoj-respubliki-ot-chrezvychajnyx-situacij-na-2018-2030-gody/>

39 Кыргыз Республикасында климаттын өзгөрүүсү боюнча үчүнчү улуттук билдирүү, Бишкек, 2016

40 Г. Ибраева Жакырчылыктын гендердик аспектери. – Б.: БУУӨП, 2004.

34-таблица. Алааматтардын айынан каза болгондордун саны (адам)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Кыргыз Республикасы	158	62	53	47	141	18
эркектер	106	39	33	37	85	14
аялдар	52	23	20	10	56	4

Булак: ӨКМ малыматтарынан

Калктын алсыз категорияларынын бири катары аялдар алаамттарга өзгөчө дуушар болушат. Климматтык өзгөрүүлөрдүн жүрүшүнө ылайык экстремалдуу жаратылышы көрүнүштөрүнүн жыштыгы сууларга байланыштуу алааматтар көбөйө баштайт. Өзгөчө кырдаалдарды алдын алуу жана даярдык көрүү боюнча изилдөөлөргө жана башка иш-чараларга гендердик жактан сезимтал мамилелерди өнүктүрүү зарыл. Өзгөчө муктаждыктары бар аялдар өзгөчө алсыз болушат (кош бойлуу, эмчектеги балдар менен, үй-бүлөнүн оорукчан жана улгайган мүчөлөрүн карагандар). Алар чөйрөнүн шарттарынан көбүнесе көз каранды, анткени алардын өзгөчө муктаждыктары бар жана аларды канааттандырууга мүмкүн эместикти абдан курч кабыл алат.

Алардын кызыкчылыктары Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаалдар министрлиги тарабынан кабыл алынып жаткан чараларда эске алынуу керек. Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаалдар министрлигинде башка министрликтер катарындагыдай эле аялдар иштейт (кызматчылардын жалпы санынан 40,6%), бирок алар саясий же атайын кызмат орундарын ээлебейт. 2019-жылдын башында Өзгөчө кырдаалдар министрлигинде административдик кызмат орундарында 40,8% аялдар.

35-таблица. Мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарында 1-жынысы жана ээлеген кызматы боюнча мамлекеттик кызматчылар (2019-жылдын 1-январына карата, пайыз түрүндө)

	Баардыгы		анын ичинде кызмат орундары боюнча			
			саясий жана атайын		административдик	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Баардыгы	40,3	59,7	29,3	70,7	40,7	59,3
Өзгөчө кырдаалдар министрлиги	40,6	59,4	-	100,0	40,8	59,2

Бул жагдай ӨК пландарын жана иш-чараларын иштеп чыгууда аялдардын жана балдардын кызыкчылыктары эске алынбай калуусуна алып келүүдө. ӨК саны өскөй сайын калктын алсыз катмарларынын (аялдар, балдар, улгайгандар) ден-соолугу жана өмүрү мүмкүн болушунча тобокелдикке дуушар болот.

4.7. Иштегендер жана катышкандар

Баткен областынын мамлекеттик кызмат органдарында аялдар жалпысынан (24,4%, мындан төмөнкү көрсөткүчтөр Ош областында жана Ош шаарында гана) саясий (8,6%) жана административдик кызмат орундарында эң аз иштеген областтардын катарына кирет.

36-таблица. Мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарында жынысы жана ээлеген кызматы боюнча мамлекеттик кызматчылар (2020-жылдын 1-январына карата, пайыз түрүндө)

	Мамлекеттик кызматчылар		анын ичинде кызмат орундары боюнча			
			саясий жана атайын		административдик	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	39,2	60,8	24,6	75,4	39,9	60,1
Баткен областы	24,4	75,6	8,6	91,4	26,9	73,1
Жалал-Абад областы	35,3	64,7	23,1	76,9	35,9	64,1
Ысык-Көл областы	46,5	53,5	30,2	69,8	47,2	52,8
Нарын областы	38,7	61,3	23,3	76,7	39,2	60,8
Ош областы	26,8	73,2	15,8	84,2	27,3	72,7
Талас областы	40,9	59,1	16,7	83,3	42,1	57,9
Чүй областы	48,5	51,5	33,3	66,7	48,7	51,3
Бишкек шаары	42,2	57,8	30,0	70,0	42,7	57,3
Ош шаары	23,0	77,0	23,5	76,5	23,0	77,0

¹ Коргоону, коомдук тартипти жана коопсуздукту камсыз кылуу мамлекеттик органдарсыз.

Баткен областындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматкерлери менен дагы кырдаал ушундай.

37-таблица. Жынысы жана аймагы боюнча жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында иштеген кызматкерлер (2020-жылдын 1-январына карата)

	Баардыгы		алардын ичинен муниципалдык кызматчылар		иштегендерди кошкондо			
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Адам								
Кыргыз Республикасы	3 683	6 352	2 888	5 570	18	490	2 870	5 080
Баткен областы	228	718	157	633	2	39	155	594
Жалал-Абад областы	620	1 409	490	1255	2	79	488	1176
Ысык-Көл областы	469	591	377	524	3	63	374	461
Нарын областы	324	594	239	513	3	62	236	451
Ош областы	527	1 639	419	1 496	-	91	418	1 406
Талас областы	259	369	199	287	2	37	197	250
Чүй областы	1 041	826	852	678	5	110	847	568
ш. Бишкек	183	152	139	133	-	5	139	128
ш. Ош	32	54	16	51	-	5	16	46
Үлүш, пайыз менен								
Кыргыз Республикасы	36,7	63,3	34,1	65,9	3,5	96,5	36,1	63,9
Баткен областы	24,1	75,9	19,9	80,1	4,9	95,1	20,7	79,3
Жалал-Абад областы	30,6	69,4	28,1	71,9	2,5	97,5	29,3	70,7
Ысык-Көл областы	44,2	55,8	41,8	58,2	4,5	95,5	44,8	55,2
Нарын областы	35,3	64,7	31,8	68,2	4,6	95,4	34,4	65,6
Ош областы	24,3	75,7	21,9	78,1	-	100,0	22,9	77,1
Талас областы	41,2	58,8	40,9	59,1	5,1	94,9	44,1	55,9
Чүй областы	55,8	44,2	55,7	44,3	4,3	95,7	59,9	40,1
Бишкек шаары	54,6	45,4	51,1	48,9	-	100,0	52,1	47,9
Ош шаары	37,2	62,8	23,9	76,1	-	100,0	25,8	74,2

5. ПИЛОТТУК АЙЫЛ ӨКМӨТТӨР БОЮНЧА ТАЛДОО

Ушул бөлүмдүн маалыматтары бардык 7 айыл өкмөттүн башчылары берген «айылдардын паспортторунун» талдоосуна негизделген. Берилген маалыматтын сапатынан улам талдоо жүргүзүү абдан кыйын болгон.

Баарыдан мурун, бир дагы паспортто маалыматты каттоо тартиби камтылган эмес. Социалдык-демографиялык көрсөткүчтөр калктын табигый түрдө көбөйүүсүнөн жаза азаюусунан, ошондой эле миграциясынан улам такай өзгөрүп туруусун эске алып, мындай «мезгилге шайкеш келбеген» маалыматты берүү формасы анын анык экендигинен чоң күмөндүүлүктү жаратып келет. Айрым паспорттордо бир катар көрсөткүчтөр такыр жок, мындай учурлар өзүнчө белгиленет. Агүгүл жалпы маалыматтар дагы толтурулган эмес болуучу (мисалы: АӨ аймагы, борбордон жана областтык борбордон алыстыгы сыяктуу). Мында паспорттун формасын иштеп чыгуучулар гендердик-жиктештирилген маалыматтардын негизинде мамиле жасоого аракет кылышкан (ЖӨБИЭАММА кызматкери Ч.Ачикеева менен болгон маектешүүдөн алынган маалымат, бул форма 90-жылдардын башынан тартып бар).

Мисалы, бардык паспорттор АӨ калкынын жынысы жана жаш курагы боюнча көрсөткүчтөрдү камтыйт. Бул маалыматтар гендердик талдоо үчүн маанилүү, анткени ушунун негизинде мектепке чейинки балдар мекемелери менен камсыз болуусунун даражасын теориялык жактан эсептеп чыгууга болмок (тийиштүү жаш курагындагы балдардын санына жараша), бул аялдар үчүн экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү талдоо үчүн абдан маанилүү. Бирок ушул маалыматты бардык учурда пайдаланууга мүмкүн болбой калды. 7 паспорттогу жынысы жана жаш курагы боюнча маалыматтарды кошуп эсептеп чыкканда келип чыккан тыянак 100%дан ашып кетүүдө жана калктын жалпы саны боюнча, анын ичинде жаш курагы боюнча ажыратпаганда да аялдардын жана эркектердин саны боюнча маалыматты камтыган паспорттогу маалыматтар башка таблицанын маалыматы менен дал келбей калууда.

Бул маселени кошумча суроо-талап жөнөтүү аркылуу аракети жарым-жартылай гана чечилди, анткени жынысы жана жаш курагы боюнча такталган маалыматты 7 айыл өкмөттүн ичинен 3өө гана кошумча жөнөттү. АӨ жергиликтүү кеңештеринин жана кызматкерлеринин гендердик курамы боюнча маалымат 7 паспорттун ичинен 2ндө гана камтылган. Ошон үчүн аларды башка алууга туура келди, ал КР БШК сайты болду.

Албетте, алгачкы маалыматтын ушундай сапаты менен талдоо жүргүзүү кыйын. Паспорттун формасын өркүндөтүү үчүн, ошондой эле паспорттордун толтурган адистердин квалификациясын, жоопкерчилигин жана отчеттуулугун жогорулатуу боюнча ЖӨБИЭАММА менен максаттуу жумуш жүргүзүү талап кылынат. Калктын демографиялык маалыматтары, гендердик курамы жана алсыз топтор бөлүгүндө пилоттук айылдарды талдоо боюнча бөлүмдөгү маалыматтар айылдын активдери тарабынан жарымтүзүмдүү маектешүүнүн жүрүшүндө ушул суроолорго болгон жооптор менен толукталган.

5.1. Пилоттук айыл өкмөттөр тууралуу жалпы маалыматтар

Баткен областынын Баткен, Кадамжай жана Лейлек райондорунда гидрологиялык алааматтарга чалдыккан жергиликтүү коомдордун, аймактарын аныктоонун жана ирригациялык инфратүзүмдөрдүн алсыздыгын баалоонун жыйынтыктарынын негизинде 7 муниципалитет тандалып алынган:

- Баткен районунун Төрт-Гүл АӨ жана Самаркандек АӨ,
- Лейлек районунун Ак-Суу АӨ жана Кулунду АӨ,
- Кадамжай районунун Алга АӨ, Марказ АӨ жана Орозбеков АӨ

Пилоттук айыл өкмөттөрүнүн жайгашкан жерлери боюнча паспорттору көрсөткөндөй, бири гана (орозбеков АӨ) чек арага чектеш эмес. Самаркандек АӨ жана Алга АӨ деңиз деңгээлинен жогору жайгашкан.

38-таблица. АӨ жайгашкан жери боюнча маалыматтар

№	АӨ	Деңиз деңгээлинен бийиктиги	Чектешүүсү			
			Кыргызстандагы АӨ	ӨР жана ТР райондору		
1	Алга	1386 м	Халмион	Кыргыз Кыштак	ӨР Фергана району	-
2	Ак-Суу	1050 м	Сумбула	-	ТР 3 район	ТР Расул району
3	Кулунду	600 м	Сүлүктү	-	ТР Гафур району	-
4	Марказ	600 м	Кадамжай	Майдан Баткен району	ӨР	-
5	Орозбеков	1200 м	Халмион	Кадамжай	-	-
6	Самаркандек	1550 м	Ак-Татыр	-	Шураб айылы	-
7	Төрт-Гүл	1200 м	-	-	ТР	ӨР

Кулунду эң алыскы АӨ

39-таблица. Борбордон жана областтык борбордон алыстыгы, км

№	А/Ө	Бишкек шаарынан, км	
		Баткен шаарынан, км	алыстыгы
1	Алга	648*	80
2	Ак-Суу	1050	165
3	Кулунду	1150	185
4	Марказ	712*	135
5	Орозбеков	840	105
6	Самаркандек	1000	38*
7	Төрт-Гүл	1000	0*

АӨтүн * менен белгиленген паспортторунда бул маалымат жок, маалымат ачык булактардан алынган. Ушул АӨтөрдүн алсыздыгы бир катар көйгөйлөр менен шартталган, баардына мурда, алар:

Чек арадагы көйгөйлөр жана кагылыштар:

- Кулунду АӨ – делимитация жана демаркация иштери жасалбаган чек аранын бөлүгү (Максат айылы), эки өлкөнүн чекташ аймакта жашаган калктын, ошондой эле чек арачылардын ортосундагы кагылыштардын булагы болуп саналат. Тажикстандын тургундары малын өзү билип жайып чыккандыктан келишпестиктер болууда;
- Марказ АӨ – Кызыл-Кыя-Кадамжай автоунаа жолунда Гүлпиян тилкесинде Марказ постунда чек ара чырлары болуп турган. Айланып өтмө автоунаа жолунун курулушу бүткөндөн кийин чыр-чатак дээрлик токтогон.
- Төрт-Гүл АӨ – Өзбекистан жана Тажикстан менен чектеш чек арада делимитация болбогон жана мамлекеттик чек ара катары таанылбаган аймакта суу чыр-чатактары себеп болуп турат. СССРдин убагында курулган ирригациялык инфратүзүмдү үч репсблика бирдей колдонулуп келген, дарыялар менен каналдар Кыргыз Республикасынан агып турган, Тажикстан жана Өзбекистан аркылуу өтүп, кайра Кыргызстандын аймагына кирип турган. Совет мезгилинде суу ресурстарын бирге колдонуу жөнүндө макулдашуу таанылбай жана аткарылбай турат. Натыйжада, чек арага чектеш аймактарда сууну алуу жана анын көлөмү боюнча келишпестиктер көп.

Суунун көйгөйлөрү:

- Алга АӨ – суу ресурстарынын жетишсиздиги аябай курч;
- АК-Суу АӨ – сугат жерлер аз, сугат суусуна аябай муктаж. Кайрак жерлер көп, бирок кургакчылык кайталанып тургандыктан түшүм аябай аз;
- Кулунду АӨ – социалдык чыңалуу, фермерлер ортосунда суган суунун айынан уруштар чыгып, жолдорду бууп салышууда. Көйгөй түшүмгө терс таасирин тийгизүүдө. Суу ресурстарынын чектелүүсү, каналдар менен арыктардын ачар абалы, ошондой эле сууну бөлүштүрүү процессинин уюштурулбагандыгы. Сугат суунун кезеги жок, колунда бар фермерлер сууну кезексиз алып коюшат. Бул көйгөй мураптар жана СПА өкүлдөрү ичинде алардын коррупциялык аракеттеринен улам чиеленишүүдө;
- Төрт-Гүл АӨ – сугат суу негизинен Төрт-Гүл каналы аркылуу жана үчүнчү иреттеги башка каналдар аркылуу Исфара көлүнөн келет. Суу сугатка гана пайдаланылбастан, айрым айылдарда ичүүгө алынат жана тиричиликке да жумшалат. Суунун сапаты начар, мындай сууну ичүү ден-соолуктун көйгөйлөрүнө алып келет, жергиликтүү калк мындан ашказан тифи, малярия жана гепатит менен ооруган учурлары көп. Көптөгөн тургундар таза сууну Баткен шаарынан цистерналап алып келишет.

Селдер, жер көчкүлөр:

- Ак-Суу АӨ – селдер күрүч талааларын жууп кетет.
- Төрт-Гүл АӨ – бул жак алааматтарга көп дуушар болот, өзгөчө, жер көчкү көп болот, натыйжада ирригациялык инфратүзүмдөр бузулуп, каналдар акыр-чикирдин айынан буулуп калат, суу илешме чөгүндүдөн булганат, таштандалрдан кирдейт.

5.2. Пилоттук айылдардын социалдык-демографиялык көрсөткүчтөрүнүн генедердик талдоосу

Айыл өкмөттөрдүн паспортторунда берген маалыматына ылайык көптөгөн пилоттук АӨлөрдө аялдар менен эркектердин ортосунда саны боюнча чоң айырма жок (1,5%дан ашпайт). Кулунду АӨ гана бул жерде өзгөчө чыкты, аялдар 4,6%га көбүрөөк экен.

40-таблица. АӨ калкынын гендердик курамы (кайсы күнү эсептелгени белгисиз)

№	АӨ	Калктын саны	Аялдар		Эркектер	
			Адам	%	Адам	%
1	Алга	9 954	4 919	49,4	5 035	50,6
2	Ак-Суу	7 347	3 625	49,3	3 722	50,7
3	Кулунду	25 892	13 541	52,3	12 351	47,7
4	Марказ	15 754	8 040	51,0	7 714	49,0
5	Орозбеков	13 422	6 750	50,3	6 672	49,7
6	Самаркандек	13 088	6 441	49,2	6 647	50,8
7	Төрт-Гүл	7 676	3 888	50,7	3 788	49,3

Бирок, жогоруда эскертилгендей, ушул маалыматтар тактоону талап кылат. Кошумча суроо-талапка болгон жооптордо жынысы жана жаш курагы боюнча берилген маалымат мурда берилген маалымат менен дал келбейт, калктын жалпы саны боюнча сандар жүрөт, демек аялдардын жана эркектердин саны да туура эмес. Бул суроо-талапка үч эле айыл өкмөттөн жооп келди. Айырма олуттуу, алсак, мисалы, Алга АӨ боюнча калктын саны 549га азайган, ал эми Орозбеков АӨндө кайра 337 адамга өсүш бар, ошондой эле өсүш Төрт-Гүл АӨндө (190).

Жынысы жаш курагы боюнча ушул үч айыл өкмөттөн алынган жана такталган көрсөткүчтөрүн карап чыкса, мурунку берген сандарынан айырмаланып, кийинкини көрсө болот:

- ар бир АӨдө эркектерге салыштырмалуу аялдар көп;
- 15 жашка чейинки эркек балдар менен кыздардын саны болжолу бирдей эле, бул маалыматтарды талдоо, мисалы, айылдык башкармалыктын аймагында стадиондордун жана спорттук аянтчалардын санын талдоодо маанилүү;
- бардык айылдарда эмгек жарамдуу адамдар болжолу 30%ды түзөт (Төрт-Гүл АӨндө азыраак – 27,7%);
- пенсионерлердин саны боюнча көрүнүш өлкөдөгүдөй эле, аялдар көп, анткени алар көбүрөөк жашайт жана пенсияга эрте чыгат. Орозбеков айыл өкмөтүндө эркектер аялдарга салыштырмалуу көп жана аялдар менен көрсөткүчтөр анча чоң эмес.

41-таблица. Баткен областынын пилоттук үч айыл өкмөтүнүн жынысы жана жаш курагы боюнча калкы (2021-жылдын январь айына карата такталган маалыматтар боюнча)

Бүткүл калк	Алга		Орозбеков		Төрт-Гүл	
	9405		13779		7866	
	Чел.	%	Чел.	%	Чел.	%
Аялдар	4 793	51	6 934	50,3	3 988	50,7
0-15	1 403	14,9	1 778	12,9	1 450	18,4
16-17	160	1,7	215	1,6	112	1,4
16-57	2 804	29,8	4 171	30,3	2 180	27,7
57+	426	4,5	770	5,6	306	3,9
Эркектер	4 612	49	6 845	49,7	3 878	49,3
0-15	1 385	14,7	1 821	13,2	1 440	18,3
16-17	136	1,4	218	1,6	124	1,6
16-63	2 830	30	4 242	30,8	2 187	27,8
63+	261	2,8	564	4,1	157	2

Маектешүүнүн жүрүшүндө калктын жалпы саны жана аны гендердик курамы жөнүндө суроолорго жооп кийинкилер тууралуу күбөлөндүрөт:

- калктын жалпы саны тууралуу маалымат айылдардын паспорттору менен болжолу туура чыгып атат;
- гендердик курам боюнча айырма аябай эле чоң.

Мисалы, Алга АӨ жана Кулунду АӨ активдери бул суроого такыр жооп беришкен эмес.

Марказ АӨ активдеринин маектешүүгө катышкандарынын бири аялдар менен эркектер 33% деп эсептейт.

Орозбеков АӨ респонденти эркектердин санын көбүртүүдө (январь айынын маалыматтары боюнча – 6845, анкетадагы жоопту карасак – 7081).

Социалдык жактан алсыз категориялар боюнча айылдын паспортторунун маалыматтары боюнча Самаркандек АӨндө жүлүкпул алагандардын үлүшү көп экенин күбөлөйт (550 киши), ал эми калктын жалпы саны болгону – 13088 (13 088 киши). Ал эми Орозбеков АӨндө болжолу ушундай эле калктын саны (13 422) болгону менен жөлөкпул алуучулар 2 эсе аз (203). Кулунду АӨ калктын саны боюнча эң чоң (25 892 киши), бирок жөлөкпул алуучулардын саны болгону 396.

Самаркандек АӨ жумушсуздар боюнча алдыда (350 киши).

42-таблица. Калктын социалдык жактан алсыз категориялары

АӨ	Жөлөкпул алуучулар	МЧА	Балдар	Пенсионерлер	АСА	Тылчылар	Жумушсуздар
1 Алга	маалымат жок	108	н/д	555			113
2 Ак-Суу	189	162	29	маалымат жок	-	8	-
3 Кулунду	396	248	139	2 061	1	18	31
4 Марказ	255	н/д-	25	1 240	-	7	-
5 Орозбеков	203	379	66	1 143	43	14	229
6 Самаркандек	550	н/д	66	1 057	1	3	350
7 Төрт-Гүл	264	144	33	579	5	2	-

МЧА саны, анын ичинде балдардын саны жөнүндө суроолор көп кыйынчылыктарды пайда кылды. 7 АӨ-түн 3ү бул маселе боюнча толук маалымат жок. Үч айылдын паспортторундагы жана кийин берген маалыматтарын салыштырууда пенсионерлердин саны боюнча айырмачылыктар чыкты.

43-таблица. АӨндөгү ар кайсы булактардын маалыматтары боюнча пенсионерлердин саны

АӨ	Паспорттордун маалыматтары боюнча	201-жылдын январь айынын маалыматтары боюнча
Алга	555	687
Орозбеков	1 143	1 334
Төрт-Гүл	579	463

Орозбеков АӨндө жашаган Ата-мекендик согуштун ардагерлери жөнүндө чындыкка жатпаган маалымат дагы тактоону талап кылат.

Маектешүүнүн жүрүшүндө калктын социалдык жактан алсыз катмарларынын саны жөнүндө суроолорго жооптор кийинкилер тууралуу күбөлөндүрөт:

- МЧА саны жөнүндө маалыматтар чоң кыйынчылыктары пайда кылды. 3 АӨ гана кандайдыр бир сандарды бере алышты, бирок алар дагы айылдардын паспорттору менен адле келген жок.
- балдардын жана пенсионерлердин саны боюнча маалыматтар айылдардын паспортторунун маалыматтары дал келүүдө;
- социалдык жөлөкпул боюнча маалыматтарда чоң айырма бар. Мисалы, Самаркандек АӨнүн кызматкери жөлөкпул алуучулардын саны 639 деп эсептейт, ал эми паспортко ылайык жөлөкпул алуучулардын саны-пропорционалдуу эмес (590). Орозбеков АӨндө паспорттундагы алуучулар боюнча маалыматтар 203 десе, ал эми респонденттин жообу боюнча – 154.

Айылдардын паспорттору ар бир аймак боюнча билим берүү объектиси тууралуу маалыматты камтыйт. Талдоо көрсөткөндөй, орто эсеп менен 1 бала-бакчага 100дөн ашуун бала келет, Кулунду бул жерде өзгөчө, ал жерде орто эсеп менен 6 бала-бакча бар, аларда болжолу 82 бала бар. Бирок бул АӨндө калктын эң саны жашаганы менен, бала-бакчага барган балдар саны пропорционалдуу эмес, өтө аз. Ошол эле учурда Самаркандек АӨндө Кулундуга салыштырмалуу калктын саны 12 804 адамга аз болгону менен (башкача айтканда 2 эсе аз) бала-бакчанын саны ошондой эле, бала-бакчага барган балдардын саны да көп.

Мында Самаркандек АӨндө педагогдорду түшүгү көп: 1 мугалимге орто эсеп менен 15, 2окуучу келет, ал эми Орозбеков АӨндө – 14,6, ошол эле учурда Ак-Суу АӨндө – 8,5.

Таблица 44. Социальные объекты системы образования

АӨ	Бала бакчалар	Балдардын саны	Мектептер	Балдардын саны	Мугалимдер	ОКЖ	Окуучулардын саны
1 Алга	1	139	6	1 472	108		
2 Ак-Суу	3	288	6	1 554	183		
3 Кулунду	6	490	9	4 189	381		
4 Марказ	3	302	6	2 681	242	1	239
5 Орозбеков	4	505	4	2 096	144		
6 Самаркандек	6	655	7	2 529	166	1	138
7 Төрт-Гүл	4	436	5	1 486	125		

Кээ бир АӨ-дүн саламаттык сактоо тутумунун объектеринин саны боюнча паспортторунун маалыматтары чоң шек жаратат. Мисалы, Алга АӨндө объектердин саны ушундай көп. Калкынын саны боюнча эң көп Кулунду АӨндө оорукана жок, ал эми ФАП жана ҮБДТ саны Ак-Суу АӨнөн аз болгону кызык. Бирок оорукананы жактугуна карабастан 90 жатакана орун бар деп белгиленген. Ошондой эле Аксу АӨнө 165 км аралыкта туруп, бул муниципалдык түзүмдө тез жардамдын 2 унаасы бар, ушул факт да суроолорду туудурат. Мында Кулунду АӨ кыйла алыс жайгашкан (185 км), бир гана Тез жардам унаасы бар. Андан тышкары, Кулунду АӨнүн саны башка АӨ караганда 2 эсе көп, демек демейдеги убакытта тез жардамга муктаждык кыйла жогору болушу мүмкүн. Бирок бул аймак чек аралаш чыр-чатардын көз карашынан алганда, анын ичинде күч колдонуу тобокелчилиги артык аймак экендигин эске алуу зарыл.

Орозбеков АӨ областтык борбордон 105 км аралыкта жайгашып, 80 км аралыкта турган Алга АӨ сыяктуу бир да унаасы жок.

45-таблица. Саламаттык сактоонун социалдык объектери

АӨ	Ооруканалар	ФАП	ҮБДТ	Тез жардам	Аптекалар	Жатак- орундар	Врачтардын саны	Медайымдардын саны
1 Алга	5	1	1	-	2		-	-
2 Ак-Суу	1	3	2	2	2	6	2	23
3 Кулунду	-	3	1	1	7	90	-	-
4 Марказ	1	1	4	1	2	11	7	55
5 Орозбеков	1	4	1	-	3	4	3	16
6 Самаркандек	1	3	2	1	3	42	5	30
7 Төрт-Гүл	-	3	2	-	-		2	15

Маданият жана спорт объекттери менен камсыз кылынгандыгы боюнча АӨ паспортторунун маалыматтары боюнча эки гана айыл өкмөтүндө балдар аянтчасы бар. Бул, албете, өтө аз.

46-таблица. Социалдык объекттер

	АӨ	Маданият үйү	Китепкана	Клуб	Балдар аянтчасы	Кызматкерлер
1	Алга	1	2	1		
2	Ак-Суу	1	1	-		
3	Кулунду	3	3	-	2	5
4	Марказ	1	1	1	1	4
5	Орозбеков	1	1	-		1
6	Самаркандек	1	1	2		8
7	Төрт-Гүл		2	2		6

Спорт объекттери боюнча кызыктуу маалыматтар чыгышы мүмкүн, анткени бул жергиликтүү деңгээлде генедерджик талдоонун жана гендердик бюджеттөөнүн мисалындагы классикалык, британдыктардын текшерилген тажрыйбасы. Бул усул боюнча спорт аянтчалары эркек жана кыз балдардын кызыкчылыктарын жана муктаждыктарын канчалык канааттандыраары бааланат. Ошондой эле балдар жана алардын ата-эnelери жергиликтүү коомчулуктардын аймагында спорттун кайсы түрлөрүн өнүктүрүү жөнүндө маселелерди талкууга кантип катышат.

Изилдөөнүн жер-жерлердеги тажрыйбасы жана байкоолору көрсөткөндөй, гендердик талдоо бул жакта эч качан өткөрүлгөн эмес. Иш жүзүндө айыл жериндеги шарттарда бардык ушундай инфратүзүм объекттери эркек балдардын кызыкчылыктарына жана муктаждыктарына багытталган, ал эми секциялардын көбү спорттун күч колдонуучу жана күрөш түрлөрүнөн.

47-таблица. Спорт объекттери

	АӨ	Спорт залдар	Стадион	Спорт аянтчалары	Секциялар
1	Алга				
2	Ак-Суу	1	1	5	
3	Кулунду	3	1	5	3
4	Марказ	2	1	10	1
5	Орозбеков	4	3	4	2
6	Самаркандек	3		5	2
7	Төрт-Гүл			2	

Паспорт маалыматы булагы болгон маалыматтын дагы бир түрү – үй чарбалардын жалпы саны Айыл өкмөттүн биринин паспортунда андай маалымат жок.

Паспорттун өзүндө үй чарбанын башчысы жынысы боюнча ким экендиги тууралуу гендердик ажыратылган маалымат жок. Бирок кээ бир пилоттук айыл өкмөттөрдөн аял киши башкарган үй чарбалардын саны жөнүндө суроого расмий жооп алууга мүмкүн болду.

48-таблица. Аялдар жетектеген үй чарбаларынын саны

АӨ	Бардык үй-чарбалар	Алардын ичинен аялдар башкаргандар	%
Ак-Суу	Паспортто маалыматтар жок	195	-
Алга	2087	129	6,2
Марказ	3043	240	20,8
Орозбеков	2449	510	5,9
Төрт-Гүл	1806	106	7,9

Мындай үй чарбалардын көбү Марказ АӨндө экен (20,8%).

Республика боюнча ушул көрсөткүчкө карай алынган маалыматтарды салыштырсак, бул көрсөткүч бардык АӨлөрүндө төмөн экен. КР УСК маалыматтары боюнча 2019-жылы ичинде бардык үй чарбалардын ичинен эркектер башкарган үй чарбалардын үлүшү – 61,1%, өлкө боюнча орто эсеп алганда ал көрсөткүч – 38,9%ды түзөт.

Маектешүүнүн жана ФГТ жүрүшүндө аял башкарган үй чарбанын бакубаттуулугунда айырманын болуусу жөнүндө маселени талкуу ийгиликке жеткен жок. Респонденттердин көбү бул жерде кандайдыр бир байланышты көргөн жери жок. Бирок өлкө боюнча мындай айырма бар, туруктуулуг дагы бар. 2019-жылы жакыр үй чарбалардын категориясында эркектер башкаргандары 16,5% жана аялдар башкарган үй чарбалар 10,0% болчу.

5.3. Бийликтин жергиликтүү жана өз алдынча башкаруу органдарында иштеген аялдар

Жергиликтүү кеңештердин курамы жөнүндө маалыматтар жана муниципалдык кызматкерлердин тизмеси эки гана АӨтүн паспортторуну текстине кирген, алар: Кулунда жана Ак-Суу. Жергиликтүү кеңештердин гендердик курамы жөнүндө маалыматтар КР БШК сайтында ачык турат. Алардын талдоосу көрсөткөндөй, Марка АӨндө аял-депутаттар эң көп (23,8%), андан кийин Алга жана Төрт-Гүл – 19%дан, кулундада – 16,1%. Ак-Суу Аөндө бир да аял шайланган эмес.

49-таблица. Жергиликтүү кеңештин депутаттары арасында депутат болуп иштеген аялдар⁴¹

	АӨ	Депутаттардын жалпы саны	Аялдар	%	Эркектер	%
1	Алга	21	4	19	17	81
2	Ак-Суу	21	0	0	21	100
3	Кулунду	31	5	16,1	26	83,9
4	Марказ	21	2	9,6	19	90,4
5	Орозбеков	21	5	23,8	16	76,2
6	Самаркандек	21	1	4,8	20	95,2
7	Төрт-Гүл	21	4	19	17	81

Шайлоо аймактары боюнча мандаттарды резерге коюу боюнча «Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө»⁴² КР Мыйзамына түзөтүүлөр (59-1 жана 62-беренелер) кабыл алынгандан кийин айылдык кеңештердин депутаттарын шайлоодо аялдар үчүн 30%дан кем эмес мандаттар ар бир айылдык кеңеш боюнча резервге коюуну болжойт. Ошон үчүн пилоттук АӨтөрдө бул талап кандай жүзөгө ашырылуусун көздөп туруу зарыл. Муниципалдык кызматчыларга тийиштүү маалыматты карасак, Орозбеков (34,8%), Төрт-Гүл (25%) жана Кулунду (23%) АӨтөрүндө аялдар көбүрөөк. Мында, 2019-жыл ичинде КР УСК маалыматтары боюнча өлкө боюнча муниципалдык кызматчы-аялдардын саны – 34,1% Башкача айтканда, 7 пилоттук АӨтөн 1 биринин гана көрсөткүчү жалпы улуттук көрсөткүчтөн жогору.

50-таблица. Пилоттук АӨтөрдө адистердин саны/ анын ичинде аялдардын %

№	АӨ	Баардык кызматкерлер	Аялдар	%
1	Алга	18	2	11,1
2	Ак-Суу	18	2	11,1
3	Кулунду	21	5	23,8
4	Марказ	23	4	17,4
5	Орозбеков	23	8	34,8
6	Самаркандек	19	4	21
7	Төрт-Гүл	16	4	25

Баткен областы боюнча өңчөй көрсөткүч – 24,1%, бардык областтардын ичинен эң төмөнкү көрсөткүч.

51-таблица. Жынысы жана аймагы боюнча жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында иштеген кызматкерлер (2020-жылдын 1-январына карата)

	Баардыгы		Алардын ичинен муниципалдык кызматчылар		Иштегендерди кошкондо			
					Саясий муниципалдык кызматтарда		Административдик муниципалдык кызматтарда	
Үлүш, пайыз менен	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Кыргыз Республикасы	36,7	63,3	34,1	65,9	3,5	96,5	36,1	63,9
Баткен областы	24,1	75,9	19,9	80,1	4,9	95,1	20,7	79,3
Жалал-Абад областы	30,6	69,4	28,1	71,9	2,5	97,5	29,3	70,7
Ысык-Көл областы	44,2	55,8	41,8	58,2	4,5	95,5	44,8	55,2
Нарын областы	35,3	64,7	31,8	68,2	4,6	95,4	34,4	65,6
Ош областы	24,3	75,7	21,9	78,1	-	100,0	22,9	77,1
Талас областы	41,2	58,8	40,9	59,1	5,1	94,9	44,1	55,9
Чүй областы	55,8	44,2	55,7	44,3	4,3	95,7	59,9	40,1
Чүй областы	54,6	45,4	51,1	48,9	-	100,0	52,1	47,9
Ош шаары	37,2	62,8	23,9	76,1	-	100,0	25,8	74,2

41 <https://shailoo.gov.kg/ru/spisok-izbrannyh-glav-omsu/spisestnyh-keneshej-kp/batkenskaya-oblast/>

42 Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан 2019-жылдын 27-июнунда «Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө» КР Мыйзамына түзөтүүлөрдү киргизүү жөнүндө» КР 2019-жылдын 8-августундагы № 117 Мыйзамы кабыл алынган, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111964?cl=ru-ru>

6. МАЕКТЕШҮҮНҮН ЖАНА ФГТ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

АӨ активин анкеталык сурамжылоодон өткөрүүнүн жыйынтыктары боюнча экономикалык иштин түрлөрү кыйла ийкемдүү болуп чыкты. Калктын кирешесинде бизнес жана соода чечүүчү орунда эмес.

52-таблица. Экономикалык иштин түрлөрү/киреше булактары

	АӨ	Жер иштетүү	Багбанчылык	Мал чарбачылык	Мигранттардан түшкөн каражаттар	Бизнес, соода
1	Алга	3	-	3	3	2
2	Ак-Суу	4	4	4	-	-
3	Кулунду	6	3	6	-	-
4	Марказ	1	2	2	-	-
5	Орозбеков	1	-	1	-	-
6	Самаркандек	5	2	3	-	1
7	Төрт-Гүл	4	4	3	1	-

ФГТ жүрүшүндө бул натыйжалар бир аз кеңейтилген. Жөнөкөй тургундардын пикири боюнча мигранттардан келип түшкөн каражаттар кыйла маанилүү. Ушинтип Алга, Орозбеков, Төрт-Гүл АӨ тургундары жооп беришти. Кулунду, Марказ жана Самаркандек АӨ тургундары соода-сатыкты маанилүү дешти. Кирешенин кошумча булактары катары көмүр казуу (Самаркандек АӨ), туризм жана устачылык (Кулунду) да аталды.

Сурамжылоого катышкандардан 15 ганареспондент кредит алышкан, алардын ичинен 7 аял (жарымы). Заемчулардын Орозбеков АӨнөн (6 киши).

Респонденттер заемду айыл чарбаны жүргүзүү үчүн (Марказ АӨндө баарынан көп, 11 киши), каражат жетпегендиктен (8 заемчу, Орозбеков АӨндө баарынан көп, 2 аялды кошкондо 5 киши), дары-дарме алыш үчүн (1) жана карыздан кутулуш үчүн (1) алганын айытышты. Респонденттердин айтуусу боюнча көбү акчаны үй-бүлө муктаждыктарына жумшашты (Марказ жана Төрт-Гүл АӨ – «тойго»). Эки киши каражаттары үй салууга жумшаптыр жана Алга АӨнөн бир гана аял балдардын окуусуна жумшаптыр.

Жараталыш ресурстары катары жер, жайыттар жана суу ресурстары аталган.

53-таблица. Жаратылыш ресурстары

	АӨ	Жер	Суу	Жайыттар
1	Алга	5	3	
2	Ак-Суу	6	4	
3	Кулунду	1		
4	Марказ	4	1	
5	Орозбеков	6	2	3
6	Самаркандек	4	4	
7	Төрт-Гүл	5		

ФГТ катышуучулары жер менен сууну башкы ресурстра деп эсептешет. Ак-Суу жана Кулунду тургундары суу маселесин катуу айтышкан: «Суу – биздин байлык!». Алга АӨ жайыттардын маанисин жогору белгилешти, мунайды да эске алышты.

АӨ активдери ресурстарга контроль жүргүзүү маселесинде алдыңкы ролду айыл өкмөткө, фермердик комитеттерге жана СПАга беришет. АӨ көбүндө актив жаратылышы ресурстарын контролдоо маселесинде жергиликтүү коомчулуктун катышуусун баса белгилейт.

54-таблица. Ресурстарга ким көзөмөл жүргүзөт?

АӨ	Айыл өкмөтү	Фермердик комитет	СПА	Калк, коомчулук
1 Алга		2	5	1
2 Ак-Суу	5	4		
3 Кулунду		3	3	
4 Марказ	1		9	3
5 Орозбеков	1		4	2
6 Самаркандек	5	2		4
7 Төрт-Гүл				1

Жөнөкөй жарандар айыл өкмөтүнүн, фермердик комитеттердин, СПАнын (ФГТ катышуучуларынын көбү Марказ АӨнөн), жайыт комитеттерин дагы кошуп, активдүү ролун баса белгилешет.

АӨ активдеринин көбү, Кулунду жана Марказ айыл өкмөттөрүнөн тышкары, ушул процессте аялдар да катышат деп эсептешет.

55-таблица. Бул процессте аялдар барбы? Кандай формада?

АӨ	Ооба	Жок	Билбейм
1 Алга	3	2	
2 Ак-Суу	4		
3 Кулунду		3	2
4 Марказ		1	
5 Орозбеков	1		
6 Самаркандек	4		
7 Төрт-Гүл	1		

ФГТ жүрүшүндө АӨ тургундары ушул суроого жакшы үмүт менен жооп беришти. Мисалы, Кулунда жана Марказ АӨ боюнча 7 киши так жооп беришти. Бирок ошол эле Кулундуда 13 киши такыр башка пикирде. Төрт-Гүл тургундарынын көбү (18 кишинин 16сы) аялдар бул процессте жок дейт. Ак-Суу (10дун 9у) жана Орозбеков (12нин 10у) АӨ, тескерисинче, ресурстарды башкарууда аялдардын болгонун жакшы деп баалаган муниципалдык түзүмдөр болуп чыкты.

Аялдардын ресурстарды башкарууга катышуусуна эмне тоскоолдук бар деген суроого АӨ активдери жооп берүүдө алардын үй-тиричилик менен алек болуусу негизги фактор деп эсептешүүдө. АӨ бир катарында аялдардын кабардар эместигин жана кызыкпагандыгын белгилешет.

56-таблица. Аялдардын ресурстарды башкарууга катышуусу үчүн тоскоолдуктар барбы?

АӨ	Тоскоолдуктар жок	Үй тиричилик	Маанилүү эмес деп эсептешет, кабардар эмес.	Билбейм
1 Алга	1	1		1
2 Ак-Суу	3	1		
3 Кулунду		2		
4 Марказ	1			1
5 Орозбеков			1	
6 Самаркандек		3	3	
7 Төрт-Гүл				

ФГТ катышуучулары аялдарды үй тиричилиги менен алек болуусун себеп деп көрсөтүшөт (Кулундудагы 14 катышуучунун ичинен 3 гана аял ушундай пикирде, ал эми Төрт-Гүлдө – 11) Кээ бир респонденттер себеп катары «менталитет», «гендер» деп аташкан, бул Кулунду жана Самаркандек АӨндө талкуунун жүрүшүндө баса көрүнгөн.

Мында ФГТ кээ катышуучулары мындай тоскоолдуктар жок деп эсептешет. Марказ жана Орозбеков АӨ туругундары ушундай ойдо. Бул жергиликтүү кеңештеги депутат-аялдардын саны менен толук үндөшүп турат. Мисалы, Орозбеков АӨ аялдардын саны боюнча «чемпион» (23,8%). Башкача айтканда, шайланма органдарда аялдар болгон жерде, жергиликтүү деңгээлде чечимдердин кабыл алынуу процесси көз көрүнөө болору шексиз.

Климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу суроолор тизмесинде тургундар үйдү жылытуу, жарыктандыруу жана тамак жасоо үчүн пайдаланып келген энергиянын түрлөрү жөнүндө маанилүү суроо түздөн-түз берилген.

57-таблица. Адамдар кайсы энергияны колдонушат?

	АӨ	Электр	Газ	Көмүр	Жыгач отун	Тезек
Жылытуу тутумун						
1	Алга	4		7	8	4
2	Ак-Суу	4	2	4	4	4
3	Кулунду	6		6	6	6
4	Марказ					
5	Орозбеков	2	2	2	2	2
6	Самаркандек	5		5	3	3
7	Төрт-Гүл	2		5	6	1
Жарыктандыруу						
1	Алга	6				
2	Ак-Суу	4				
3	Кулунду	6				
4	Марказ	1				
5	Орозбеков	2				
6	Самаркандек	5				
7	Төрт-Гүл	4				
Тамак даярдоо						
1	Алга	3	2	5	6	3
2	Ак-Суу	4	3	3	3	1
3	Кулунду	5		5	5	5
4	Марказ	1		2	2	
5	Орозбеков	1	1	1	1	1
6	Самаркандек	5	4	4	4	3
7	Төрт-Гүл				3	1

Таблицадан көрүнгөндөй, баардык үч түр үчүн башкы энергетикалык ресурс – электр кубаттуулугу, анткени ал баарынан жеткиликтүү. Бардык айыл өкмөттөрүнүн тургундары газды алууга шарт түзүлгөн, бирок тажрыйбада отундун «таза эмес» түрлөрүнө салыштырмалуу аны аз пайдаланышат.

Тезектин кеңири пайдаланылуусу өзгөчө кейитет, анткени тажрыйбада (ФГТ мезгилинде ырасталган) аны жыйноо, кургатуу жана жыюу боюнча жумуштарды дайыма аялдар менен өспүрүмдөр жасашат. Демек, алар инфекциялык оорууларга чалдыгуу тобокелчилги чоң. Отундун бул түрүн (ФГТ жүрүшүндөгү жоопторго караганда) Кулунду, Орозбеков, Ак-Суу тургундары көп пайдаланышат.

Катуу тиричилик таштандыларын (КТТ) жоготуу боюнча маселеде айылдардын активдери аракеттердин 2 тибин аныкташты: сорттоо (Алга АӨ ушинтип жооп беришкен) жана сорттолбогон калдыктарды таштанды жерге барып төгүү. ФГТ мезгилинде жөнөкөй тургундар ар кыл жоопторду беришкен. Ошондой эле алар көпчүлүк учурда калдыктар таштандыга төгүлөт деп айтышты (Орозбеков АӨ муну өзгөчө тажрыйбага айланткан). Кулунду АӨнөн 11 киши (алардын ичинен 5и аял), Самаркандек АӨнөн 6 (1и аял) жана Марказ АӨнөн 3 (1и аял) калдыктарды төгүүдөн мурда сорттошот.

Бир катар айыл өкмөттөрдө калдыктарды өрттөшөт экен (мындай жооптордун Төрт-Гүл АӨ – 17 киши берди, Самаркандек АӨндө дагы ошондой экен). Кулунду жана Орозбеков айыл өкмөттөрүндө «калдыктар өзү чирийт» деп жооп беришти. Орозбеков жана Самаркандек АӨндө респонденттер калдыктар жерге техниканын жардамы менен көмүлөрүн айтышты.

Климаттын өзгөрүүсү жөнүндө кабардар болуусу боюнча суроолор тизмесинде баардык активисттер жана жөнөкөй жарандар алар жашаган жерде климаттын өзгөрүүсүн байкап жүрүшкөнүн ырасташты. Бул туурасында Кулунду жана Төрт-Гүл АӨ көп кеп болду.

Кулунду (22 киши) жана Төрт-Гүл (15) АӨ тургундаы жылыга жаан-чачын азайп келата деп белгилешти. Кулундуда (19 кишини пикири), Орозбековдо (9), Төрт-Гүлдө (9) температуралык көрсөткүчтөр мурдагыдан жогору болуп калганын белгилешти. Кулунду (23), Марказ (10), Төрт-Гүл (10) тургундары дарыялардан аккан суунун азаюусу климаттын өзгөрүүсүнүн башкы көрүнүшү деп эсептешет. Айыл чарбага тийгизген таасири туурасында болсо, Кулунду (17) жана Төрт-Гүл (11/14) АӨ тургундары дан жана жер-жемиштердин түшүмдүүлүгүнүн азайганын белгилешти.

Бардык айыл өкмөттөрүнүн тургундары оорунун көбөйгөнү боюнча айткандары бир жерден чыкты. Кулунду (21), Орозбеков (12), Марказ (10) АӨ тургундары инфекциялык оорулар бөлүгүндө белгилешти. Кулунду (21), Орозбеков (15), Ак-Суу (11) АӨ тургундары кан айлануу тутумунун ооруларынын (кан басымынын көтөрүлүшү көп болууда) өсүшүнө кабатыр болушууда. Кулунду (21) жана Төрт-Гүл (17) тургундарын, баарынан мурун, онкологиялык оорулардын күчөшү кабатыр кылууда.

«Кайсы алакаттык сактоо мекемелерине барасыз?» деген суроого 9 айыл өкмөттүн тургундары райондук ооруканага, Төрт-Гүл АӨ тургундары медициналык жардам алуу үчүн ФАПка, Марказ АӨ 8 тургуну болсо – ҮБДТка кайрыларын айтышты. Марказ, Самаркандек жана Төрт-Гүл айыл өкмөттөрү медициналык жардам алуу боюнча эң көп кайрылышат. Кайрылууларынын себептери: чоң кан басымы, балдар оорулары, диабет жана грипп. 1 гана адам COVID-19га байланыштуу кайрылуу себебин атады. 2 адам – «профилактика үчүн» жана дагы 2 «справка алуу үчүн» кайрылганбыз деп жооп беришти. 1 аял киши төрөттөн кийин ооруп кайрылганын айтты.

ӨК санынын өсүшүн бардык айыл башкармалыктарынын өкүлдөрү белгилешүүдө, алардын ичинен негизгиси болуп селдер, жер көчкүлөр жана бороон-чапкындар айтылууда. Ушу көрүнүштөрдүн себептери жөнүндө сынап берилген суроого бардык АӨ тургундары климаттын өзгөрүшү себеп экендигин айтышууда.

Ушул көрүнүштөрдөн калктын кайсы категориялары көбүнчө жабыркайт деген суроого сурамжылоого катышкандар «жергиликтүү калк» деп айтышты. Бирок 4 айыл өкмөтү (Алга, Кулунду, Марказ, Самаркандек) өзүнүн жоопторун тактап беришти, көбүнчө «жакыр үй-бүлөлөр» жабыркап турат дешти. Дээрлик баардык айыл өкмөттөрдө (Ак-Суудан тышкары) фермерлерди жабыркап калышты деп эсептешет. Төрт-Гүл АӨнөн бир гана аял, ушулардын баарынан аялзат баарынан көп запкы жейт деп болжол жасады. Муктаждыктар менен талаптарды баалоо туурасында баардык айыл өкмөтүнүн тургундары билимдердин, техникалык каражаттардын жана каржы ресурстарынын жетишсиздигин белгилешти.

«Жагымдуу четтөөлөр» темасындагы сууроолор тизмеси боюнча баардык АӨ ар бир коомчулукта тышкы шарттардын өзгөрүүсүнүн натыйжасында пайда болгон кыйынчылыктар менен башкаларга салыштырмалуу көйгөйдү мыкты чечкен үй-бүлөлөр жана үй чарбалар бар деп билдиришти. Марказ АӨ жана Төрт-Гүл АӨ жакшы жашагандыгы себебин алардын үй чарбалары эмгек мигранттарынын акасына көз каранды деп түшүндүрүшөт. Бардык АӨ ийгилигин эмгекчилдиги менен түшүндүрүшкөн. Алга жана Ак-Суу тургундары жер-жемиштерди жакшы соодалаганы үчүн жакшы жашайт деп ойлошот. Генердик таасирди билүү үчүн мында суроо берилген: «Балдарды окутууга шартыңыз болуп калса, кимисин окутат элеңиз?» Ушул суроого жооп берген 21 киши балдарын окутмак экен (Орозбеков АӨ – 7 пикир, Төрт-Гүл – 6), 4 гана кыздарды окутмакпыз деп жооп беришти. 27 учурда «кыздарды да, эркек балдарды да окутмакпыз» деген жооп болгон.

Изилдөөлөрдү өткөргө жерлерде ФГТ жүрүшүндө маекетешүү жана талкуу суу келген көлөмү ар кандай болуп калганын кошумча белгилеп кетүү керек, жазында дарыяларда жана каналдарда суу көп болуп, сугат убагында жайдын күнү какшып калып атат. Климаттын өзгөрүүсүнүн натыйжасында башаламан түшкөн жаан-чачын суу ресурстарын башкаруу боюнча фермерлердин да, мекемелердин да ирригациялык муктаждыктарды прогноздоого, баалоого жана пландаштырууга кыйынчылык туудуруп атат. Көп болуп жаткан жер көчкүлөр жана селдер анысыз деле чарчап калган инфратүзүмдүн шайын кетирип атат, жер кыртышын арыктатып, суунун сапатына таасирин тийгизип жатат. Респонденттер да көп болуп жаткан жер көчкүлөр, селдер жана суу ташкындары ирригациялык тутумдарды бузуп, суу агымын акыр-чкирге толтуруп, суунун берилишн бузууда, натыйжада суу дагы кирдеп калууда.

Бирок колдогу (запастагы) суу ресурстарын ойдогудай пландоодо толугу менен иштеп жаткан инфратүзүмдүн болуусунун өзү жетиштүү болмок, ал эми алардын жетишпей жаткандыгы өзгөчө, июль-август айларында, негизги мөмө байлап жаткан мезгилде курч сезилет. Жетишпегендик климаттын өзгөрүүсүнө – кардын жана муздардын тез эрүүсүнө дагы көз каранды.

Акыркы он жылдар ичинде донорлордун колдоосуна, ошондой эле СПАны түзүүгө жана анын дараметин бекемдөөгө карабастан көптөгөн жерлерде ирригациялык инфратүзүм натыйжалуу эмес. Анын абалынын жалпы начарлоосу, өзгөчө, мурда колдонулуп жаткан көлөмгө салыштырмалуу, келип жаткан сунун көлөмүнүн азаюусун, ресурс дефицитин курчуп жаткандыгын билдирет. Учурдагы мүмкүнчүлүк жана кызмат көрсөтүү үчүн төлөп берүү даярдыгы ирригациялык инфратүзүмдү акылга сыйган акыбалда кармап туруу үчүн жетиштүү деңгээлине туура келбейт.

Анан дагы түштүк региондордун тургундары үчүн миграциядагы туугандарынан келип жаткан акчалай каражаттар абдан маанилүү. COVID-19 мындай каражаттардын санын жана көлөмүн кыскартып койдү.

ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Кыргыз Республикасы өзүнүн АБЖК жана ППД милдеттенмелери боюнча жооптуу мамлекет катары бардык чөйрөлөрдө, анын ичинде саясий, социалдык, экономикалык жана маданий жааттарда гендердик теңдикти камсыз кылууга умтулат. Кыргыз Республикасы улутташтыруу жана ТӨМ боюнча Улуттук ыктыярдуу баяндамасын берүү жолу менен өзүнүн милдеттенмелерин ырастады (анын ичинде ТӨМ 13 боюнча). Акыркы жылдары КР Улуттук өнүктүрүү программалары гендердик теңдик маселелерине көп көңүл бурууда. 2018-20140-жылдарга карата УӨС жана 2023-жылга чейинки программагендердик теңдикке жетишүү, аялдардын абалын жакшыртуу жана экологиялык маселелер боюнча артыкчылыктарды жана иш-милдеттерди камтыйт. Бирок, ушул артыкчылыктуу багыттардын кесилишкени, өз ара байланышы жана өз ара таасири аныкталган жок. 2018-2022-жылдарга карата «Бирдейлик, ишеним, кураштыруу» программасында мамлекеттик программалар үчүн биринчи жолу өнүгүүнүн гендердик жана технологиялык аспектеринин жалпы мүнөзү декларация болгон. 2012-жылы кабыл алынган гендердик теңдикке жетишүү боюнча улуттук стратегия аялдардын экономикалык мүмкүндүктөрүн кеңейтүүгө, функционалдык билим берүү тутумун өнүктүрүүгө, билим берүүдө жана эмгек, жумуштуулук чөйрөсүндө гендердик сегрегациядан чыгууга багытталган. Гендердик теңдикти камсыз кылуу кепилдиктери көз карашынан КР Улуттук мыйзамдары кыйла прогрессивдүү жана өлкөнүн Баш мыйзамына негизделет. Конституция жынысы боюнча кодулоодон баш тартуу принцибин жар салат, тажрыйбага убактылуу атайын чараларды киргизүүгө чакырат. «гендердик теңдикти камсыз кылуунун мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» жана «Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктар жана бирдей мүмкүнчүлүктөр жөнүндө» КР мыйзамдары гендердик теңдикти камсыз кылуу механизмдерин жана бийлик органдарынын жоопкерчилигин аныктаган. Мыйзам мамлекеттик, региондук, жергиликтүү программаларда жана өнүгүү стратегияларында гендердик теңдикти эске алууну талап кылат, эркектердин жана аялдардын экономикалык жана социалдык мамилелеринде теңдигин кепилдейт.

КР УСК баардык аракеттерине карабастан гендердик-бөлүштүрүлгөн статистика өзгөчө региондор боюнча аялдардын жана эркектердин абалына климаттын өзгөрүүсү жана анын кесепеттеринин тийгизип жаткан таасири тууралуу суроого жооп берүү үчүн маалыматтын жетитүү көлөмүн бербейт. Колдонуудагы статистикалык маалыматтар толук эмес, көпчүлүк көрсөткүчтөр адамдын пикиринин өлчөмүн камтыбайт. Жер-жерлердеги статистикалык маалыматтардын сапатынын начардыгы өзгөчө белгиленүүгө тийиш. Айылдардын паспорттору жана аларда топтолгон маалымат топтолгон ай-күнү менен айкалышпайт, сапатсыз жана бири бирине карама-каршы келет. Алардын форматы бирдейлештирилген эмес. Аларга таянып маалымат чогултуу кыйынчылыктарды туудурат. Бирок маалымат орду менен топтолгон болсо, алар гендердик талдоо үчүн маалыматтын маанилүү булагы болуп калмак.

Экологиялык өнүгүү жана ӨК үчүн жооптуу мамлекеттик кызматтын түзүмдөрүндө – жана уюмдарында аялдардын иштөө маселелери өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Мамлекеттик башкаруунун ушул органдарында чечимдерди кабыл алуу деңгээлинде аялдар иштебейт, гендердик теңдикти жүзөгө ашыруу саясатынын механизмдери жок жана ушул органдардын ишинде гендердик-сокурдук мамилелер жүзөгө ашырылат. Бул органдарда бирдей мүмкүнчүлүктөрдү жана гендердик теңдикти камсыз кылуу боюнча атайын аракеттердин/саясаттын пландары жок. Кызмат ордунда кодулануудан коргоочу механизмдер жок. Аялдар жамааттардын, үй-бүлөнүн жана жергиликтүү экономиканын өзөктүү курамы болуп саналат. Натыйжада, биринчи кезекте аялдар климаттын өзгөрүүсүнүн кыйратуучу кесепеттерине дуушар болушат жана коомчулуктун байырлашуу боюнча көндүмдөрүн олуттуу деңгээлде аныкташат. Аялдар өсүп келаткан жаратылыш коркунучтарына өзүнүн коомчулуктарынын омоктуулугун түзүү боюнча тажрыйба жана билимдерге ээ, бирок алардын тажрыйбасын эске алынбайт, ал эми баардык пилоттук АӨтөрдө аялдардын өзүнүн ушул процесстерге катышууга ниети жок. Өткөрүлгөн илимий изилдөөлөр климаттын өзгөрүүсү жаан-чачынга, жалпы бууланууга, агымдарга, акыры келип суу менен камсыз болууга таасирин тийгизе тургандыгын көрсөтүүдө. Жер астындагы жана жаан суусу көп учурда таза иче турган суунун башкы булагы болуп калууда. Жылыга Баткен областынын изилденген пилоттук айыл өкмөттөрүндө иче турган сууга да, сугат сууга да жетишүү көйгөйү курчуп келатат.

Климаттык өзгөрүүлөр адамдын ден-соолугуна түздөн-түз таасирин тийгизүүдө. Алардын таасири аялдарга жана эркектерге айырмаланып турат. Айрым учурларда аялдар эркектерге салыштырмалуу алардын таасирине көп дуушар болушат, башка дагы учурларда өтө катаал таасирдин башынан өткөрөт. Мындай таасирдин негизги аспектери болуп кийинкилер саналат: температуралык белгилердин өзгөрүүсүнөн келип чыккан оорулар жана өлүмдөр; аба ырайынын көрүнүштөрүнө, абанын, тамак-аштын жана суунун булганышына байланыштуу, ультрафиолет нурларынан алсыз болуудан улам ден-соолуктун начарлашы; курт-кумурскалар жана жаныбарлар жайылткан вирустарга байланыштуу эпидемиялар. Ушул факторлордун баардыгы Баткен областында бар.

ӨК учурунда калктын өзгөчө алсыз катмары болуп балдар, улгайгандар жана аялдар саналат. КР ӨКМ караштуу Гидрометеорология агенттигинин маалыматы боюнча күчөп турган атмосфералык жаан-чачындарга жана сел менен суу ташкыны процесстердин пайда болуусуна байланыштуу Баткен областында чыңалган кырдаал сакталууда. Суу ташкыны областтын бардык дарыяларында болушу мүмкүн, алардын күч алуу мезгили – март-сентябрь айлары. Мында суу ташкынын эки катаал учур бар, бири – карлардын эришинен улам март-май айларында, экинчиси – муздар эригенде жана көлдөр атып чыкканда – июль-август айларында.

Тыянактарды эске алуу менен төмөнкүлөр сунушталат:

- Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн башкаруу тутумун жана мамлекеттик жана муниципалдык иш-милдеттерди улуттук жана жергиликтүү деңгээлде жүзөгө ашырууну ар кандай социалдык топтордун, анын ичинде аялдардын, кыз балдардын, калктын алсыз топторунун кызыкчылыктарын эске алуу менен кайра карап чыгуу керек;
- Климаттын өзгөрүүсүнүн кесепеттеринен чыгуу жана аларды бджеттик колдоо боюнча жумуштарды жүргүзүүнүн алкагында сясатта, мыйзамдарда жана чектеш мекемелердин ишинде гендердик теңдикти институционалдыштыруу талап кылынат;
- Жаратылышты коргоо, жергиликтүү жана региондук өнүгүү үчүн жооптуу баардык министрликтер жана органдар үчүн аракеттердин гендердик пландарын иштеп чыгууну жана кабыл алууну колдоо зарыл;
- Азыркы учурда иштелип жаткан гендердик теңдикке жетишүү боюнча Аракеттердин жаңы улуттук планына аялдар жана кыз балдар үчүн экологиялык билимдердин деңгээлин көтөрүү боюнча чараларды киргизүү маанилүү;
- Гендердик теңдик жаатында иштеген аялдардын уюмдарын жана ӨЭУларды, эл аралдык өнөктөштөрдү, анын ичинде «БУУ – Аялдар», ЮНИСЕФти экологиялык саясат маселелери боюнча диалогдорго тартуу зарыл;
- Кабыл алынып жаткан стратегиялардын жана программалардын экологиялык саятын жүзөгө ашырууда, мониторинг кылууда жана баалоодо жарандык коомдун уюмдарынын катышуусу институционалдаштыруу;
- Өлкөдө гендердик теңдик маселелерин жылдырууга ыйгарым укуктуу, жооптуу орган катары КР ССЭжСӨМ аялдардын жана кыз балдардын абалына климаттын өзгөрүүсүнүн таасири жөнүндө кабардар болуусу бөлүгүндө, анын ичинде региондук бөлүмдөрдө өзүнүн кызматкерлеринин дареметин көтөрүү боюнча аракеттерди колго алуу керек;
- СЭСӨМ – баарыдан мурда, чек аралаш жана чыр-чатак болуп турган реоигндордо медициналык кызматтан жергиликтүү калктын камсыз болуусу жагында тез жардам автоунааларына чейин кошкондо саламаттыкты сактоонун социалдык объекттеринин саны жөнүндө маалыматты талдоо.
- КР ББИМ – экологиялык адистиктерге тапшырууга ниеттенген кыз балдар үчүн убактылуу атайын чарааларды киргизүү зарылдыгы жөнүндө маселени изилдөө;
- ЖӨБИЭАММА – айылдардын паспортторунун ревизиясы, жаңыртуу жана бирдейлештирүү, топтолуп жаткан, анын ичинде гендердик-жиктештирилген маалыматтын түзүмүн жана базасын жакшыртуу боюнча жумуштарды жандандыруу;
- Демейде эркектер гана иштеп келген СПА жана СООППВ аркылуу сууга жетишүү бөлүгүндө эркектерге да, аялдарга да климаттын өзгөрүүсүнүн кесепеттеринин таасиринин тобокелчилигин төмөндөтүү үчүн айылдык аймактардын калкы арасында түшүндүрүү жана маалымат иштерин өткөрүү;
- Байырлашкан климатка туруштук бере алуучу айыл чарбаны киргизүүнү кеңейтүү (кургакчылыкка туруштук бералуучу өсүмдүктөрдү өстүрүү, сууну үнөмдөөчү технологияларды колдонуу: тамчылатып тсугаруу жер кыртышынын семиздигин, асылдыгын сактоо усулдары ж.б.);
- КР ӨКМ жана анын аймактык бөлүмдөрү ЖӨББ менен бирге өзгөчө кырдаалдардыналдын алуу, ӨК жана андан кийин калыбына келтирүү мезгилиндеги аракеттер боюнча калк менен, өзгөчө, балдар жана аялдар менен иш-чараларды өткөрүүнүн санын көбөйтүүнү сунуштоо;
- ЖӨББ – алааматтардын тобокелчилигин кыскартуу боюнча кам көрүү жана байырлаштыруу чараларын пландоо жана жүзөгө ашыруу.

МААЛЫМАТ БУЛАКТАРЫНЫН ТИЗМЕСИ

Англис тилиндеги адабияттын тизмеси

1. Climate policy development and advancing cooperation with the EU in Moldova, EU, <https://eu4climate.eu/moldova/>
2. Environmental Justice & Climate Change <https://oehha.ca.gov/environmental-justice/climate-change>
3. Global Gender and Environment Outlook (GGEO) <https://www.unep.org/resources/report/global-gender-and-environment-outlook-ggeo>
4. Guidance notes on gender analysis in revision process of nationally determined contributions (NDCs) of the Republic of Tajikistan to reductions in greenhouse gas emissions (GHGs) under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), UNDP, August 2020
5. Incorporating Gender and Poverty Analysis in the Climate Public Expenditure and Institutional Review: A Methodological Note <https://ndcpartnership.org/toolbox/incorporating-gender-and-poverty-analysis-climate-public-expenditure-and-institutional>
6. National Climate Action Planning for Gender Responsiveness to Nationally Determined Contributions 2016 United Nations Development Programme <https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/womens-empowerment/gender-equality-in-national-climate-action--planning-for-gender-.html>
7. NDC PARTNERSHIP GENDER STRATEGY SEPTEMBER 2019
8. Reviewed by Bridget Burns and Tara Daniel, December 2020 https://wedo.org/wp-content/uploads/2020/12/GenderNDCs_FINAL_Dec2020-1.pdf
9. The Art of Implementation Gender Strategies Transforming National and Regional Climate Change Decision Making IUCN 2012, <https://www.iucn.org/content/art-implementation-gender-strategies-transforming-national-and-regional-climate-change-decision-making>
10. UNFCCC Gender Action Plan (GAP) Decisions 36/CP.7, 1/CP.16, 23/CP.18, 18/CP.20, 1/CP.21 and 21/CP.22 as well as the Paris Agreement https://unfccc.int/sites/default/files/cp23_auv_gender.pdf
11. Why Climate Change is an Environmental Justice Issue, <https://blogs.ei.columbia.edu/2020/09/22/climate-change-environmental-justice/>, 2020

Орус тилиндеги адабияттын тизмеси

1. Гендерные аспекты устойчивого развития в Кыргызской Республике, Инициатива Бедность и окружающая среда, ЮНЕП-ПРООН, 2011-2014 гг.
2. Гендерные вопросы и изменение климата. Предложение Председателя Проект решения-/CP.25 Расширенная Лимская программа работы по гендерным вопросам и ее план действий по гендерным вопросам https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2019_L03R.pdf
3. Гендерное равенство – важнейшая недостающая часть решения проблемы изменения климата <https://www.unep.org/ru/novosti-i-istorii/istoriya/gendernoe-ravenstvo-vazhneyshaya-nedostayuschaya-chast-resheniya>
4. Гендерная специфика в системе мер по снижению риска стихийных бедствий в государствах Европы и Центральной Азии, Женщины ООН, <https://eca.unwomen.org/ru/digital-library/publications/2018/05/publication-gender-and-disaster-risk-reduction-in-europe-and-central-asia>
5. Климатический профиль Кыргызской Республики https://www.kg.undp.org/content/kyrgyzstan/ru/home/library/environment_energy/climate-profile-of-the-kyrgyz-republic.html
6. От обещаний к действиям: гендерное равенство в повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года <https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/2018/sdg-report-summary-gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018-ru.pdf?la=en&vs=3716>
7. Отчет о ходе достижения целей устойчивого развития в Кыргызской Республике.pdf <https://inlnk.ru/WXem7>
8. Региональная стратегия по вопросам гендерного равенства и план действий для Европы и Центральной Азии (на 2016-2017 гг.), FAO, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/a-i5501r.pdf>
9. Руководство по гендерной статистике в сельском хозяйстве. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. Региональное отделение ФАО для Европы и Центральной Азии Ankara, 2016 <http://www.fao.org/3/i5769r/i5769r.pdf>

КОЛДОНУЛГАН СҮРӨТТӨРДҮН ТИЗМЕСИ

Мукаба	– ПРООН Кыргызстан
7-бет	– ПРООН Кыргызстан
9-бет	– ПРООН Кыргызстан
11-бет	– Дмитрий Мотинов / ПРООН Кыргызстан
14-бет	– Дмитрий Мотинов / ПРООН Кыргызстан
20-бет	– ПРООН Кыргызстан
22-бет	– ПРООН Кыргызстан
25-бет	– ПРООН Кыргызстан
28-бет	– ПРООН Кыргызстан
33-бет	– ПРООН Кыргызстан
40-бет	– ПРООН Кыргызстан
44-бет	– ПРООН Кыргызстан
48-бет	– ПРООН Кыргызстан
53-бет	– ПРООН Кыргызстан

Кыргыз Республикасы
Бишкек ш., Турусбеков к., 109/2

 @undpkg @undpkg @undpkg

#undpkg #ПРООНКР

<http://www.kg.undp.org>